

การศึกษาเปรียบเทียบเกี่ยวกับวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาตะวันตก
กับปรัชญาฮินดู

พระพรหมคุณม คุชคุตโม (แดงทรศย์)

วิทยาลัยโพธิธรรมาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยพุทธศาสนานานาชาติ
วิทยาลัยโพธิธรรมาจารย์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

สาขาวิชาพุทธศาสนานานาชาติ

ปณฺฑิตวิฑฒนาธิย มหาวชิราวุฒยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

พุทธศักราช ๒๕๕๐

การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสูงในพุทธปรัชญาเถรวาท
กับปรัชญาฮินดู

พระมหาดม อุชุกคโม (แดงทรัพย์)

18129

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพุทธศาสนาและปรัชญา
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๕๑

**A COMPARATIVE STUDY OF HAPPINESS ACCESS METHOD
IN THERAVĀDA BUDDHIST PHILOSOPHY
AND HINDU PHILOSOPHY**

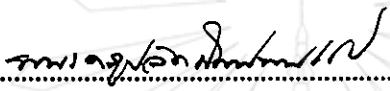
PHRAMAHA KOM UCHUKKAMO (TANGSAP)

**A THESIS SUBMITTED IN PARTIAL FULFILLMENT OF THE REQUIREMENTS
FOR THE DEGREE OF MASTER OF ARTS
DEPARTMENT OF BUDDHISM AND PHILOSOPHY
GRADUATE SCHOOL
MAHAMAKUT BUDDHIST UNIVERSITY
B.E. 2551 (2008)**

หัวข้อวิทยานิพนธ์ : การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับ
ปรัชญาฮินดู
ชื่อนักศึกษา : พระมหาคม อุษคุโธม (แดงทรัพย์)
สาขาวิชา : พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา : รองศาสตราจารย์ชัยวัฒน์ อัตพัฒน

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย อนุมัติให้รับวิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วน
หนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรศาสนศาสตรมหาบัณฑิต

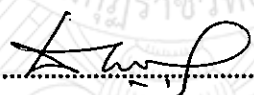

..... คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

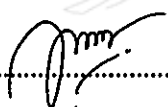
คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

..... ประธานกรรมการ
(พระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์)

..... อาจารย์ที่ปรึกษา
(รองศาสตราจารย์ชัยวัฒน์ อัตพัฒน)

..... กรรมการ
(พระมหามวินทร์ ปุริสุตฺโตโม (ดร.))

..... กรรมการ
(รองศาสตราจารย์สุเชาวน์ พลอยชุม)

..... กรรมการ
(ดร. ธีรรัตน์ แสงแก้ว)

ลิขสิทธิ์ของบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

Thesis Title : A Comparative Study of Happiness Access Method in Theravāda
Buddhist Philosophy and Hindu Philosophy
Student's Name : Phramaha Kom Uchukkamo (Tangsap)
Department : Buddhism and Philosophy
Advisor : Assoc. Prof. Chaiwat Attapat

Accepted by the Graduate School, Mahamakut Buddhist University in Partial
Fulfillment of the Requirements for the Master's Degree.

P. Sampipattanaviriyajarn
..... Dean of Graduate School
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn)

Thesis Committee

P. Sampipattanaviriyajarn
..... Chairman
(Phrakhrupaladsampipattanaviriyajarn)

Chaiwat A
..... Advisor
(Assoc. Prof. Chaiwat Attapat)

Dr. Purisuttamo
..... Member
(Phramahamaghavin Purisuttamo, Dr.)

S. Ploychum
..... Member
(Assoc. Prof. Suchao Ploychum)

Theerat S
..... Member
(Dr. Theerat Saengkaew)

หัวข้อวิทยานิพนธ์	: การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู
ชื่อนักศึกษา	: พระมหาดม อรุณคุโม (แดงทรัพย์)
สาขาวิชา	: พุทธศาสนาและปรัชญา
อาจารย์ที่ปรึกษา	: รองศาสตราจารย์ ชัยวัฒน์ อัครพัฒน์
ปีการศึกษา	: ๒๕๕๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์นี้มีวัตถุประสงค์ ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท ๒) เพื่อศึกษาวิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู และ ๓) เพื่อศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดูเพื่อการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขในปัจจุบัน

วิทยานิพนธ์นี้ เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ โดยศึกษาค้นคว้าข้อมูลจากคัมภีร์พระไตรปิฎก อรรถกถา ในพุทธปรัชญาเถรวาท และคัมภีร์ในปรัชญาฮินดู รวมทั้งเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ผลการวิจัยพบว่า

พุทธปรัชญาเถรวาท มีวิธีการเข้าถึงโลกีย์สุข ๒ แบบ คือ การเข้าถึงกามสุข โดยปฏิบัติตามหลักทวิภูธัมมิกัตถะ คือ การถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร การถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์สมบัติ การเป็นผู้มีเพื่อนที่ดี การเลี้ยงชีวิตตามความเหมาะสม และการเข้าถึงฉานสุข โดยการฝึกสมาธิให้จิตมีความเป็นหนึ่ง จนถึงขั้นได้ฉาน และมีวิธีการเข้าถึงโลกุตตรสุข โดยปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ

ปรัชญาฮินดู มีวิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้น โดยปฏิบัติตามหลักอศรม ๔ หลักวรรณะ ๔ หลักฐานะตามที่ตัวเองเป็นอยู่ และมีวิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องปลาย โดยปฏิบัติตามหลักโยคะ ๓ ประการ คือ กรรมโยคะ ชญาณโยคะ ภักติโยคะ

พุทธปรัชญาเถรวาท กับปรัชญาฮินดู แม้ว่าจะมีหลักคำสอนเกี่ยวกับความสุขที่ถือว่าเป็นเป้าหมายของชีวิตมีทั้งส่วนที่คล้ายคลึงและแตกต่างกัน แต่วิธีการของการเข้าถึงความสุขในระดับพื้นฐานอันเป็นกระบวนการของการดำเนินชีวิตในโลกปัจจุบัน มีส่วนที่คล้ายคลึงกัน ส่วนวิธีการของการเข้าถึงโลกุตตรสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท ต้องดำเนินชีวิตไปตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ เพื่อทำตนให้บรรลุถึงความสุขอันสูงสุด ซึ่งเป็นการ

ปลดปล่อยมนุษย์ให้หลุดพ้นไปจากสภาพของกิเลสที่ผูกมัดไว้ในภพ ส่วนวิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้นในปรัชญาฮินดูนั้น มีวิธีการปฏิบัติตามหลักกรรม โยคะ ชญาณ โยคะ และ ภักติโยคะ เพื่อการรวมเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน

**Thesis Title : A Comparative Study of Happiness Access Method in Theravāda
Buddhist Philosophy and Hindu Philosophy**

Student's Name : Phramaha Kom Uchukkamo (Tangsup)

Department : Buddhism and Philosophy

Advisor : Assoc. Prof. Chaiwat Attapat

Academic Year : 2551 (2008)

ABSTRACT

The objectives of this thesis were 1) to study happiness access method in Theravāda Buddhist philosophy, 2) to study happiness access method in Hindu philosophy and 3) to compare happiness access method of Theravāda Buddhist philosophy and Hindu philosophy for the sake of happiness in a present living. This thesis was a qualitative research. Research data were collected from Tipitaka (Buddhist scripture), commentaries in Theravada Buddhist philosophy and scripture in Hindu philosophy and other related documents and research works.

The results of research were found as follows :

There were two ways leading to a worldly happiness in Theravāda Buddhist philosophy : (1) a way leading to Kāmasukha (visible happiness) by practicing the principles of Ditthadhammikatha (the sources of happiness in the present life) i.e. to be energetic in earning a livelihood, to be careful in spending money and using materials, to associate with virtuous persons and to live proportionately to one's income, (2) a way leading to Jhānasukha (absorption happiness) by practicing meditation for the sake of unity of mind until to attain the level of Jhana, otherwise, there was a way leading to Lokuttarasukha (transcendental happiness) by practicing the principles of Noble Eightfold Path : Right View, Right Thought, Right Speech, Right Action, Right Livelihood, Right Effort, Right Mindfulness and Right Concentration.

There were two ways leading to happiness in Hindu philosophy : (1) a way leading to the beginning of happiness by practicing the principles of the four stages of life (Ashramas), the four caste (Varna) accordance with one's status and (2) a way leading to the end of happiness by practicing the principles of three Yoga : Karma Yoga, Bhakti Yoga and Jhāna Yoga.

Although Theravada Buddhist philosophy and Hindu Philosophy were different and similar in details of the principles dealing with happiness which was the goal of life, yet they were the same in the way leading to the fundamental happiness which was process of life in the present world, in otherwise, how to attain Lokuttarasukha in Theravada Buddhist philosophy, having to live accordance with the principles of Noble Eightfold Path for the sake of ultimate happiness which liberated human from defilements that involved to the next world, but how to attain the end of happiness in Hindu philosophy, having to practice the principles of Karma Yoga, Jnana Yoga and Bhakti Yoga for the sake of unity with Bhrahman.

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ สำเร็จลงได้ด้วยดีก็เพราะได้รับความช่วยเหลือ และด้วยความเมตตา
 อนุเคราะห์จากผู้มีอุปการคุณหลาย ๆ ท่าน โดยเฉพาะคณาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัย
 มหามกุฏราชวิทยาลัย ที่ได้ประสิทธิ์ประสาทวิชาการและประสบการณ์ความรู้ ด้านพระพุทธศาสนา
 และปรัชญาแก่ผู้วิจัย ขอกราบขอบพระคุณพระครูปลัดสัมพิพัฒน์วิริยาจารย์ คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย ประธานกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ และคณะกรรมการทุกท่าน
 รองศาสตราจารย์ชัชวรินทร์ อัดพัฒน์ อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ที่ได้ให้ความกรุณาเป็นอย่างยิ่งแก่
 ผู้วิจัยในการให้คำปรึกษา และได้ช่วยชี้แนะแนวทางตลอดทั้งได้ตรวจสอบแก้ไข ในการเขียน
 วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ด้วยดีเสมอมา

งานวิจัยฉบับนี้จะสำเร็จลงไม่ได้เลย หากไม่ได้รับความสะดวกจากเจ้าหน้าที่ห้องสมุด
 มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย เจ้าหน้าที่ห้องสมุดมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
 เจ้าหน้าที่ห้องสมุดหอเวทวิทยาคม (โบสถ์พราหมณ์) เจ้าหน้าที่ห้องสมุดอาศรมไทย-ภารตะ
 เจ้าหน้าที่หอสมุดแห่งชาติ ท่าवासกรี ที่ได้อำนวยความสะดวกในการศึกษาค้นคว้าหาข้อมูล และ
 เพื่อน ๆ รุ่น ๑๕ ทุกรูปที่เป็นกำลังใจในการเขียนวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ รวมถึงผู้เป็นเจ้าของผลงาน
 วิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่านที่ผู้วิจัยได้นำมาประกอบการวิจัยในครั้งนี้

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระวิสุทธาธิบตี เจ้าอาวาสวัดสุทัศนเทพวราราม
 เจ้าคณะภาค ๔ กรรมการมหาเถรสมาคม พระครูประดิษฐ์คุณ พระครูปริยัติปัญญาภรณ์
 วัดศิริพงษ์वास จังหวัดชัยภูมิ ขอขอบคุณพระประสิทธิ์สุตคุณ พระราชวิจิตรปฏิภาณ พระครู
 สุวัฒน์ประสิทธิ์ พระครูธรรมธรรสุภาพ จิตตสุโก พระมหาบุญคง รมมิโก วัดสุทัศนเทพวราราม

เจริญพรขอบคุณอาจารย์สุรีย์ ไกรโรจนานันท์ ที่ให้ความอุปถัมภ์และคำแนะนำใน
 การศึกษา คุณโยมอรุณศรี รัชไชยบุญ โยมป่าครุ บัณฑิตวิทยากร สุกุลพราหมณ์ นางวิไล แจ่มศรี
 จันท์ นางสาววิภาวี แจ่มศรีจันท์ ตลอดจนถึงสาธุชนผู้ให้ความอุปถัมภ์แก่ทุก ๆ ท่าน ที่ไม่ได้เอ่ย
 นาม ท้ายสุดที่จะขาดเสียมิได้เลย คือ ขอขอบพระคุณนายสร้อย นางบัวพา แดงทรัพย์ บิดา มารดา ผู้
 ประเสริฐสุด

จิริ ทิปปตุ สทุทุมโม

ขอพระสัทธรรม จงเจริญรุ่งเรือง ตลอดกาลนานเทอญ.

พระมหาคม อุชुकค โม (แดงทรัพย์)

สารบัญคำย่อ

ผู้วิจัยได้ใช้พระไตรปิฎกและอรรถกถาแปล ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งราชวงศ์จักรี กรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕ ในการอ้างอิง โดยใช้คำย่อและคำเต็มของคัมภีร์พระไตรปิฎก และอรรถกถา ดังนี้

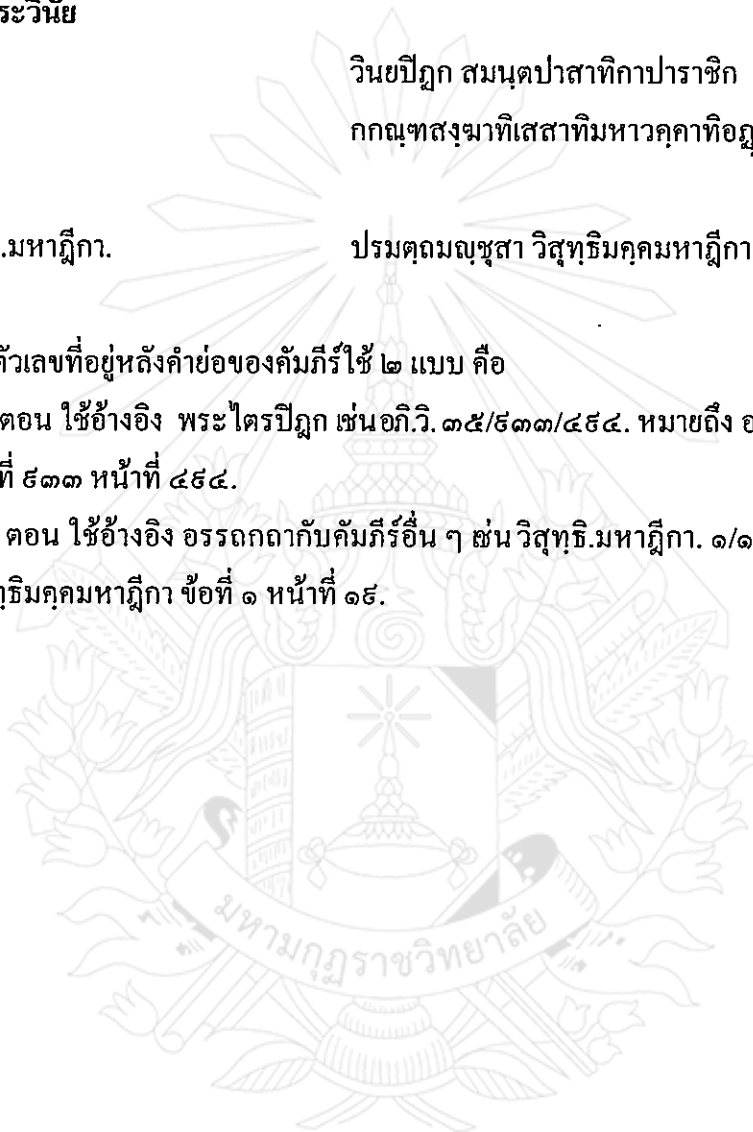
คำย่อ	คำเต็ม
พระวินัยปิฎก	วินัยปิฎก มหาวิภังค
วิ.มหา.	
พระสุตตันตปิฎก	
ที.ม.	สุตตมนตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวคค
ที.ปา.	สุตตมนตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวคค
ม.มู.	สุตตมนตปิฎก มัชฌิมนิกาย มูลปณณาสก
ม.ม.	สุตตมนตปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก
ม.อ.	สุตตมนตปิฎก มัชฌิมนิกาย อูปริปณณาสก
สั.ส.	สุตตมนตปิฎก สัมมุตตนิกาย สคาถวคค
สั.สพ.	สุตตมนตปิฎก สัมมุตตนิกาย สพายตนวคค
สั.ม.	สุตตมนตปิฎก สัมมุตตนิกาย มหาวารวคค
อง.ทุก.	สุตตมนตปิฎก องคุตตรนิกาย ทุกนิปาต
อง.ติก.	สุตตมนตปิฎก องคุตตรนิกาย ติกนิปาต
อง.จตุก.	สุตตมนตปิฎก องคุตตรนิกาย จตุกนิปาต
อง.ปญจก.	สุตตมนตปิฎก องคุตตรนิกาย ปญจกนิปาต
อง.ฉก.	สุตตมนตปิฎก องคุตตรนิกาย ฉกนิปาต
อง.อฏฐก.	สุตตมนตปิฎก องคุตตรนิกาย อฏฐกนิปาต
อง.นวก.	สุตตมนตปิฎก องคุตตรนิกาย นวกนิปาต
อง.ทสก.	สุตตมนตปิฎก องคุตตรนิกาย ทสกนิปาต
ขุ.ขุ.	สุตตมนตปิฎก ขุททกนิกาย ขุททกปาฐ
ขุ.ธ.	สุตตมนตปิฎก ขุททกนิกาย ธมมปาฐ
ขุ.เถรี.	สุตตมนตปิฎก ขุททกนิกาย เถรีคาถา
ขุ.ม.	สุตตมนตปิฎก ขุททกนิกาย มหานิทเทศ

จุ.ปฎิ.	สุตตนต์ปิฎก ขุททกนิกาย ปฎิสมภิทามคค
พระอภิธรรมปิฎก	
อภิ.สั.	อภิธมมปิฎก ธมมสงคณี
อภิ.วิ.	อภิธมมปิฎก วิภงค
อรรถกถาพระวินัย	
วิ.อ.	วินยปิฎก สมณฑปาสาทิกาปาราชิก กถณขสงฆมาทิสเสสาทิมหาวคคาทือฎฐกถา
ปกรณ์วิเสส	
วิสุทฺธิ.มหาฎีกา.	ปรมตถมณชฺสา วิสุทฺธิมคฺคมมหาฎีกา

การอ้างอิง ตัวเลขที่อยู่หลังคำย่อของคัมภีร์ใช้ ๒ แบบ คือ

๑) แบบ ๓ ตอน ใช้อ้างอิง พระไตรปิฎก เช่นอภิ.วิ. ๓๕/๕๓๓/๔๕๔. หมายถึง อภิธมมปิฎก
วิภงค เล่มที่ ๓๕ ข้อที่ ๕๓๓ หน้าที่ ๔๕๔.

๒) แบบ ๒ ตอน ใช้อ้างอิง อรรถกถากับคัมภีร์อื่น ๆ เช่น วิสุทฺธิ.มหาฎีกา. ๑/๑๕. หมายถึง
ปรมตถมณชฺสา วิสุทฺธิมคฺคมมหาฎีกา ข้อที่ ๑ หน้าที่ ๑๕.

สารบัญ

	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญคำย่อ	ฉ
สารบัญ	ช
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๒
๑.๓ ขอบเขตการศึกษาวิจัย	๓
๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย	๓
๑.๕ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๓
๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๕
บทที่ ๒ ศึกษาวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท	๗
๒.๑ ความหมายของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท	๗
๒.๒ ระดับของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท	๘
๒.๓ ประเภทของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๕
๒.๔ วิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท	๑๖
๒.๔.๑ วิธีการเข้าถึงโลกียสุข	๑๗
๒.๔.๒ วิธีการเข้าถึงโลกุตตรสุข	๓๖
บทที่ ๓ ศึกษาวิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู	๔๕
๓.๑ ความหมายของความสุขในปรัชญาฮินดู	๔๕
๓.๒ ระดับของความสุขในปรัชญาฮินดู	๕๒
๓.๓ ประเภทของความสุขในปรัชญาฮินดู	๖๕

	ฉ
๓.๔ วิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู	๖๖
๓.๔.๑ วิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้น	๖๖
๓.๔.๒ วิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้นปลาย	๘๖
บทที่ ๔ เปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท กับปรัชญาฮินดู	๑๐๒
๔.๑ เปรียบเทียบความหมายของความสุข	๑๐๒
๔.๒ เปรียบเทียบระดับของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู	๑๐๕
๔.๓ เปรียบเทียบประเภทของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู	๑๐๘
๔.๔ เปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู	๑๑๐
๔.๕ คุณค่าของวิธีการเข้าถึงความสุขเพื่อการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข ในปัจจุบัน	๑๑๕
บทที่ ๕ บทสรุป และข้อเสนอแนะ	๑๒๑
๕.๑ บทสรุป	๑๒๑
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๒๕
บรรณานุกรม	๑๓๑
ประวัติผู้วิจัย	๑๓๕

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ความสุขก็เป็นโลกธรรมอย่างหนึ่งที่เป็นธรรมชาติมีอยู่คู่กับโลก คือ เกิดขึ้นแล้วก็ตั้งอยู่และดับไป เป็นเรื่องปกติธรรมดา เป็นอนิจจัง เปลี่ยนแปลงไปได้ ถ้าเรารู้ทันความจริงนี้ เมื่อสุข เราก็เสวยความสุขนั้น โดยชอบธรรม ไม่หลงมัวเมาในความสุขนั้น เมื่อรู้เท่าทันไม่หลงมัวเมาแล้วความสุข ก็ไม่เป็นปัจจัยให้เกิดความทุกข์ แต่ถ้าหลงมัวเมา ความสุขก็จะเป็นปัจจัยแก่ความทุกข์ ความสุขที่เรานึกหรือฝันกันอยู่นี้ มักเป็นความสุขที่อยู่ในอนาคต คือ เป็นความสุขที่หวังอยู่ข้างหน้า และอิงอาศัยสิ่งอื่น แต่พอมีปัญญารู้เท่าทันความจริงแล้ว ก็จะทำให้รู้เท่าทันถึงความสุขว่าอะไรที่เป็นความสุขอย่างแท้จริง และอะไรที่ไม่เป็นความสุขอย่างแท้จริง

ปัญหาเรื่องวิธีการเข้าถึงความสุข คือ ทุกคนที่เกิดมาบนโลกนี้ต่างคนต่างก็อยากมีความสุขที่แท้จริง ยั่งยืนแน่นอน มนุษย์จึงต้องแสวงหาวิธีการเข้าถึงความสุข โดยตั้งเป้าหมายในชีวิตของแต่ละคนว่า อะไร คือ ความสุขที่แท้จริงในชีวิตของตนเอง แต่ละคนต่างก็มุ่งแสวงหาวิธีการเข้าถึงความสุขเพื่อตนเอง ไม่ว่าจะแสวงหาวัตถุ มีทรัพย์สินเงินทอง เป็นต้น ถึงแม้ว่าจะลำบากยากเย็นสักเพียงใด ก็ต้องลงทุนไปแสวงหามา บางครั้งต้องยอมเอาชีวิตเข้าแลกเพื่อให้ได้ความสุขอย่างที่ตัวเองต้องการมา ทำให้ได้รับความลำบาก

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงมีคำถามต่อไปว่า อะไร คือ ความสุขที่แท้จริงในชีวิตของมนุษย์ ในเมื่อมนุษย์แสวงหามาครอบครองและใช้สอยบริโภค เพราะคิดว่า เป็นความสุขแต่กลับไม่ใช่ความสุข มนุษย์จึงต้องแสวงหาความสุขอย่างไม่เข้าใจว่าอะไรคือความสุขที่แท้จริงในชีวิต มนุษย์จึงไม่มีโอกาสได้พบกับความสุข เพราะว่ามันมนุษย์ไม่ได้เข้าใจความสุขอย่างแท้จริง พุทธปรัชญาเถรวาท สอนไว้ว่า ชีวิตที่สมบูรณ์นั้นต้องประกอบด้วยความสุขในระดับต่าง ๆ เป็นจุดมุ่งหมายของชีวิต มีคำถามว่า ชีวิตเกิดมาทำไม มีคนเป็นส่วนมากที่ตอบปัญหาข้อนี้ไม่ได้ เราเกิดมาแล้วตอบไม่ได้ว่าชีวิตของเรา มีจุดมุ่งหมายอย่างไร เพราะว่าเวลาเกิด มนุษย์ก็ไม่ได้ตั้งจุดมุ่งหมายเอาไว้ เมื่อมนุษย์เกิดมาแล้วไม่รู้จุดมุ่งหมายในชีวิต มนุษย์ก็เลยตอบปัญหาข้อนี้ไม่ได้ แต่พุทธปรัชญาเถรวาทสอนไว้ว่า มีสิ่งที่ควรเป็นจุดมุ่งหมายแห่งชีวิตของมนุษย์ จุดมุ่งหมายนี้ ก็คือ เรื่องความสุข และความสุขนี้ทรงจำแนกไว้ ๓ ระดับคือ ระดับกามสุข ระดับฉานสุข และระดับนิพพานสุข เมื่อพุทธปรัชญาเถรวาทหาคำตอบไว้ให้ชีวิตมนุษย์อย่างนี้แล้ว ก็สอนแนวทางที่จะให้ดำเนินไปสู่จุดมุ่งหมายเอาไว้

ในทางพุทธปรัชญาเถรวาท พระพุทธเจ้าทรงสอนเกี่ยวกับเรื่องวิธีการของการเข้าถึงความสุขเอาไว้สำหรับเป็นแนวทางเพื่อดำเนินชีวิตทั้งของคฤหัสถ์และบรรพชิต เพราะความสุขเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับชีวิต แต่ว่าเป็นความสุขที่มีความละเอียดและประณีตที่แตกต่างกันไปตามลำดับขั้นเนื่องมาจากมนุษย์มีการพัฒนาทางด้านอารมณ์ ความรู้สึกในสิ่งต่าง ๆ ที่เข้ามากระทบที่แตกต่างกันไป ถ้าเข้ามากระทบในสิ่งที่ตนชอบใจ ก็จัดว่าเป็นความสุข ในขณะที่เดียวกัน ถ้าเข้ามากระทบในสิ่งที่ตนไม่ชอบใจ ก็เกิดเป็นความทุกข์

ความสุขที่แท้จริงนั้น เราจะเข้าถึงได้ก็โดยที่จิตใจมีอิสรภาพ ไม่ถูกบีบคั้น เราจะพบเห็นความจริงอยู่เสมอว่า บางคนมีวิชาความรู้ มีปัญญา แต่ไม่เป็นคนดี บางคนเป็นคนดีมีคุณธรรมแต่ไร้ปัญญา บางคนเป็นคนดี มีปัญญาด้วย แต่ไร้ความสุข ที่เป็นเช่นนี้ วิเคราะห์ได้ว่าปัญญาและคุณธรรมนั้นยังไม่มีความสัมพันธ์กัน ยังเป็นขั้นต้นอยู่ ยังไม่มั่นคงแท้จริง ถ้าเป็นปัญญาและคุณธรรมที่แท้จริงในทางธรรมแล้วต้องตามมาด้วยอิสรภาพทางใจ เป็นภาวะไร้ทุกข์ เรียกว่าเป็นผู้มีความสุขสมบูรณ์

ถึงแม้ว่า พุทธปรัชญาเถรวาท จะสอนให้มนุษย์แสวงหาความสุขด้วยวิธีที่ถูกต้องแล้ว แต่ในขณะที่เดียวกันก็สอนไม่ให้นุษย์ยึดมั่นถือมั่นอยู่กับความสุข เพราะว่าความสุขนี้ ไม่ใช่สิ่งที่คงทนถาวร มีการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา

ส่วนปรัชญาฮินดูนั้นก็ยังมีแนวคิด หรือวิธีการในการที่จะเข้าถึงความสุขเช่นเดียวกัน เพราะเห็นว่าชีวิตนั้นมีความทุกข์ ทำอย่างไร จึงจะทำให้บุคคลหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ถ้าความทุกข์ลดลง ความสุขก็จะบังเกิดขึ้น เมื่อความทุกข์ลดลงมากเพียงใด ความสุขก็จะบังเกิดมากขึ้นเท่านั้น ปรัชญาฮินดู จึงมีแนวคิดเกี่ยวกับวิธีการที่จะทำให้บุคคลพ้นจากความทุกข์ และก้าวไปถึงความสุขในที่สุด

การศึกษาเรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู เป็นการแสดงให้เห็นถึงการให้ความหมาย ระดับ ประเภท และวิธีการเข้าถึงความสุขของแต่ละหลักคำสอน เพราะว่าสิ่งเหล่านี้มีความสำคัญต่อตนเอง และบุคคลที่เกิดมาบนโลกนี้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงเห็นว่า ควรทำการวิจัยเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู อันเป็นหลักวิเคราะห์เปรียบเทียบในแง่มุมต่าง ๆ ของแต่ละปรัชญา อันจะทำให้เกิดการเข้าใจในวิธีการเข้าถึงความสุขอย่างแท้จริง เพื่อบรรลุถึงเป้าหมายของชีวิตในอุดมคติของแต่ละบุคคลตามที่ต้องการ และเป็นการเสนอแนวคิดสำหรับผู้สนใจศึกษาต่อไป

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการศึกษา

๑.๒.๑ เพื่อศึกษาวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๒.๒ เพื่อศึกษาวิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู

๑.๒.๓. เพื่อศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู เพื่อการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขในปัจจุบัน

๑.๓ ขอบเขตของการวิจัย

ขอบเขตการศึกษาวิจัยเรื่องการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขตามหลักคำสอนของพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดูนี้ กำหนดขอบเขตการศึกษาเฉพาะวิธีการเข้าถึงความสุขตามหลักคำสอนแห่งพุทธปรัชญาเถรวาท อ่างแหล่งที่มาจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฉบับภาษาไทยของมหาหมกุฏราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์ หลักคำสอนแห่งปรัชญาฮินดู ตำราทางวิชาการ เอกสารงานวิจัย วิทยานิพนธ์และแหล่งข้อมูลอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้ ซึ่งมีขอบเขตพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑.๓.๑ ศึกษาความหมายของความสุข และวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๓.๒ ศึกษาความหมายของความสุขและวิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู

๑.๓.๓ ศึกษาวิจัยวิธีการเข้าถึงความสุข โดยนำวิธีการของปรัชญาทั้ง ๒ สำนักมาเปรียบเทียบกัน

๑.๔ วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการศึกษาทางเอกสาร โดยทำการศึกษาค้นคว้ารวบรวมข้อมูลจากเอกสารปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎก และเอกสารทุติยภูมิ คือ หนังสือ ตำรา บทความ งานวิจัย เป็นต้น ที่เกี่ยวข้อง เมื่อได้ทำการศึกษาค้นคว้าข้อมูลแล้ว จะนำข้อมูลที่ได้ศึกษาค้นคว้ามาวิเคราะห์ สังเคราะห์ ตีความ ตามเนื้อหา แล้วนำมาทำการเปรียบเทียบสรุปเรียบเรียงเป็นวิทยานิพนธ์

๑.๕ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

เนื่องจากการวิจัยครั้งนี้ เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ และศึกษาเปรียบเทียบ จึงจำเป็นต้องทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยย่อ ๆ ดังนี้

๑. พระมหาจรัญ คุมภีโร (อับแสง) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เพื่อรับปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิต เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความสุขตามทัศนะปรัชญาสุขนิยมกับพระพุทธศาสนาเถรวาท และพบว่า บ่อเกิดของความสุขในพุทธศาสนาเถรวาทนั้น มีบ่อเกิดที่แตกต่างกันออกไปตามแต่ระดับของการฝึกตน ซึ่ง

มีอยู่ ๓ ประการ คือ ๑. บ่อเกิดที่มาจากกามคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ มากระทบกับอายตนะ ภายใน ได้แก่ ตา หู จมูก ลิ้น กาย จนเกิดเป็นความรู้สึก ที่เรียกว่าเวทนา ถ้าเป็นทุกข์ เรียกว่า ทุกขเวทนา ถ้าเป็นสุข เรียกว่า สุขเวทนา การเสพสุขทางกามสุข หรือทางกามคุณ ๕ มิใช่เป็นสิ่งชั่วร้าย เป็นสิทธิอันชอบธรรมที่บุคคลจะพึงมีพึงได้ แต่ต้องมี และเป็นไปอย่างมีขอบเขต นั่นคือ ต้องประกอบไปด้วยศีล ๕ และธรรมะ ๕ ประการ ๒. บ่อเกิดของความทุกข์ที่มาจากมาน บ่อเกิดของความทุกข์ประเภทนี้ เป็นความสุขที่มาจาก การฝึกหัดจิตให้เป็นสมาธิ จนหลุดพ้นจากนิวรณ์ ๕ แล้วบรรลุมานขั้นต่าง ๆ ตั้งแต่ รูปมานจนถึงอรูปรมาน ๓. บ่อเกิดของความทุกข์ที่มาจากนิพพาน บ่อเกิดของความทุกข์ประเภทนี้ เป็นความสุขที่มาจาก การฝึกขัดเกลา ในศีล สมาธิ ปัญญา หรือตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ จนบรรลุเป้าหมายสูงสุด คือ สุขจากการหลุดพ้น จากกิเลส ซึ่งเรียกว่า นิพพานสุข^๑

๒. พระมหานิยม อีสิวโธ (หาญสิงห์) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เพื่อรับปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต เรื่อง การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความสุขในทฤษฎีจริยศาสตร์ของจอห์น สจีวิต มิลล์กับพุทธจริยศาสตร์ และพบว่า ประเภทของความสุขในพุทธจริยศาสตร์มี ๒ ประเภท คือ ๑. โลภียสุข คือ ความสุขของชาวโลก ที่ยังเสพเสวยเวทนา สุขในระดับนี้ คือ สุขพร้อมที่จะทุกข์อยู่เสมอ พระพุทธองค์ไม่สนับสนุนให้ศาสนิกหมกมุ่นอยู่ในความสุขระดับนี้ เพราะเป็นความสุขที่ไม่แน่นอน โลภียสุข เป็นความสุขที่มีต้นเหตุ เป็นเครื่องหลอเลี้ยว การมีต้นเหตุนี้เอง ทำให้มนุษย์ให้ความหมายและให้ค่ากับโลกและชีวิต บางครั้งมนุษย์ก็สมหวังได้รับความสุข บางคราวก็ผิดหวังได้รับความทุกข์ เพราะโลกียสุขดังกล่าวนี้ ไม่ใช่สุขที่แท้จริง ๒. โลกุตตรสุข คือ ความสุขเหนือชาวโลก เป็นความสุขขั้นนิพพาน พระพุทธศาสนาเห็นจะให้ความสำคัญกับความสุขในระดับนี้ เพราะเมื่อบุคคลบรรลุถึงความสุขในระดับนี้ ก็ปลอดพ้นจากความทุกข์ หรือเครื่องรบกวนจิตใจต่างๆ ไม่กลับกลายที่จะเป็นความทุกข์อีก ความสุขระดับโลกุตตรสุข เป็นความสุขสูงสุดของพระพุทธศาสนาที่พระอริยสาวก และศาสนิกจะต้องดำเนิน ไปให้ถึงด้วยความเพียรพยายาม^๒

๓. พระมหาจรัส เขมโฆโต (บุคดาพงษ์) ได้เสนอวิทยานิพนธ์เพื่อรับปริญญาศาสนศาสตรมหาบัณฑิตเรื่อง การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท

^๑พระมหาจรัญ คมภีโร, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความสุขตามทัศนะปรัชญาสุขนิยมกับพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, ๑๓๕ หน้า.

^๒พระมหานิยม อีสิวโธ, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความสุขในทฤษฎีจริยศาสตร์ของจอห์น สจีวิต มิลล์กับพุทธจริยศาสตร์”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕, ๑๔๔ หน้า.

วาทกับศาสนาฮินดู และพบว่า เป้าหมาย หรือจุดหมายของชีวิตตามหลักแห่งจริยศาสตร์ฮินดูนั้น แบ่งออกเป็น ๒ ชั้นด้วยกัน คือ จุดหมายขั้นพื้นฐาน และจุดหมายขั้นสูงสุด ตามหลักจริยศาสตร์ในศาสนาฮินดู ซึ่งถือจุดหมายดังกล่าวทั้ง ๒ ประการนั้น มนุษย์ในสากลโลก ควรปฏิบัติเพื่อความเป็นสังคมที่ผาสุก ได้แก่ เรื่องคดี ๔ ประการ (สิ่งที่มนุษย์ปรารถนา) คือ อรรถะ หมายถึง คุณค่า หรือจุดประสงค์ของมนุษย์เกี่ยวกับ โภคทรัพย์ซึ่งถือว่าเป็นคุณค่าภายนอก ต้องมีลักษณะที่ไม่ขัดต่อกฎแห่งธรรมชาติ หรือไม่ขัดต่อจริยธรรมหรือศีลธรรมของสังคม กามะ หมายถึง ความยินดีในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเกิดจากเวทนาทั้ง ๕ และอยู่ภายใต้การควบคุมของจิตใจ ธรรมะ หมายถึง ธรรมะที่เป็นคุณค่าของมนุษย์ขั้นมูลฐาน มีบทบาทอันสำคัญยิ่งในชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล ตลอดทั้งสังคม และโมกษะ หมายถึง การสิ้นสุดการเกิดใหม่ ซึ่งเป้าหมายทั้ง ๔ ประการนี้ มีวิธีการประพฤติปฏิบัติที่แตกต่างกันออกไป เพื่อที่จะให้ถึงเป้าหมาย ถึงแม้จะประพฤติปฏิบัติแตกต่างกันออกไปอย่างไร ท้ายที่สุดก็สิ้นสุดลงที่พระประสงค์ของพระเจ้าผู้คอยประทานความสุขและความทุกข์ให้แก่มวลสรรพสัตว์”

๔. จรูญศักดิ์ ชุมมานนท์ ได้เสนอวิทยานิพนธ์เพื่อรับปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต เรื่อง ศาสนากับสันติภาพ : การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนและวิธีการสร้างสันติภาพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนาเถรวาท และพบว่า วิธีปฏิบัติเพื่อเข้าถึง โมกษะ มีวิธีการที่สำคัญ ๓ ประการ คือ ๑. กรรมโยคะ หมายถึง การสอนให้ประกอบความดีเป็นไปเพื่อความดับ ความปรารถนาดีนรรนซึ่งเป็นต้นเหตุให้เกิดกรรม ๒. ชญาณโยคะ หมายถึง การกระทำด้วยปัญญาความรู้แจ้ง ด้วยจิตอันบริสุทธิ์ เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวมและไม่ก่อให้เกิดโทษ (ทุกข์) แก่ผู้ใด ๓. ภักติโยคะ หมายถึง ความตั้งใจรับใช้ด้วยความจงรักภักดีต่อพระเป็นเจ้า”

๑.๖ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๖.๑ ทำให้ทราบถึงวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท

๑.๖.๒ ทำให้ทราบถึงวิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู

“พระมหาจรัส เขม โขโต, “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธรศาสนาฝ่ายเถรวาทกับศาสนาฮินดู”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕, ๑๕๔ หน้า.

“จรูญศักดิ์ ชุมมานนท์, “ศาสนากับสันติภาพ : การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนและวิธีการสร้างสันติภาพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๔๑, ๑๘๕ หน้า.

๑.๖.๓ ทำให้ทราบถึงความคล้ายคลึงและความแตกต่างกันของวิธีการเข้าถึงความสุขใน
พุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู

๑.๖.๔ เป็นแนวทางให้ผู้สนใจศึกษาเกี่ยวกับการศึกษาเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขใน
ปรัชญาทั้ง ๒ ได้ทำการศึกษาวิจัยในเรื่องนี้ได้อย่างถูกต้องสืบต่อไป

บทที่ ๒

ศึกษาวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท

๒.๑ ความหมายของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท

ความสุขมีความสำคัญมากในการปฏิบัติธรรมทางพุทธปรัชญาเถรวาท อาจกล่าวได้ว่า พุทธจริยธรรมไม่แตกต่างหากจากความสุข เริ่มแต่ขั้นต้น ในการทำความดี หรือกรรมดีทั่วๆ ไปที่เรียกว่า บุญ ก็มีพุทธพจน์ตรัสว่า “บุญเป็นชื่อของความสุข” ในการบำเพ็ญเพียรทางจิต หรือเจริญภาวนา ความสุขก็เป็นปัจจัยสำคัญที่ช่วยให้เกิดสมาธิ ดังพุทธพจน์ที่ว่า “ผู้มีสุข จิตย่อมตั้งมั่น (เป็นสมาธิ)” และเมื่อจิตเป็นสมาธิบรรลุดมแล้ว ความสุขก็เป็นองค์ประกอบของฌาน ดังที่เรียกว่า องค์ฌานต่อไปอีกจนถึงฌานที่ ๓ ฌานสมาบัติที่สูงกว่านั้นขึ้นไป แม้จะไม่มีสุขเป็นองค์ฌาน แต่ก็กลับเป็นความสุขที่ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก จุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาท คือ นิพพาน ก็เป็นความสุข และเป็นบรมสุข คือ ความสุขสูงสุดด้วย นอกจากนั้น จุดหมายสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาทที่เป็นบรมสุข หรือ โภชนั้น ก็พึงบรรลุได้ด้วยความสุข หรือด้วยข้อปฏิบัติที่มีความสุข มิใช่บรรลุด้วยความทุกข์ หรือด้วยข้อปฏิบัติที่เป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าตรัสว่าพระองค์ได้ทรงบรรลุถึงความสุขที่ไม่ต้องอาศัยกาม และความสุขอย่างอื่นที่ประณีตยิ่งไปกว่านั้นแล้ว จึงทรงยืนยันได้ว่า จะไม่ทรงเวียนกลับมาหากามอีก แต่ถ้าพระองค์ยังไม่ทรงประสบความสุขที่ประณีตเช่นนั้นแล้ว ก็จะไม่ทรงสามารถยืนยันได้ว่า พระองค์จะไม่ทรงเวียนกลับมาหากามอีก พร้อมกันนั้น ก็ได้ตรัสทำนองเตือนผู้ปฏิบัติธรรมให้ระลึกไว้ว่า ถึงหากอริยสาวกจะมองเห็นอย่างชัดเจนตามความเป็นจริงด้วยสัมมาปัญญาว่า กามทั้งหลายมีความหวานชื่นน้อย มีทุกข์มาก มีความคับแค้นมาก โทษในกามนี้มากยิ่งนัก แต่ถ้าอริยสาวกนั้นยังไม่ประสบ ยังไม่รู้จักปีติ และความสุขที่ไม่ต้องอาศัยกาม หรือความสุขที่ประณีตยิ่งไปกว่านั้น ก็ยังวางใจไม่ได้ว่าเธอจะไม่เวียนกลับมาหากามอีก และตรัสเตือนภิกษุทั้งหลายไว้โดยจำเพาะในทำนองเดียวกันว่า ถ้าผู้บวชแล้ว ยังมีได้ประสบปีติ และความสุขที่ไม่ต้องอาศัยกาม หรือความสุขที่ลึกซึ้งยิ่งกว่านั้น ก็เลศทั้งหลาย เช่น อภิขมา พยาบาท ความฟุ้งซ่าน เกียจคร้าน เมื่อนาย ก็จะเข้าครอบงำจิตได้ หมายความว่า ก็จะไม่มียินดีประพฤติพรหมจรรย์ หรือทนประพฤติพรหมจรรย์อยู่ไม่ได้

ความที่ยกมาอย่างเหล่านี้ นอกจากจะแสดงให้เห็นว่า พุทธปรัชญาเถรวาท ถือความสุขเป็นเรื่องสำคัญแล้ว ยังให้ข้อสังเกตต่อไปอีกว่า การที่อริยสาวกละกามนั้น มิใช่เพราะกามไม่มีความสุข หรือเพราะพุทธปรัชญาเถรวาทสอนให้ละเว้นความสุข พุทธปรัชญาเถรวาท ยอมรับความสุขตามที่เป็นจริง สอนให้ปฏิบัติเพื่อบรรลุความสุข และยอมรับว่ากามมีความสุข แต่อริยสาวกละกามเพราะเห็นว่ากามมีความสุขก็จริง แต่ยังปะปนด้วยทุกข์มาก และข้อสำคัญก็คือ ยังมีความสุขอย่างอื่นที่สุข

กว่า ลึกซึ่งประณีตกว่าสุขที่เกิดจากกาม หรือความสุขที่เกิดจากการเสพส เสวยรสอร่อยของโลก อย่างสามัญชน อริยสาวก ละกามก็เพราะได้ประสบความสุขที่ประณีตกว่านั้น ข้อความนี้แสดงว่า ความสุขแตกต่างกันเป็นขั้นระดับ^๑

ความหมายของความสุขตามทัศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้นสามารถที่จะให้ความหมาย ได้เป็น ๒ ประการด้วยกัน คือ

๑. ความสุข หมายถึง สภาพที่ทนได้ง่าย ตรงข้ามกับความทุกข์ ซึ่งหมายถึง สภาพที่ทนได้ ยาก จากความหมายนี้ สามารถที่จะอธิบายได้ว่า สภาพที่ทนได้ง่าย เช่น การนั่งบนเก้าอี้ไม้ กับการ นั่งบนโซฟา การนั่งบนโซฟาย่อมสบายกว่าการนั่งบนเก้าอี้ไม้ เพราะสัมผัสแตกต่างกัน จึงสามารถ ที่จะนั่งได้นานกว่า และมีความพึงพอใจมากกว่า ดังนั้น ความหมายในระดับนี้ จึงต้องเกี่ยวเนื่องกับ ประสาทสัมผัสโดยอาศัยวัตถุ หรืออาศัยกามคุณ ๕ เพื่อให้เกิดความพึงพอใจ ซึ่งได้ปรากฏในพุทธ ปรัชญาเถรวาท คัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค ไว้ว่า

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ อย่างนี้ ๕ อย่างเป็นไฉน ? คือ รูปที่พึงรู้ได้ด้วยตา
อันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ยั่วชวน ชวนให้กำหนด เสี่ยงที่พึงรู้ด้วยหู... กลิ่นที่
พึงรู้ด้วยจมูก... รสที่พึงรู้ด้วยลิ้น โภจทรัพย์ที่พึงรู้ด้วยกายอันน่าปรารถนา น่าใคร่ น่า
พอใจ น่ารัก ยั่วชวน ชวนให้กำหนด ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย กามคุณ ๕ อย่างนี้แล^๒

จากคัมภีร์ที่ได้แสดงมานี้ ทำให้เข้าใจความหมายของความสุขในทางพุทธปรัชญาเถรวาท ที่หมายถึง สภาพที่ทนได้ง่ายอย่างชัดเจนว่า เป็นความสุขเพราะประสบกับสิ่งที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารักเป็นต้น อันมีความหมายตรงกันข้ามกับความทุกข์ ซึ่งแปลว่า สภาพที่ทนได้ยาก เพราะเมื่อประสบกับสิ่งที่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ย่อมเกิดความขัดเคือง ไม่พออก ไม่พอใจขึ้นมา จึงได้ชื่อว่า เป็นทุกข์ เพราะเป็นสภาวะที่ทนได้ยาก

๒. ความสุข หมายถึง ความปราศจากทุกข์ ภาวะที่หมดสิ้นกิเลสทั้งปวง หรือภาวะที่ปราศจาก คัณหา อันได้แก่ ความสุข คือ วิมุตติสุข ซึ่งเป็นความสุขที่มีความประณีต และมีความแตกต่างจาก ความสุขในกาม เพราะผู้ที่มีความสุขในกาม ได้ชื่อว่า เป็นผู้ที่ยังติดอยู่ในโลก ถึงแม้แต่ความสุขใน ฌานสุข ก็เชื่อว่ายังเป็นผู้ติดเนื่องอยู่ในโลก ส่วนความสุขที่หมดสิ้นกิเลส หรือปราศจากคัณหา ได้ชื่อ ว่า ผู้มาถึงที่สุดแห่งโลกแล้วอยู่ ณ ที่สุดแห่งโลก และได้ข้ามสิ่งที่ยึดเหนี่ยวให้ติดอยู่ในโลก ไปได้แล้ว

^๑พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “พุทธธรรม”, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๕๒๕.

^๒ถึ.ม. ๓๐/๓๔๓/๑๗๘.

ด้วย เพราะฉะนั้น ความสุขในความหมายนี้ จึงหมายถึง ความเป็นผู้มีจิตเป็นอิสระจากพันธนาการทั้งปวง

พุทธปรัชญาเถรวาท เรียกความสุขชนิดนี้ว่า นิพพานสุข หรือนิรามิสสุข หรือ โลกุตตรสุข และถือว่าเป็นสิ่งดีสูงสุดของมนุษย์ อันจะเข้าถึงได้ด้วยการดับทุกข์ในอริยสัจ ๔ พุทธปรัชญาเถรวาท จึงสอนวิธีดับทุกข์ เพื่อเข้าถึงความสุข

๒.๒ ระดับของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท

พุทธปรัชญาเถรวาท ไม่เคยปฏิเสธความสุขของมนุษย์ ตรงข้าม พุทธปรัชญาเถรวาทพยายามแสวงหาความสุข อันหมายถึง ความยินดี เพราะความทุกข์ คือ ความไม่ยินดี^๓ จนในที่สุดพุทธปรัชญาเถรวาท ก็ได้ประสบความสำเร็จดังที่ต้องการ หลังจากที่การทดลองจากแนวคิดของบรรดาผู้แสดงตนว่า เป็นผู้รู้ทั้งหลายแล้ว ได้ข้อสรุปว่า แนวคิดทั้งหลายไม่ว่าของกลุ่มพวกจารวากที่ส่งเสริมให้ตอบสนองความต้องการของตนเองอย่างเต็มที่ ในขณะที่ยังมีชีวิตอยู่ใน โลกนี้ หรือกลุ่มพวกเซน ที่ชี้แนะให้ทำทุกกรกิริยาต่อร่างกายของตนเอง เพื่อจิตใจจะได้บริสุทธิ์แล้วจะประสบความสำเร็จอันเป็นการหลุดตัวเอง ซึ่งทั้งสองทรรศนะ ยึดถือการตอบสนองความต้องการของตนเองเป็นเป้าหมายแรก ส่วนผลจะเกิดขึ้นกับคนอื่นอย่างไรเป็นเรื่องรอง แล้วพุทธปรัชญาเถรวาทได้แปลงเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต เพื่อบรรลุความสุขสู่ทางสายกลาง ด้วยการรู้ถึงสภาวะธรรมของสิ่งต่าง ๆ อย่างเห็นแจ้งแทงตลอด เข้าสู่สภาวะแห่งการตรัสรู้ซึ่งอริยสัจ ๔ คือ การบรรลุนิพพาน อันเป็นการหลุดพ้นอย่างสิ้นเชิงจากความอยากอันก่อให้เกิดทุกข์ทั้งหลาย และการดำเนินชีวิตในระดับนี้ ก็เป็นไปตามสภาวะธรรมของตน ไม่ใช่เป็นไปตามความอยากส่วนตัว ตามความคิดเห็นของตนเองเพียงเท่านั้น จึงทำให้ตนเองพ้นทุกข์อย่างแท้จริง ดังนั้น อาจจะประมวลได้ว่า หลักในการแสวงหาความสุขของพุทธปรัชญาเถรวาท แม้จะเป็นการค้นพบด้วยพระพุทธเจ้าเอง ซึ่งหลักการนั้นแต่ก็มีองค์ประกอบสำคัญที่ก่อให้เกิดหลักการนี้ขึ้น จากความเข้าใจที่ไม่ถูกต้องเกี่ยวกับเรื่องธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ ที่นักปราชญ์รุ่นก่อน ๆ ได้นำเสนอไว้ ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดจากยุคพระเวท ที่เน้นความคิดแบบเทวนิยม ซึ่งพบได้ในภควัทคีตา และอุปนิษัท หรือจากยุคมหากาพย์ ที่เน้นวัตถุนิยม ซึ่งพบได้ในแนวคิดของพวกจารวากที่มีสอดแทรกในกาพย์มหาภารตะและวรรณกรรมเรื่องรามเกียรติ์

หากพิจารณาอีกด้านหนึ่งนั้น แม้พุทธปรัชญาเถรวาท จะนำเสนอความสุขระดับสูงสุด หรือ นิพพาน แต่ก็ไม่ได้ปฏิเสธซึ่งความสุข อันได้แก่ ความสบายฝ่ายโลก ซึ่งยังประโยชน์ให้การดำเนินชีวิตแบบปุถุชนทั่วไป พุทธปรัชญาเถรวาท ได้อธิบายให้เข้าใจถึงสภาวะธรรมของความเป็นมนุษย์หรือความเป็นคน ซึ่งพุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่า เป็นจุดศูนย์กลางของคำสอนของพระพุทธเจ้า เพราะพระพุทธเจ้า ทำการ

^๓ อจ.ทสก. ๒๔/๖๖/๑๓๐.

วินิจฉัยความเป็นธรรมชาติของสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้ความเข้าใจของคนเข้าถึงความเป็นจริงของสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้องอย่างที่มีนัยเป็น เพื่อคนจะได้ไม่มีความหลงที่จะไปยึดติดกับสิ่งนั้น ๆ อีกต่อไป โดยที่พุทธปรัชญาเถรวาทเองได้แสดงออกซึ่งความเข้าใจในธรรมชาติของคนได้อย่างลึกซึ้งว่ามีสภาวะธรรมของชีวิตแตกต่างกันไปตามระดับความลึกซึ้งของความรู้เกี่ยวกับธรรมชาติของสิ่งของตนเอง ได้รู้จนสามารถดำเนินชีวิตหรือมีการกระทำที่สอดคล้องกับสภาวะธรรมของสิ่งต่าง ๆ ในระดับต่างกัน อันก่อให้เกิดความสุขในชีวิตระดับต่างกันด้วย เพื่อให้มีความเข้าใจชัดเจนยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงได้รวบรวมระดับของความสุขตามที่พุทธปรัชญาเถรวาท วิเคราะห์ไว้ ดังต่อไปนี้

๑. กามสุข หรือ สุขเนื่องด้วยกาม

กามสุข หรือ สุขเนื่องด้วยกาม ได้แก่ ความโลมณัส ที่เกิดขึ้นจากการกระทำด้วยอาศัยกามคุณ หรือ ประสาททั้ง ๕ อันเป็นความสุขทางกายภาพ ระดับโลกิยะ ประกอบไปด้วยวัตถุกาม และกิลีสกาม^๔ ซึ่งมีทั้งส่วนดี อันได้แก่ การทำให้เกิดความพึงพอใจ ซึ่งเป็นผลของตัณหา และส่วนเสียที่ก่อให้เกิดความไม่สะดวกสบายแก่ตนเอง หรือคนอื่นในบางครั้ง เพราะยังมีการยึดติดอยู่กับบางสิ่งที่ยังไม่มั่นคง หรือถาวร แต่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ หากว่า ได้มีการพิจารณาพุทธพจน์ ที่อ้างไว้ก่อนนี้ จะเห็นว่า พุทธปรัชญาเถรวาท ได้นำเสนอความสุขของภคอุทิสต์ ที่ดำเนินชีวิต ไปด้วยการกระทำอันสุจริต ซึ่งเป็นการใช้ชีวิตในระดับกามสุข ผู้กระทำเช่นนั้น ก็ได้รับผลจากการดำเนินชีวิตอย่างนั้นเช่นกัน คือ ได้เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ กับหมู่เทพดา การใช้ชีวิตในระดับนี้ ก็มีส่วนดี ดังที่พุทธปรัชญาเถรวาท ได้อธิบายว่า

ภิกษุทั้งหลาย กามคุณมี ๕ อย่างดังนี้ คือ รูปทั้งหลาย ที่รู้ได้ด้วยตา... เสียงทั้งหลาย ที่รู้ได้ด้วยหู... กลิ่นทั้งหลาย ที่รู้ได้ด้วยจมูก... รสทั้งหลาย ที่รู้ได้ด้วยลิ้น... โผฏฐัพพะทั้งหลาย ที่รู้ได้ด้วยกาย ซึ่งน่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ น่ารัก ชักให้อยากได้ ชวนให้กำหนด เหล่านี้แล คือ กามคุณทั้ง ๕ อาศัยกามคุณ ๕ ประการเหล่านี้ มีความสุข ความน่าย (โลมณัส) โดเกิดขึ้น นี้ คือ ส่วนดี (อัสสาหะ, ความหวานชื่น) ของกามทั้งหลาย^๕

หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว กามสุข เป็นความสุขที่ถูกตัณหาปรุงแต่ง เพราะเป็นความสุขที่เกิดจากความพึงพอใจแห่งอารมณ์ และความรู้สึก ซึ่งขึ้นอยู่กับวัตถุภายนอก เป็นการเอาความสุขอันเป็นความสบายทางกาย หรือความพึงพอใจในอารมณ์ รวมทั้งโชคชะตาของตนเองทั้งหมด ไปฝากไว้กับสิ่งอื่นที่อยู่ภายนอก ซึ่งโดยธรรมชาติแล้ว สิ่งอื่นที่อยู่ภายนอกเหล่านั้น มีความเป็นอยู่ที่ขึ้นต่อเหตุปัจจัยหลากหลาย ที่เป็นไปตามวิถีแห่งธรรมชาติของมัน ซึ่งย่อมหาความแน่นอนไม่ได้ เพราะมันเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และโดยแท้จริงแล้ว ผู้แสวงกามสุขนั้น ก็ไม่สามารถควบคุมวิถีของ

^๔ จ.ม. ๒๕/๒/๑.

^๕ ม.ม. ๑๒/๑๕๓/๑๖๘.

มันได้เช่นเดียวกัน แต่เพราะความไม่รู้ ที่ผู้กำลังแสวงหาความสุขครอบครองอยู่ ทำให้เกิดความเข้าใจผิด หรือความหลงขึ้น ยิ่งกว่านั้น โดยธรรมชาติแล้ว คนต้องการแต่ความแน่นอน ดังนั้น เมื่อการดำเนินชีวิตของคนในระดับความสุข ได้รับการตอบสนองตามอารมณ์ ซึ่งเป็นตัวป้อนข้อมูลให้จิต ดังที่พุทธปรัชญาเถรวาท ชี้แจงว่า “อยู่ที่ชอบหรือถูกใจหรือไม่” เมื่อจิตมีความพึงพอใจ ก็เป็นระดับหนึ่ง ของความสุขอันเป็นความสุขที่เกิดจากภายนอก นี้ คือ ด้านดีของความสุข

แต่บางครั้ง เมื่อจิตไม่ได้รับการตอบสนองดังต้องการ ความไม่พึงพอใจก็เกิดขึ้น นี้ คือ ส่วนเสียโดยทั่วไปของความสุข ที่เป็นเช่นนี้ ก็เพราะว่า สุข เป็นความสุข ที่ถูกตัดหาของมนุษย์ปรุงแต่ง และเมื่อตัดหาที่ปราศจากซึ่งความรู้จริง หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ถือได้ว่าจิตถูกความไม่รู้ครอบงำอยู่ ทำให้ชีวิตต้องขึ้นอยู่กับสิ่งภายนอก ไม่ใช่เป็นตัวของตัวเอง จึงทำให้เราเป็นทาสของวัตถุ ซึ่งมักทำให้เราเข้าใจผิดว่า เราเป็นเจ้าของมันได้ แต่ยังมีมนุษย์พยายามเข้ายึดถือครอบครองมันอย่างจริงจังมากเท่าใด มนุษย์เราก็กิ่งหมดอำนาจในตัวเอง แล้วกลับกลายเป็นทาสของมันมากขึ้นเท่านั้น ไม่ว่าจะอยู่ในห้วงเวลาก่อนการรับรู้ หรืออยู่ในห้วงเวลาหลังจากเสพแล้ว เพราะหลักการที่ใช้ในการกำหนดความสุขนั้น เป็นเพียงสังคมนิยม ไม่ใช่ธรรมนิยม

อย่างไรก็ตาม สุขที่เกิดขึ้นจากการดำเนินชีวิตตามเบญจศีล เป็นเบื้องต้น ก็ถือว่าเป็นเส้นทางให้รู้จักความสุขอย่างประณีต หรืออานสุข และโลกุตตรสุข หรือนิพพานสุขได้ด้วย เพราะก่อให้เกิดการเสวยสุขอย่างมีขอบเขต เนื่องจากว่ามีหลักการกระทำทางศีลธรรมกำหนดอยู่ จึงไม่ก่อปัญหา หรือไม่สร้างความขัดแย้งในสภาวะธรรม ในระดับหนึ่ง ทั้งแก่ตน และผู้อื่น ยิ่งกว่านั้น ยังเป็นการดำเนินชีวิตที่เกื้อกูล และเอื้อประโยชน์สุข ทั้งแก่ตนเอง และสังคม อีกทั้งดำเนินชีวิตให้มีทุกข์น้อยลงไปเรื่อย ๆ เนื่องจากว่าผู้ปฏิบัติสามารถเรียนรู้ข้อจำกัดในธรรมชาติของตน และพยายามปฏิบัติตนให้เป็นที่เกิดของความสุขให้มาก

ทรรศนะทางพุทธปรัชญาเถรวาทที่เกี่ยวกับความสุขนี้ ตั้งอยู่บนทางสายกลาง ระหว่างความเห็นสุดโต่ง ๒ ประการคือ ๑. การทรมานตนเองให้ได้รับความลำบาก เพื่อจิตใจ จะได้บริสุทธิ์ วิธีการนี้ พระพุทธเจ้าเคยใช้มาแล้ว แต่ไม่ประสบผลสำเร็จในการแสวงหาโมกขธรรม และประการที่ ๒ คือ การมัวเมาหมกมุ่นในทางกามารมณ์ให้มากที่สุด วิธีนี้ ไม่เป็นหนทางไปสู่สังขธรรมได้ พระพุทธเจ้าจึงเดินทางสายกลาง คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ไม่มัวเมาในกามสุข และไม่ถือว่า การทรมานตนให้ได้รับความลำบาก เป็นหนทางแห่งการบรรลุสังขธรรม หรือความสุขที่แท้จริงได้ มีบ่อเกิดมาจากกามคุณ ๕ ได้แก่ ความสุข โสมนัสอันเนื่องมาจากกามคุณ ๕ หรือ ความสุขที่เกิดจากวัตถุ

เป็นความสุขที่เนื่องด้วยเวทนา คือ การเสวยเวทนา (เวทียิตสุข) เป็นความสุขที่ขึ้นต่ออามิส หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อามิสสุข เป็นความสุขในชั้นของปุถุชน ที่ยังข้องเกี่ยวอยู่ในโลก^๖

๒. ฌานสุข หรือสมาบัติสุข

ฌานสุข หรือสมาบัติสุข คือ สุขเนื่องด้วยฌาน หรือสุขเนื่องด้วยสมาบัติ ๘ เป็นสาระแห่งความสุขที่ประณีต ซึ่งเกิดขึ้นได้จากสมถะ อันหมายถึงความสงบ ซึ่งจะต้องมีการละนิวรณ์ให้ได้เสียก่อน เนื่องด้วยผู้ปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ได้รู้ถึงสภาวะธรรมของสิ่งต่าง ๆ มากขึ้นว่า มีความเป็น อนิจจัง ทุกขัง และ อนัตตาอยู่ในตัว และดำเนินความเป็นไปของตน ตามหลักแห่งปฏิจสมุปบาทแล้ว หมายความว่า ผู้เสวย ฌานสุข จะต้องฝึกทำสมาธิให้จิตมีความนิ่ง เพื่อจะได้ดำเนินการคิดพิจารณาสิ่งต่าง ๆ แบบโยนิโสมนสิการ ในอันที่จะเข้าใจสิ่งนั้น ๆ อย่างเห็นแจ้งแทงตลอด จนทำให้ผู้ละนิวรณ์นั้น มีความรู้สึกปลอดโปร่ง โล่งสบาย และมีความอึดอ้อมใจเกิดขึ้น เพราะได้มีความเข้าใจถึงสภาวะธรรมของสิ่งต่าง ๆ ที่จิตได้กระทบ และได้รับรู้ถึงความทุกข์ ที่มีในกามสุข ทำให้จิตใจไม่อยากที่จะมีความสุขระดับกามสุข

หากกล่าวอีกอย่างหนึ่ง ฌานสุข ก็คือ ความสุขที่อยู่ภายในจิตใจ ซึ่งจะมีขึ้นได้ก็ต่อเมื่อจิตมีสมาธิ ก่อให้เกิดการรู้เห็นตามความเป็นจริง หรือ ขลางูตถญาณทัตสนะ^๗ ก็หมายความว่า จิตแห่งความรู้สำนึก สามารถควบคุมอารมณ์ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า จิตมีวิตถ (วิตถกะ) แล้วทำการ ไตร่ตรองสิ่งซึ่งอารมณ์ กำลังครอบครอง หรือสัมผัสอยู่ อาจจะกล่าวได้อีกอย่าง ตามความเข้าใจทางธรรมว่า เป็นการเอาจิตผูกพันอยู่กับอารมณ์ หรือที่เรียกว่า วิจาร หลังจากนั้น ก็จะก่อให้เกิดปีติ มีความอึดอ้อมใจ คมด่ำ หรืออึดอ้อมไปทั่ว ภายแล้วจึงเกิดความสุขปราศจากการบีบคั้น หรือแม้การรบกวนใด ๆ จึงเรียกได้ว่า อุเบกขา คือ มีความสงบ ในอารมณ์ และความรู้สึก โดยไม่มีการเอนเอียงสู่ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง แล้วจึงเกิดสภาวะแห่งเอกัคคตา หรือ ภาวะแห่งการที่จิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเดียว แต่ความสุขแบบนี้ จะมีได้ก็ต่อเมื่อมีการฝึกปฏิบัติฌาน ทำให้จิตเกิดสมาธิเป็นนิจสิน จนสามารถชักนำให้การกระทำต่าง ๆ ไม่ก่อให้เกิดความทุกข์ ไม่ก่อให้เกิดความ อึดอัด การขัดข้อง หรือความคับแค้น เพราะความขัดแย้ง ระหว่างการกระทำของมนุษย์ กับความเป็นจริง ในธรรมชาติเกิดขึ้นน้อยลง พิจารณาในอีกแง่หนึ่ง ก็สามารถกล่าวได้ว่า เมื่อมีจิตรู้สิ่งต่าง ๆ อย่างแท้จริง มากขึ้นเท่าใด ฌานสุขก็เกิดมากขึ้นเท่านั้น เพราะจิตรู้ถึงสิ่งที่ได้กระทบอย่างถ่องแท้ว่า เป็นสิ่งที่อนิจจัง สิ่งนั้น จึงไม่มีแรงจูงใจใด ๆ ให้จิตมีความปรารถนาที่จะยึดติด ดังนั้น จิตจึงปล่อยให้ทุกสิ่งที่มีกระทบนั้น ดำเนินการ ให้เป็นไปตามธรรมชาติของมันในสภาวะไตรลักษณ์ ตามกระบวนการของปฏิจสมุปบาท โดย

^๖พระมหาจรัญ คมภีโร, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความสุขตามทัศนะปรัชญาสุขนิยมกับ พระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต*, อ่างแล้ว, หน้า ๕๑-๖๒.

^๗อง.ทสก. ๒๔/๑/๑.

ไม่มีความต้องการที่จะครอบครอง หรือทำตัวเป็นเจ้าของอันเป็นการบีบบังคับสิ่งอื่น ให้เป็นไปตามความต้องการของตน แทนที่ความเป็นไปตามธรรมชาติของสิ่งนั้น ๆ

กระบวนการของการมีนิมิตนั้น จะขึ้นอยู่กับระดับของนิมิต ที่แต่ละคนได้ฝึกฝนไปจนบรรลุถึงระดับต่าง ๆ สามารถแบ่งออกเป็น สุขในรูปนิมิต และอรุณนิมิต ซึ่งเกิดขึ้น เมื่อมีการฝึกอบรมจิตให้สงบ จนตั้งมั่นเป็นสมาธิ เป็นสภาวะของความสุขที่เกิดภายในจิตใจ เพราะภาวะจิตใจนิมิตนั้น เป็นภาวะที่มีสุข สงบ ผ่องใส ไม่มีความเศร้าหมอง ขุ่นมัว ไม่มีสิ่งรบกวนให้สะดุดหรือติดข้องอย่างใด เป็นการหลุดพ้นจากกิเลส ตามระดับของความเข้าใจในธรรมตลอดเวลาที่อยู่ในนิมิตนั้น ดังที่พุทธปรัชญาเถรวาทได้กล่าวไว้ว่า

ภิกษุทั้งหลาย สัมมาสมาธิ เป็นไฉน คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ๑. สัจจจากกามทั้งหลาย สัจจจากอกุศลธรรมทั้งหลาย บรรลุรูปนิมิต ซึ่งมีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุข เกิดแต่วิเวกอยู่ ๒. บรรลุสุคตินิมิต ซึ่งมีความผ่องใสแห่งจิตในภายในมีภาวะใจเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ เพราะวิตก วิจารณ์ระงับไป มีแต่ปิติ และสุข เกิดแต่สมาธิอยู่ ๓. เพราะปิติจึงไป เธอจึงมีอุเบกขาอยู่ มีสติสัมปชัญญะ และเสวยสุขด้วยกาย บรรลุสุคตินิมิตที่พระอริยะทั้งหลายกล่าวว่า เป็นผู้มือุเบกขา มีสติ อยู่เป็นสุข...^๔

การอยู่ในสภาวะของการมีนิมิต มีระดับของการเข้าถึงธรรมแบบละเอียดมากยิ่งขึ้นกว่าระดับของกามสุข เพราะจิตถูกควบคุมด้วยความรู้ถึงสิ่งที่รู้อย่างแท้จริง ทำให้ไม่ฟุ้งซ่าน จึงทำการพิจารณาสิ่งที่กำลังเพ่งพินิจว่า สิ่งนั้น เป็นสิ่งที่อนิจจัง ซึ่งก่อให้เกิดทุกข์ เพราะเป็นอนัตตา ทำให้จิตได้มีความหลุดพ้นจากกิเลสชั่วคราว เพราะไม่ยึดติด ก่อให้เกิดสภาพชีวิต ที่ไร้ซึ่งทุกข์ หรือการได้โลกุตตรสุขเป็นครั้งคราว เพราะเมื่อจิตอยู่ในสภาวะของการมีนิมิตนั้น จิตจะไม่ไปยึดติดกับสิ่งนั้น เพราะรู้ถึงความไม่แน่นอน ประมวลสังขะ ของสิ่งนั้น ที่ตามความเป็นจริงแล้ว มีแต่ความไร้ค่า จึงไม่คู่ควร ที่จะเข้ายึดเป็นสมบัติของตน อันจะทำให้ตนเองต้องมีความทุกข์ ดังที่พระพุทธเจ้าทรงอธิบายแก่พระอานนท์ เกี่ยวกับการเกิดนิมิตในกระบวนการการตรัสรู้ของพระองค์เอง อันก่อให้เกิดความสุข ว่า

ดูก่อนอานนท์ ทรายใด เรายังเข้าบ้าง ออกบ้าง ซึ่งอนุพุพวิหารสมาบัติ ๘ ประการนี้ ทั้งโดยอนุโลม และปฏิโลมอย่างนี้ไม่ได้ ทรายนั้น เราก็ยังไม่ปฏิญาณในโลก พร้อมทั้งเทพ ทิ้งมาร ทิ้งพรหม ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ ทั้งเทวะและมนุษย์ว่า เราได้ตรัสรู้แล้ว ซึ่งอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ต่อเมื่อใดแล เราเข้าบ้าง ออกบ้าง ซึ่งอนุพุพวิหารสมาบัติ ๘ ประการเหล่านั้น ทั้งโดยอนุโลม และปฏิโลม อย่างนี้แล้ว เมื่อนั้น เราจึงปฏิญาณในโลก...ว่าเราได้ตรัสรู้แล้ว ซึ่งอนุตตร

^๔ที.ม. ๑๐/๒๕๕/๓๔๕.

สัมมาสัมโพธิญาณ ก็แล ญาณทัสสนะ เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า เจโตวิมุตติของเรา เป็นอกุปป์า นี้ เป็นอันติมชาติ บัดนี้ ไม่มีภพใหม่อีก^๕

๓. โลกุตตรสุข หรือนิพพานสุข

โลกุตตรสุข หรือนิพพานสุข เป็นความสุขที่อยู่ในสภาวะไร้ตัณหา เป็นการมีชีวิตอย่างมีความสุข ด้วยความรู้ตัว และรับรู้ถึงสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัว ด้วยความเข้าใจอย่างเห็นแจ้งแทงตลอด เป็นความสุข ที่เป็นแก่นสาร อันได้แก่ สถานภาพของชีวิตแห่งการตรัสรู้ หรือการบรรลุนิพพาน พุทธปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวถึงสภาวะของการบรรลุนิพพานว่าเป็นบรมสุข^๖ และยังเน้นว่า สุขยิ่งกว่านิพพานไม่มี^๗ อันเป็นสภาวะที่ไม่เหมือนกับความสุข ซึ่งบุคคลที่ไม่ได้อยู่ในสภาวะอย่างเดียวกับพระพุทธเจ้าเข้าพระทัย เพราะเขาเหล่านั้น ยังอยู่ในสภาวะแห่งการยึดติดอยู่ หมายความว่า ระดับความยินดี อันเป็นลักษณะพื้นฐานของความสุขแต่ละระดับ สามารถเกิดขึ้นได้และแบ่งออกได้เป็นหลายลำดับชั้น ตามระดับพลังแห่งจิตใจของแต่ละคน โดยใช้ระดับความลึกซึ้งของการเข้าใจในธรรมชาติของแต่ละสิ่ง แต่ละอย่าง ซึ่งจะก่อให้เกิดความสงบ หรือความเย็นในจิตใจ พร้อมกับลดการดิ้นรน และแสวงหาสิ่งที่อนิจจังทั้งหลาย อันสร้างความร้อนรุ่มให้เกิดในจิตใจ อย่างไรก็ตาม บรรดาผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย ก็ยังต้องเข้าใจว่า นิพพานเป็นความสุข หรือสภาวะแห่งความเย็น หรือสภาวะที่ไร้ซึ่งความร้อนรุ่มแห่งความอยากในจิตใจ จึงจะเป็นการปฏิบัติที่ถูกต้อง เหมือนดังความหมายตามตัวอักษรของคำว่า นิพพาน ซึ่งแปลว่า ดับไฟ หรือดับร้อน อันหมายถึง การทำให้เย็นลง หรือเย็นสนิท^๘ ไม่ใช่ความทุกข์ หรือความร้อนรุ่ม อันเป็นสิ่งที่ใคร ๆ ล้วนไม่ต้องการ ดังพุทธปรัชญาเถรวาท ที่ว่า

ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่ภิกษุ ผู้มองเห็นนิพพาน โดยความเป็นทุกข์ จักเป็นผู้ประกอบด้วยข้อพินิจ ที่เกี่ยวแก่การบรรลุดังจะ ย่อมเป็นไปไม่ได้ ข้อที่ภิกษุ ไม่ประกอบด้วยข้อพินิจ ที่เกี่ยวแก่การบรรลุดังจะ จักก้าวล่วงสู่สัมมัตตนิยาม ก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ ข้อที่ภิกษุ ไม่ก้าวล่วงสู่สัมมัตตนิยาม จักบรรลุ โสคาปัตติผล หรืออนาคามีผล หรืออรหัตตผล ก็ย่อมเป็นไปไม่ได้ ภิกษุทั้งหลายข้อที่ภิกษุ ผู้มองเห็นนิพพาน โดยความเป็นสุข จักเป็นผู้ประกอบ ด้วยข้อพินิจที่เกี่ยวแก่การบรรลุดังจะ ย่อมเป็นสิ่งที่

^๕ อ.นวก. ๒๓/๒๔๕/๔๕๘-๔๖๕.

^๖ อ.ร. ๒๕/๒๕/๔๒.

^๗ อ.เถรี. ๒๖/๔๗๔/๕๐๒.

^๘ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “พุทธธรรม”, อ่างแล้ว, หน้า ๒๖๑.

เป็นไปได้ ข้อที่ภิกษุผู้ประกอบด้วยข้อพินิจที่เกี่ยวแก่การบรรลุสังขะ จักก้าวลง
สู่สัมมัตตนิยามก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้...^{๑๑}

ในสุขทั้ง ๓ ระดับนั้น แม้พุทธปรัชญาเถรวาท จะยอมรับว่า กามสุขเป็นความสุขระดับ
หายาบ ๆ อยู่ แต่ก็ได้ปฏิเสธความสุขชนิดนี้ เพียงแต่เสนอแนะว่า มีความสุขที่ดีกว่า ประเสริฐกว่า
กามสุขอยู่ มนุษย์ไม่ควรยึดติดอยู่กับความสุขในระดับใดระดับหนึ่ง แต่สมควรที่จะพัฒนาตนเอง
เพื่อที่จะก้าวไปสู่ความสุขที่ดีกว่า จนถึงความสุขขั้นวิมุตติ คือ ในขั้นนิพพาน ซึ่งถือว่าเป็นจุดหมาย
ปลายทางของความสุขที่พุทธปรัชญาเถรวาทได้วางหลักการไว้

๒.๓ ประเภทของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท

ประเภทของความสุข ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีหลายประเภท ตามลำดับของบุคคลที่
บรรลุผลสูงต่ำต่างกันออกไป ซึ่งในที่นี้ ผู้วิจัยได้สรุป ความสุขออกเป็น ๒ ประเภท ซึ่ง
สามารถครอบคลุมความสุขทั้งหมดในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ

๑. โลภียสุข คือ ความสุขของชาวโลก เป็นความสุขที่ยังเสพเสวยเวทนา หรือเรียกอีกอย่าง
หนึ่งว่า เวทียสุข ความสุขในระดับนี้ คือ ความสุขที่พร้อมจะทุกข์อยู่เสมอ จึงเป็นเรื่องที่ไม่ต้อง
สงสัยว่า ทำไม พุทธปรัชญาเถรวาท จึงไม่สนับสนุนให้บริษวากหมกมุ่นอยู่ในความสุขระดับนี้
เพราะเป็นความสุขที่ไม่แน่นอน ยังอยู่ภายใต้กฎของไตรลักษณ์ คือ ความไม่เที่ยง แปรเปลี่ยนไป
ตามอารมณ์ที่มากระทบตลอดเวลา ในคัมภีร์พระไตรปิฎก ที่กล่าวถึงความสุข ก็กล่าวในระดับ
สมมุติวิหารเท่านั้น แต่ถ้าว่ากันตามปรมาตม์วิหารแล้ว ทุกข์เท่านั้น เกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้น ตั้งอยู่ และ
ทุกข์เท่านั้นดับไป นอกจากนั้น ไม่มีอะไรเกิด ไม่มีอะไรดับ การอธิบายโน้ตสนธิเรื่องสุข ก็เหมือน
การอธิบายโน้ตสนธิเรื่องทุกข์ หากเอามโน้ตสนธิเรื่องสุข เป็นตัวตั้ง ก็หมายถึงทุกข์น้อย หรือทุกข์
ลดลง หากเอามโน้ตสนธิเรื่องทุกข์เป็นตัวตั้ง ก็แสดงว่าสุขน้อยลง หรือสุขลดลง ในคำสอนทางพุทธ
ปรัชญาเถรวาท เกี่ยวกับเรื่องสุข หรือเรื่องทุกข์ จะพบแต่คำสอนที่เกี่ยวกับเรื่องทุกข์ เพราะทุกข์
สามารถอธิบายได้ง่ายกว่า และเป็นสภาวะที่อยู่กับตัวเราตลอดเวลา นั่นเอง โลภียสุข เป็นความสุขที่
มีตัณหา เป็นเรื่องหลอเลี้ยว คือ ต้องได้รับการปรนเปรอ การมีตัณหานั่นเอง ทำให้มนุษย์ ให้
ความหมายแก่โลก และให้คุณค่ากับโลก และชีวิต บางครั้งก็สมหวัง บางคราวก็ผิดหวัง เพราะโลกีย
สุขดังกล่าวนี้ ไม่ใช่สุขที่แท้จริง สุขที่อิงอาศัยโลก เป็นความสุขที่เกี่ยวข้องกับภพ และภูมิ ภพในที่นี้

^{๑๑} อัง.ฉก. ๒๒/๓๓๒/๔๕๒.

หมายถึง แคนอันเป็นที่เกิดของสัตว์ ภูมิ หมายถึง ชั้น หรือระดับของสัตว์ที่จะไปเกิด ซึ่งจำแนกโดย ภูมิมี ๓ ภพ คือ กามภพ รูปภพ และอรุภพ^{๔๔}

๒. โลกุตตรสุข คือ สุขเหนือชาวโลก เป็นความสุขที่ไม่เสพเสวยเวทนา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อเวทิตสุข เป็นความสุขขั้นนิพพาน พุทธปรัชญาเถรวาท ให้ความสำคัญกับความสุขประเภทนี้ เพราะเมื่อบุคคลบรรลุถึงความสุขในระดับนี้ ก็ปลอดพ้นจากความทุกข์ หรือเครื่องรบกวนจิตใจต่าง ๆ ไม่กลับกลายมาเป็นความทุกข์อีก เทียบเท่าแน่นอน พุทธปรัชญาเถรวาท สอนเรื่องความสิ้นทุกข์ เพื่อจะประสบกับความสุขอันเป็นเป้าหมายชีวิต พระสารีบุตรได้กล่าวไว้ว่า เมื่อใดที่ราคะ โทสะ โมหะสิ้นไป นิพพานก็ปรากฏ เป็นความสุขที่สูงกว่าโลกียสุข และโลกียภูมิ ๓ ข้างต้น เป็นสภาพที่ดับกิเลส และกองทุกข์ทั้งหมด จึงเป็นภาวะที่สมบูรณ์ที่สุด เพราะไม่ต้องอาศัยปัจจัยปรุงแต่ง ทางพระพุทธศาสนาเถรวาท เรียกความสุขประเภทนี้ว่า นิพพานสุข และถือเป็นความสุขระดับสูงสุดของมนุษย์ ดังมีพุทธภาษิตรับรองว่า “นิพพานํ ปรมํ สุขํ นิพพานเป็นสุขอย่างยิ่ง”^{๔๕}

นิพพานในที่นี้ ได้แก่ สอุปาทิเสสนิพพาน (ดับกิเลส ยังมีเบญจขันธ์เหลือ) กับอนุปาทิเสสนิพพาน (ดับกิเลส ไม่มีเบญจขันธ์เหลือ) เท่านั้น ไม่ได้หมายรวมถึง ตถังคนิพพาน (นิพพานชั่วคราว) เพราะตถังคนิพพาน จัดอยู่ในประเภทโลกียสุข^{๔๖}

สรุปความได้ว่า โลกียสุข เป็นความสุขที่ยังเสวยเวทนาอยู่ ยังติดข้องอยู่กับกิเลสเครื่องร้อยรัด ส่วนโลกุตตรสุข เป็นความสุขสูงสุดในพุทธปรัชญาเถรวาท ที่อริยสาวกจะต้องดำเนินไปให้ถึง ด้วยมรรควิธี ด้วยความเพียรพยายาม

๒.๔ วิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท

วิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท ที่องค์สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงพระมหากรุณาประกาศเป็นสังฆธรรม แนะนำสั่งสอน เพื่อประโยชน์สุขแก่เวไนยนิกรทุกถ้วนหน้า แม้ว่าจะมีอยู่เป็นจำนวนมาก ทั้งนี้ ก็เพื่อจะให้เหมาะสมกับอุปนิสัย และจริตของคนซึ่งมีความแตกต่างกัน

^{๔๔}พระมหานិคม อธิวิโต, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความสุขในทฤษฎีจริยศาสตร์ของจอห์น สจีวิต มิลล์กับพุทธจริยศาสตร์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕, หน้า ๕๗.

^{๔๕}พ.ธ. ๒๕/๒๕/๔๒.

^{๔๖}พระมหานิคม อธิวิโต, “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความสุขในทฤษฎีจริยศาสตร์ของจอห์น สจีวิต มิลล์กับพุทธจริยศาสตร์”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕, หน้า ๖๖.

นั่นเอง แต่เมื่อกกล่าวโดยสรุปแล้ว หลักของพุทธปรัชญาเถรวาท มีวิธีการเข้าถึงความสุขของบุคคล ซึ่งพอจะสรุปกล่าวได้เป็น ๒ ประเด็น ดังต่อไปนี้ คือ วิธีการเข้าถึงโลกีย์สุข และวิธีการเข้าถึงโลกุตตรสุข

๒.๔.๑ วิธีการเข้าถึงโลกีย์สุข

การดำเนินชีวิตของบุคคลที่เกิดมาในโลกนี้ มีความหมายอย่างเดียวกัน คือ ผู้ที่ยังต้องการข้องเกี่ยวอยู่ในโลก ก็ต้องการแสวงหาความสุขที่เป็นของชาวโลก คือ ชื่อเสียง เงินทอง ลาภ ยศ และสรรเสริญอยู่

ในเมื่อความจริงของโลกยังมีบุคคลเช่นนี้อยู่ เพราะเป็นธรรมดาของโลกมนุษย์ ซึ่งมีมนุษย์ส่วนใหญ่เมื่อเกิดมาในโลกนี้แล้ว ต่างก็มีความต้องการที่จะมีสิ่งเหล่านี้ คือ ปรรตนาความสุข ความรื่นรมย์ยินดีใน รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมารมณ อันเป็นที่พึงปรารถนา เมื่อความจริงของโลกอีกด้านหนึ่งยังเป็นเช่นนี้ พุทธปรัชญาเถรวาท ก็มีหลักปฏิบัติที่ควร และเหมาะสมแก่บุคคลประเภทนี้ เพื่อดำเนินชีวิตได้อย่างปกติสุข เพราะว่าความจริงของโลกอีกมุมหนึ่ง ยังเป็นเช่นนั้นอยู่จริง

การปรารถนาในสิ่งที่เรียกว่า ความสุขชาวโลก หรือผู้ที่ครองเรือนนั้น ไม่ได้สมหวังแก่ทุกคน เพียงแค่นี้ก หรือปรารถนา แต่ต้องดิ้นรนแสวงหา จึงจะสามารถมีตามที่ตนเองปรารถนาได้ แม้ดิ้นรนแล้ว ก็ยังไม่อาจที่จะสมหวังดังใจได้ในทุกรายไป ดังนั้น มุมกลับของความจริงที่กล่าวถึงนั้นก็คือ ความสมหวัง กับความผิดหวัง หรือความสุข กับความทุกข์ นั่นเอง^{๑๖}

ความเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยโภคทรัพย์ เกียรติยศ และการยกย่องสรรเสริญจากคนในสังคม ถือว่าเป็นยอดปรารถนาของผู้ครองเรือน ซึ่งเป็นพื้นฐานที่ผู้ครองเรือนจะได้รับ ความปรารถนาในความเป็นผู้ดีพร้อมด้วยมนุษยสมบัติ หรือความสำเร็จประโยชน์ ที่บุคคลจะพึงได้รับในปัจจุบันที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล พอจะกล่าวโดยสรุปได้ดังต่อไปนี้

- ๑) ต้องการทรัพย์สมบัติ คือ ความมั่งมีร่ำรวย เพราะทรัพย์สมบัติย่อมยังความปลื้มใจ ความสุขใจ แก่ความขัดข้องต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และสามารถให้สำเร็จความประสงค์ในสิ่งที่ต้องการได้
- ๒) ต้องการความมีเกียรติยศชื่อเสียง ปรรตนาความเป็นใหญ่ มีเพื่อนฝูงพวกพ้องที่ให้ความรักสนิทสนม ยกย่องเชิดชูในสังคม

^{๑๖} พระสุนทรธรรมาโศภิต, “ความสัมพันธ์เรื่องการเกิดกับการดำรงชีวิตตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒, หน้า ๖๔.

๓) ต้องการความมีไมตรี มีบริวารชายหญิงไว้คอยช่วยเหลือในกิจการต่าง ๆ และให้ความเคารพยกย่องนับถือ

๔) ต้องการความผาสุกในชีวิต มีความสุขเพียบพร้อมทั้งกาย และใจ

ความสุขในระดับนี้ พุทธปรัชญาเถรวาท ได้อธิบายโดยอเนกปริยาย สำหรับให้คนรู้จักตนเองช่วยตนเอง และพัฒนาตนเองให้เป็นคนมีพลัง และเป็นคนดี เพื่อความสุข และวัฒนาการของชีวิตในปัจจุบัน ตลอดจนการมีชีวิตอยู่ร่วมกับผู้อื่นในสังคมอย่างมีความสุข^{๑๔}

พุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงถึงโลกีย์สุขของบุคคลไว้ เพราะพุทธปรัชญาเถรวาทมองเห็นถึงความจำเป็นที่บุคคลจะพึงมีพึงได้ความสุข ในฐานะที่ยังต้องดำเนินชีวิตอยู่ในโลกถึง ๔ ประการด้วยกันแก่นามภินทิกเศรษฐี ดังปรากฏเนื้อความในอังคุตตรนิกาย จตุกกนิบาต อันนนาถสูตร โดยสรุปมีว่า

“...ดูก่อนคฤหบดี สุข ๔ ประการนี้ อันบุคคล ผู้บริโศกคาม ควรได้รับตามกาลสมัย สุข ๔ ประการ คือ อะไรบ้าง คือ

๑. อัถติสุข สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์
๒. โภกสุข สุขเกิดแต่การใช้จ่ายทรัพย์บริโศก
๓. อนณสุข สุขเกิดแต่ความไม่เป็นหนี้
๔. อนวัชชสุข สุขเกิดแต่การประกอบกิจการที่ปราศจากโทษ...”^{๑๕}

จากข้อความในพระสูตรนี้ แสดงให้เห็นถึงความสุขของบุคคลผู้ดำเนินชีวิตอยู่ในโลก ความสุขนั้นมีสาเหตุมาจากอะไร ซึ่งพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แสดงไว้สำหรับผู้ดำเนินชีวิตอยู่ในโลก เพื่อไม่ให้เดือดร้อนจนเกินไปสามารถดำรงอัตภาพไว้ได้ เพื่อพัฒนาตนเอง ตลอดถึงคุณธรรมอันยิ่ง ๆ ขึ้นไป ซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายถึงวิธีการของการเข้าถึงความสุขทั้ง ๔ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. อัถติสุข สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์

สุขเกิดแต่ความมีทรัพย์ หมายความว่า การรู้สึกเป็นสุขใจ ภูมิใจด้วยความรู้สึกที่ว่า ตนเองมีทรัพย์ที่เกิดขึ้น จากความพยายามพากเพียรของตนเอง และได้ทรัพย์มาครอบครอง โดยหนทางที่ชอบธรรม ซึ่งทรัพย์นั้นอาจจะเป็นสิ่งที่มีชีวิต เช่น ช้าง ม้า วัว ควาย หรือ ไม่มีชีวิต เช่น รถ บ้าน ที่ดิน เงิน ทอง เป็นต้น

^{๑๔}พระมหากษัตริย์ สุภาสิตโต, “ชีวิตในอุดมคติตามพระสนะของพุทธปรัชญาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๒๗.

^{๑๕}อง.จตุกก. ๓๕/๖๒/๒๐๕-๒๐๗.

สำหรับบุคคลผู้ดำเนินชีวิตอยู่ในโลกแล้ว ความเกี่ยวข้องกับทรัพย์ภายนอกก็ยังคงมีอยู่ตลอดเวลา เพราะว่าทรัพย์เป็นปัจจัยเครื่องอาศัยในการดำเนินชีวิตให้มั่นคง พุทธปรัชญาเถรวาท จึงมีคำสอนให้ปฏิบัติเพื่อความสำเร็จประโยชน์ในปัจจุบัน เรียกว่า “ทิฏฐุชัมมิกัตถะ” อันเป็นจุดมุ่งหมายของชีวิตในทางโลกิยะ ที่สามารถเห็นผลได้ทันที ซึ่งหลักในการแสวงหา และรักษาทรัพย์ที่จะอำนวยประโยชน์โดยตรงมี ๔ ประการคือ

๑) อุฏฐานสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยความหมั่นเพียร หมายความว่า เป็นคนมีความขยันขันแข็ง บึกบึนไม่ย่อท้อ รุดหน้าในการทำงาน ประกอบอาชีพการงานที่สุจริตดีงาม ยึดหลักธรรม คือ ความหมั่นเพียร ในการประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิต ดังพุทธภาษิตที่ว่า “ปฏิรูปการี รุรวา อุฏฐาตา วินุทเต ธนั” แปลว่า คนมีฐานะหมั่นทำกรงานให้เหมาะสม ข่อมหาทรัพย์ได้^{๑๐}

พันเอกปิ่น มุกขนัด ได้อธิบายข้อธรรมที่ว่า “ถึงพร้อมด้วยความหมั่นเพียร”^{๑๐} คือ มีความขยันหมั่นพร้อมอยู่ในตัวแล้ว หรือหมั่นขยันโดยนิสัยของตนเอง คนที่มีธรรมะข้อนี้ประจำใจแล้ว เขาจะไม่อยู่นิ่งเฉยโดยไม่ทำงาน เมื่อยังไม่มียงานทำก็พยายามหางานทำ เขาจะรู้สึกเป็นทุกข์ใจ และอับอายคนอื่น ถ้าหากคนเป็นคนว่างงาน ครั้นเมื่อมีงานทำแล้วก็รักงาน สนใจในการทำงาน และมุ่งมั่นที่จะทำงานให้ก้าวหน้าด้วยใจรักที่แท้จริง

วิธีการแสวงหาทรัพย์นั้น มีความแตกต่างกันออกไป ตามความสามารถ หรือความชำนาญของแต่ละบุคคล แต่ก็มีอาชีพหนึ่งที่สามารถหาทรัพย์ได้มาก และเป็นอาชีพที่สุจริต ก็คือ อาชีพค้าขาย ซึ่งอาชีพนี้ ความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า คือ หลังจากที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้ใหม่ ๆ กล่าวคือ หลังจากตรัสรู้ พระพุทธองค์ได้เสด็จออกจากบริเวณต้นมุจลินท์ไปยังต้นเกตุซึ่งอยู่ทางใต้ต้นศรีมหาโพธิ์ ประทับเสวยวิมุตติสุขอยู่ที่นั่น ๑ สัปดาห์ ได้มีพยานิชย์ ๒ พี่น้อง ชื่อตปุสสะ และภัลลิกะ เดินทางจากออกกลชนบทถึงที่นั่น ได้พบพระพุทธเจ้าประทับอยู่ภายใต้ต้นเกตุ จึงได้นำข้าวสัตตูก้อน และสัตตุงงเข้าไปถวาย พระองค์ ทรงรับแล้วสวดยปรากฏว่า เป็นการเสวยพระกระยาหารเมื่อแรกหลังจากตรัสรู้เป็นต้นมา สองพ้อค้ำนั้นเกิดความเลื่อมใสได้ประกาศตนเป็นอุบาสกถึงสวณะ ๒ คือ พระพุทธกับพระธรรม จัดเป็นปฐมอุบาสกที่ถึงสวณะ ๒ ในสมัยพุทธกาล แล้วกราบทูลทูลไป หลักพุทธธรรมว่าด้วยคุณสมบัติของนักการค้าที่ดี เรียกว่า ปาปณิกธรรม โดยผู้ที่

^{๑๐} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑”, พิมพ์ครั้งที่ ๓๒, (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๖๗.

^{๑๑} พันเอกปิ่น มุกขนัด, “แนวสอนธรรมะ”, (กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๔), หน้า ๔๔๒.

ประกอบการค้าขาย หากหวังที่จะประสบความสำเร็จในอาชีพการค้าขายแล้ว ต้องยึดหลักธรรม ๓ ประการ ดังปรากฏหลักฐานในพุทธปิปปณิกสูตร อังคุตตรนิกาย ดิกนิบาต ว่า

(๑) จกขุมา เป็นคนตาดี หมายถึง การมีความรู้ในการค้าขาย รู้จักต้นทุน รู้จักกำไร รู้จักสินค้า ของที่เป็น และสามารถคำนวณราคา ลงทุนเก่งกำไรได้แม่นยำ

(๒) วิรุโร มีฐานะดี หมายถึง เป็นคนฉลาด จัดเจนในธุรกิจ รู้จักทำเลที่เหมาะสม รู้จักแหล่งซื้อแหล่งขาย รู้ความเคลื่อนไหว ความต้องการของตลาด รู้จักว่า ที่ไหนควรขายสิ่งใด มีความสามารถในการจัดซื้อจัดจำหน่าย รู้ใจ และรู้จักเอาใจลูกค้า รู้จักเทศะ หมายความว่า รู้จักทำเลที่เหมาะสม รู้จักว่า ที่ไหนควรขายสิ่งใด ไม่ทอดธุระหน้าที่ของตน

(๓) นิสฺสยสมฺปนฺโน คือ เป็นผู้ถึงพร้อมด้วยความเป็นผู้มีอิทธยาศัยดี หมายถึง มีนิสัยเหมาะสมแก่การค้าขาย มีไมตรีจิตมิตรภาพกับลูกค้าทั่วไป มีมิตรสหายมาก รู้จักสร้างควมนิยมให้แก่ตนเอง เป็นที่เชื่อถือของคนทั่วไปพร้อมด้วยแหล่งทุนเป็นที่อาศัย (เป็นที่เชื่อถือไว้วางใจในหมู่แหล่งทุนใหญ่ ๆ หากเงินมาลงทุนหรือดำเนินการโดยง่าย)^{๒๒}

อีกประการหนึ่ง ผู้ที่จะประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพการค้าขาย นอกจากต้องยึดหลักการทั้งสามข้อข้างต้นนั้นแล้ว ยังมีหลักการปฏิบัติสำหรับอาชีพการงานของคนที่ควรใส่ใจอีก หากหวังผลที่สมบูรณ์แห่งการงานที่ทำอยู่จะต้องยึดหลักการเหล่านี้ด้วย คือ

(๑) ตั้งแต่เช้าเอาใจใส่ในกิจการงานของตน กล่าวคือ ไม่เป็นคนนอนตื่นสาย ไม่เห็นแก่การนอนมากเกินไป จนเป็นเหตุให้อาชีพการงานเสียหาย

(๒) เวลากลางวันเอื้อเพื่อสนใจในกิจการงานของตน กล่าวคือ ต้องหมั่นดูแลเอาใจใส่กิจการงานของตน ไม่ทิ้งธุระหน้าที่ที่ตนรับผิดชอบอยู่

(๓) เวลาเย็น ตรวจตรากิจการงานของตน กล่าวคือ เมื่อเสร็จสิ้นภารกิจในแต่ละวันแล้ว ต้องคอยตรวจตรา ดูแลความเรียบร้อย เพื่อให้รู้ว่า สิ่งใดควรปรับปรุงแก้ไข ถูกต้องมีประสิทธิภาพหรือไม่อย่างไร เพื่อจะได้จัดการอย่างถูกต้องเหมาะสมต่อไป^{๒๓}

หลักในการแสวงหาทรัพย์ หรือการทำงาน เพื่อให้เกิดผลสำเร็จตามผลที่มุ่งหมายไว้นั้น ผู้แสวงหา จะต้องประกอบด้วยคุณธรรม ๔ ประการ คือ

^{๒๒} อ.จ.ต.ก. ๒๐/๔๕๕/๑๑๑.

^{๒๓} พระกัณฐพล โอภาโส, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องทรัพย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๕๔-๕๕.

(๑) ต้องมีความพอใจในงานที่ทำ คือ ใฝ่ใจรักที่จะทำงานนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะ ทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

(๒) ต้องมีความเพียร คือ ความขยันหมั่นประกอบในงานนั้น ด้วยความพยายามเข้มแข็ง อดทน เอาธุระไม่ทอดลอย

(๓) ต้องมีความคิด คือ ตั้งจิตรับรู้ในงานที่ทำ และทำงานนั้นด้วยความคิด เอาจิตใจฝักใฝ่ ไม่ปล่อยใจ ให้ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป (มีสติ)

(๔) ต้องมีความไตร่ตรอง หรือทคลอง คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญ ตรวจตรา หาเหตุผล และตรวจสอบข้อบกพร่องในในงานที่ทำนั้น มีการวางแผนวัตถุประสงค์ คัดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง หาวิธีการในการทำงาน^{๒๔}

เมื่อปฏิบัติตามคุณธรรมเหล่านี้ได้ ไม่ว่าจะประกอบอาชีพอะไร หรือทำงานประเภท ไหนก็จะประสบผลสำเร็จตามที่คาดหวังได้แน่นอน

๒) อารักขสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยการรักษา หมายความว่า เมื่อแสวงหา ทรัพย์มาได้แล้ว ให้มีนิสัยรัก และบำรุงรักษาทรัพย์สินของตน ให้ปลอดภัย และเพิ่มพูนขึ้น โดย ลำดับ บางคน แม้จะขยันทำมาหากิน มีรายได้มากพอสมควร แต่ไม่อาจตั้งตัวได้ เพราะขาดธรรมะ ในข้อนี้ คือ รู้จักแต่หาทรัพย์ แต่ไม่รู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้

ในทางปฏิบัติ ในการรักษาทรัพย์ ตามความหมายของธรรมะข้อนี้ เราสามารถที่จะพิจารณา ได้ ๔ ประการ คือ

(๑) การป้องกันอันตรายแก่ทรัพย์ เช่น ระวังภัยจากโจรผู้ร้ายที่จะมาลัก หรือฉกชิงเอา ไป การเก็บของมีค่าไว้ในบ้านก็ต้องเก็บในที่มิดชิด การแต่งตัวด้วยเครื่องประดับมีค่ามากมาย เช่น เพชร และทองเป็นต้น ไปในสถานที่เปลี่ยว หรือลำพังคนเดียว อาจจะถูกคนใจบาปชิงเอา และอาจ ทำอันตรายถึงแก่ชีวิตได้ จึงเป็นสิ่งที่ไม่ควรกระทำเป็นอย่างยิ่ง

การป้องกันอันตรายที่จะเกิดขึ้นแก่ที่อยู่อาศัย เช่น การป้องกันอัคคีภัย โดยการกำจัดสิ่ง ที่เป็นเชื้อเพลิง และปิดประตูหน้าต่างก่อนจะหลับนอน ดังนี้ เป็นต้น

(๒) ทำการสะสมทรัพย์ คือ การตั้งกองทุนไว้สำหรับตัวเอง แม้ว่าเราจะมีรายได้เพียง เล็กน้อยก็ตาม ก็สะสมทีละน้อยได้ เพราะเงินก้อนใหญ่ก็เกิดจากเงินจำนวนน้อยที่รวมกันเข้านั่นเอง

^{๒๔}พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), “พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม”, พิมพ์ ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘๖.

(๓) ป้องกันกรรมสิทธิ์ คือ ทรัพย์สินฉบับนั้น เราต้องมีกรรมสิทธิ์ โดยชอบตามกฎหมาย ฉะนั้น ต้องหมั่นตรวจตราดูว่า ที่ดินกี่ไร่ เกษสถานบ้านเรือนกี่ไร่ หนังสือสัญญาต่าง ๆ กี่ฉบับ ยังมีสิทธิสมบูรณ์ตามกฎหมายหรือไม่ แล้วดำเนินการตามสมควร

(๔) ถนอมทรัพย์สิน คือ ให้รู้จักถนอมใช้สิ่งของเครื่องใช้ต่าง ๆ เช่น โต๊ะ เก้าอี้ เสื้อผ้า รองเท้า ถ้วยชาม เป็นต้น ให้ใช้การได้นานที่สุดเท่าที่จะทำได้^{๒๕}

นอกจากนี้ยังมีลักษณะ ที่เกี่ยวกับหลักการรักษาทรัพย์สินฉบับดีของตระกูลไม่ให้เสื่อม ซึ่งเกิดจากความประพฤติกองบุคคลภายในตระกูล อันเป็นสาเหตุที่ทำให้ตระกูลอันมั่งคั่งจะต้องอยู่นานไม่ได้ เพราะสาเหตุ ๔ ประการคือ

(๑) ไม่แสวงหาพัสดุที่หายแล้ว หมายความว่า ตระกูลอันมั่งคั่ง โดยมากจะเป็นครอบครัวใหญ่ มีคนมาก มีของใช้มาก ถ้ารู้จักการเก็บแล้ว จะหยิบใช้ก็ง่าย ถ้าหายก็รู้จะดูก็งาม ถ้าเป็นคนมักง่าย ทั้ง ๆ ขว้าง ๆ ของก็มักจะหาย ถ้าไม่ตามหาของที่หายแล้ว ก็มักจะหายเลย ซึ่งเป็นการหมดเปลืองโดยเปล่าประโยชน์

(๒) ไม่บูรณะพัสดุที่คร่ำคร่า หมายความว่า สิ่งของเครื่องใช้ในครอบครัวนั้น เมื่อใช้ไปนาน ๆ ก็เก่าคร่ำคร่า หรือชำรุดไปตามกาลเวลา ถ้ามีการบูรณะขึ้นใหม่ก็ยังใช้ต่อไปได้อีก ถ้าทิ้งเสียก็ต้องเสียทรัพย์สินซื้อใหม่ เป็นการสิ้นเปลืองอีกประการหนึ่ง

(๓) ไม่รู้จักประมาณในการบริโภคสมบัติ หมายความว่า ภายในครอบครัวนั้น ต้องใช้จ่ายค่าอาหาร และของใช้เป็นประจำ ถ้ารายได้น้อยจ่ายมาก หรือมีแต่รายจ่ายไม่มีรายได้ ทรัพย์สินสมบัติที่มีอยู่ก็หมดไป ถ้าไม่รู้จักประมาณในการใช้จ่าย คือ ใช้จ่ายเกินตัวเกินความจำเป็น หรือใช้จ่ายไม่เป็น แม้จะเป็นครอบครัวที่มั่งคั่งเพียงใด ก็อาจยากจนลงได้

(๔) ตั้งสตรี หรือบุรุษหุสิดให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน หมายความว่า คนที่ไม่มีศีลธรรม และคนประพฤติกชั่วช้ามัวเมาในอบายมุข ชื่อว่า คนหุสิด การตั้งบุคคลเช่นนั้น จะเป็นหญิง หรือชายก็ตาม ให้เป็นแม่เรือนพ่อเรือน คือ เป็นใหญ่ในครอบครัว ย่อมเป็นเหตุให้ตระกูลมั่งคั่งตั้งอยู่ไม่ได้^{๒๖}

ดังนั้น ผู้หวังความเจริญของงามยั่งยืนนานในทรัพย์สิน จะต้องรู้จักเก็บรักษาทรัพย์สินด้วย ไม่ใช่ว่ารู้จักแต่แสวงหา แต่ไม่รู้จักเก็บจักใช้ ในที่สุดทรัพย์สินอาจจะหมดไป หรือสูญหายไปโดยเปล่าประโยชน์ได้

^{๒๕} พระกัณฐพล โอภาโส, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องทรัพย์สินในพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๕๕-๕๖.

^{๒๖} วจ.จตุกก. ๓๕/๒๕๘/๖๒๓.

๓) ถัดจากมิตตดา แปลว่า ความเป็นคนมีมิตรที่ดี หมายความว่า ให้รู้จักติดต่อคบหาสมาคมคนอื่นไว้เป็นมิตรสหาย และในการคบมิตรเช่นนั้น ก็ให้เลือกคบแต่คนที่คืออย่าคบคนชั่วเป็นมิตร ซึ่งลักษณะของมิตรที่ควรคบหา และไม่ควรคบหา มีดังนี้

(๑) มิตรแท้ (สุทรมิตร) คือมิตรที่ดี มีความจริงใจ คบหากันด้วยความบริสุทธิ์ใจ เป็นมิตรที่บุคคลผู้คบหาสมาคมแล้ว ทำให้มีแต่ความสุขความเจริญ มีอยู่ ๔ จำพวก คือ

๑. มิตรมีอุปการะ เป็นมิตรที่มีลักษณะ ๔ คือ

- ๑) รักษาเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
- ๒) รักษาทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้ว
- ๓) เมื่อมีภัย เป็นที่พึ่งพำนักได้
- ๔) เมื่อมีธุระ ช่วยออกทรัพย์ให้เกินกว่าที่ออกปาก^{๒๗}

มิตรมีอุปการะ ได้แก่มิตรที่มีจิตใจรักใคร่กันจริง ๆ รักมิตรเสมอด้วยชีวิตตน ไม่ใช่รักกันแต่ปาก แต่หากรักด้วยชีวิตจิตใจ เมื่อรักเพื่อนเสมือนชีวิต ก็คิดหาวิธีป้องกันเพื่อนให้มีความปลอดภัย เพื่อนคนไหนประมาทขาดสติ ก็ดำริหาวิธีป้องกันเพื่อนคนนั้น ด้วยการแนะนำตักเตือนเพื่อนไม่ให้เกิดความประมาท เพราะความประมาทเป็นทางแห่งความตาย หาอุบายป้องกันทรัพย์สมบัติของเพื่อนผู้ประมาทแล้วไม่ให้เกิดความเสียหาย เมื่อมีอันตรายเกิดขึ้นพึ่งพาอาศัยกันได้ คราวเจ็บไข้ได้ป่วย ก็ช่วยกันรักษาพยาบาล คราวมีธุระหน้าที่การงานเกิดขึ้นก็ช่วยออกทรัพย์เกินกว่าที่จะออกปาก เพื่อนมีอุปการะมากเช่นนี้ เป็นมิตรที่ดีควรรวมตัวเข้าหากัน เพื่อสร้างสรรค์ความเจริญให้แก่สังคมแห่งการอยู่ร่วมกัน

๒. มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ เป็นมิตรที่มีลักษณะ ๔ คือ

- ๑) บอกความลับ (ของตน) แก่เพื่อน
- ๒) ปิดความลับของเพื่อนไม่ให้แพร่งพราย
- ๓) ไม่ละทิ้งในเหตุอันตราย
- ๔) แม้ชีวิตก็อาจสละเพื่อประโยชน์แก่เพื่อนได้^{๒๘}

มิตรร่วมสุขร่วมทุกข์ มิตรประเภทนี้ เป็นมิตรที่คบกันแบบเปิดอก เมื่อมีความลับอะไรก็สามารถบอกเพื่อนได้ เพราะการปกปิดจะเป็นเหตุให้เกิดความระแวงแคลงใจของกันและกัน และเมื่อถึงยามวิบัติฉิบหาย ก็ยิ่งอุบายไม่ทอดทิ้งกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกันในยามวิบัติ แม้แต่ชีวิตถึง

^{๒๗}ที่.ปา. ๑๑/๑๕๓/๑๔๓.

^{๒๘}ที่.ปา. ๑๑/๑๕๔/๑๔๓.

คราวจำเป็นจริง ๆ ก็สละแทนกันได้ ถ้าลักษณะเช่นนี้ มีอยู่ในผู้ใด ควรร่วมใจกันกับมิตรประเภทนั้น จะได้สร้างสรรค์สังคม ให้เจริญก้าวหน้าต่อไป

๓. มิตรณะประโยชน์ เป็นมิตรที่มีลักษณะ ๔ คือ

- ๑) ห้ามไม่ให้ทำความชั่ว
- ๒) แนะนำให้ตั้งอยู่ในความดี
- ๓) ให้ได้ฟังสิ่งที่ยังไม่เคยฟัง
- ๔) บอกทางสวรรค์ให้^{๒๕}

มิตรณะประโยชน์ เป็นประเภทผู้แนะนำ ผู้ชี้ทาง เพื่อนที่ดีมีลักษณะคอยแนะนำสิ่งที่ประ โยชน์แก่เพื่อนตลอดเวลา เมื่อเห็นเพื่อนจะทำอะไรไม่ดีไม่ถูกต้อง ก็ห้ามปรามตักเตือน ห้ามไม่ให้ทำความชั่วทุกอย่าง แนะนำทางให้สร้างแต่ความดี หาโอกาสให้เพื่อนได้รู้ ได้เห็น ได้ยิน ได้ฟัง แต่สิ่งที่มีคุณค่าทางจิตใจ ชักจูงให้สนใจแต่ในศีลในธรรม มิตรประเภทนี้เมื่อคบแล้ว จะได้ทำแต่สิ่งที่ดี ๆ ร่วมกัน

๔. มิตรมีความรักใคร่ เป็นมิตรที่มีลักษณะ ๔ คือ

- ๑) ไม่ยินดีด้วยความเสื่อมของเพื่อน
- ๒) ยินดีด้วยความเจริญของเพื่อน
- ๓) ห้ามคนที่กล่าวโทษเพื่อน
- ๔) สรรเสริญคนที่สรรเสริญเพื่อน^{๒๖}

มิตรมีความรักใคร่ ได้แก่ มิตรที่มีความรักกันด้วยชีวิตจิตใจ ไม่ใช่เป็นมิตรแต่ปาก ถึงคราวทุกข์ยาก ก็ต้องทุกข์ด้วยกัน ถึงคราวสุข ก็สุขด้วยกัน รักเพื่อน เสมือนรักตน รักตน ก็เสมือนรักเพื่อน ถ้ามีคนตำหนิตติเตียนเพื่อนต่าง ๆ นานา ก็อาสาได้แทนเพื่อน เขาติเพื่อน ก็เสมือนติตน ต้องหาเหตุผลมาลบล้างคำตำหนิตที่ไม่จริงนั้น ขณะเดียวกัน ถ้ามีคนสรรเสริญเพื่อนรัก ก็รู้จักรับรองคนที่สรรเสริญเพื่อน นี้ คือ มิตรที่มีความรักใคร่ ถ้าได้มิตรประเภทนี้ ก็จะสร้างสรรค์ประ โยชน์แก่สังคมได้อย่างมหาศาล มิตร ๔ ประเภทนี้ เป็นมิตรแท้ที่ควรคบเป็นอย่างยิ่ง

(๒) มิตตปฏิรูป คือ คนเทียมมิตร มิตรประเภทนี้ เป็นมิตรที่ไม่มีความจริงใจ คบหาเพื่อหวังแต่ประโยชน์ส่วนตัว ซึ่งมีอยู่ ๔ จำพวก คือ

๑. มิตรปอกลอก มีลักษณะ ๔ คือ
 - ๑) คิดเอาแต่ได้ฝ่ายเดียว

^{๒๕}ที่.ปา. ๑๑/๑๕๕/๑๔๓.

^{๒๖}ที่.ปา. ๑๑/๑๕๖/๑๔๓.

๒) เสียให้น้อย คิดเอาให้ได้มาก

๓) ไม่รับทำกิจของเพื่อน ในคราวมีภัย

๔) คบเพื่อน เพราะเห็นแก่ประโยชน์ของตัวเอง^{๑๑}

มิตรประเภทนี้ เป็นมิตรที่ไม่มีความจริงใจ คบเพื่อหวังแต่ประโยชน์ส่วนตัว ถ้าคนที่เขาคบหาด้วยไม่มีประโยชน์กับเขา ก็จะเลิกคบทันที และถ้าหากร่วมลงทุนทำธุรกิจการงาน ๆ ใดก็ตาม มักที่จะลงทุนลงแรงน้อย แต่หวังกำไรมาก ไม่ค่อยให้ความร่วมมือ เมื่อถึงคราวมีภัย เอาตัวรอดแต่เพียงผู้เดียว ไม่รวมคิด ร่วมแก้ปัญหาด้วยกันทั้งนี้ เพราะอาจจะมองว่าประโยชน์ที่ตนเองจะได้รับนั้นน้อย หรือไม่มีนั่นเอง

๒. มิตรดีแต่พูด มีลักษณะ ๔ คือ

๑) เก็บเอาของล่วงแล้วมาปราศรัย

๒) อ้างเอาของที่ยังไม่มาปราศรัย

๓) สงเคราะห์ด้วยสิ่งหาประโยชน์มิได้

๔) ออกปากฟังมิได้^{๑๒}

มิตรประเภทนี้ ชอบพูดแต่เรื่องที่ไร้สาระ หาประโยชน์ไม่ได้ พูดแต่เรื่องที่เป็นอดีตไปแล้ว และมักพูดแต่เรื่องที่ยังมาไม่ถึง พูดแต่เรื่องที่เป็นไปได้ยาก หรือกล่าวให้เข้าใจง่าย ๆ คือ เป็นคนชอบพูดอย่างเดียว ไม่ชอบทำ และมักสงเคราะห์มิตรที่คบหา ด้วยสิ่งที่ไม่มีประโยชน์ เช่น จะให้ของ ของนั้นก็ใช้ประโยชน์อะไรไม่ได้ สักเพียงว่า ได้ชื่อว่า ให้แล้ว ช่วยเหลือแล้ว และเมื่อเพื่อนมีกิจธุระที่จะขอความช่วยเหลือ มักอ้างเหตุขัดข้องต่าง ๆ เป็นต้น

๓. มิตรหัวประจบ มีลักษณะ ๔ คือ

๑) จะทำชั่วก็คล้อยตาม

๒) จะทำดีก็คล้อยตาม

๓) ต่อหน้าว่าสรรเสริญ

๔) ลับหลังตั้งนินทา^{๑๓}

มิตรประเภทนี้ ชอบประจบสอพลอ เป็นมิตรที่มีมารยาทมากมาย มีบุคคลจำนวนมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง คนใหญ่คนโตที่ต้องเสียคนไป เพราะมีคนใกล้ชิดเป็นคนหัวประจบ คือ จะต้องทำอะไร ไม่ว่าดี หรือชั่ว ก็คล้อยตามไปเสียทุกอย่าง แต่บางคน ก็ชอบคนประจบสอพลอ เพราะให้

^{๑๑}ที่.ปา. ๑๑/๑๘๗/๑๔๒.

^{๑๒}ที่.ปา. ๑๑/๑๘๘/๑๔๒.

^{๑๓}ที่.ปา. ๑๑/๑๘๙/๑๔๒.

ความสุข ความเพลิดเพลินชั่วคราว ช่วยยาม พุดจาให้ฟังหวานหูเล่น โดยมีได้มีความจริงใจ ถึงแม้ลับหลัง จะนิินทา ก็ตาม ซึ่งก็ถือว่า เป็นความชอบพอของบุคคลนั้นไป และอีกอย่างการยกย่องด้วยความจริงใจนั้น แม้จะสรรเสริญให้ฟังต่อหน้าบ้าง เพื่อเป็นกำลังใจแก่ผู้ทำความดี ก็ไม่ถือเป็นการประจบ ซึ่งต้องแยกเรื่องประจบสอพลอ กับเรื่องความจริงใจให้ออกจากกัน

๔. มิตรชักรวนในทางฉิบหาย มีลักษณะ ๔ คือ

- ๑) ชักรวนค้ำน้ำมา
- ๒) ชักรวนเที่ยวกลางคืน
- ๓) ชักรวนให้มัวเมาในการเล่น
- ๔) ชักรวนเล่นการพนัน^{๑๔}

มิตรประเภทนี้ ใครคบจะทำให้หมกมุ่นด้วยการดื่ม การเที่ยวเล่นอย่างหาประโยชน์มิได้สักอย่างเดียว ทำให้เสื่อมสุขภาพ เสียทรัพย์ และอาจเสียคนเสียอนาคตด้วย การเที่ยวกลางคืนต้องเสี่ยงอันตรายหลายอย่าง ทั้งชีวิต และทรัพย์สิน ทั้งทรัพย์สินส่วนตัว และทรัพย์สินทางบ้าน ไม่ได้อยู่บ้าน ใจอาจปลิ้นหรือขโมยได้ง่าย ทรัพย์สินที่ติดตัวไปในการเที่ยวก็จะถูกปลิ้น ถูกจี้ ถูกล้วงสถานที่เที่ยวกลางคืน ก็ต้องเสียค่าบริการด้วยราคาแพง ทำให้เสียทรัพย์สินมาก นอกจากนี้ยังเป็นที่หวาดระแวงของคนทั้งหลาย ไม่เป็นที่ไว้วางใจ เป็นการเที่ยว และเล่นที่ไร้ซึ่งประโยชน์ทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้ไม่ใช่มิตร เป็นแค่คนเทียมมิตร ไม่ควรคบหา

การคบมิตรเป็นสิ่งสำคัญมาก หากเรามีมิตรที่ดีไว้ มิตรก็จะคอยให้ความสนับสนุน เราทำให้เรามีความก้าวหน้า มีความก้าวหน้าได้อย่างรวดเร็ว แต่ถ้าคบคนชั่วไว้เป็นมิตร ก็จะคอยบ่อนทำลายล้างผลาญเราให้พบกับความล้มจม เสียทั้งกาย ใจ และความข่อยยับแห่งโภคทรัพย์ในที่สุด

๔) สมชีวิตา แปลว่า ความดำรงชีพพอเหมาะสมควร หมายความว่า รู้จักใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงชีพให้พอเหมาะสมควรกับรายได้ของตน ไม่ให้ฝืดเคืองจนเกินไป ดังที่พระพุทธเจ้าทรงตรัสแสดงแก่ทีฆฆานูว่า

...ดูก่อนพญาคณปักษะ ก็สมชีวิตา เป็นโณน กุลบุตรในโลกนี้ รู้ทางเจริญทรัพย์ และทางเสื่อมแห่งโภคทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพให้พอเหมาะ ไม่ให้พุ่มพายนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย และรายจ่ายของเราต้องไม่เหนือรายได้

^{๑๔}ที.ปา. ๑๑/๑๕๐/๑๔๒.

คู่ก่อนพยัคฆปัจชชะ เปรียบเหมือนคนชั่งตราชั่ง หรือลูกมือคนชั่งตราชั่ง ยกตราชั่งขึ้นแล้ว ย่อมลตออกเท่านั้น หรือต้องเพิ่มเข้าเท่านั้น ฉนั้นใด กุลบุตร ก็ฉนั้นนั่นเหมือนกัน รู้ทางเจริญและทางเสื่อมแห่ง โภคทรัพย์ แล้วเลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มฟายนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนักด้วยคิดว่า รายได้ของเราจักต้องเหนือรายจ่าย และรายจ่ายของเรา จักต้องไม่เหนือรายได้

คู่ก่อนพยัคฆปัจชชะ ถ้ากุลบุตรผู้นี้ มีรายได้น้อย แต่เลี้ยงชีพอย่าง โอโถง จะมีผู้ว่าเขาว่ากุลบุตรผู้นี้ ใช้ โภคทรัพย์เหมือนคนเคี้ยวกินผลมะเดื่อ ฉะนั้น ก็ถ้ากุลบุตรผู้ที่มีรายได้มาก แต่เลี้ยงชีพอย่างฝืดเคือง จะมีผู้ว่าเขาว่า กุลบุตรผู้นี้ จักตายอย่างอนาถา แต่เพราะกุลบุตรผู้นี้รู้ทางเจริญ และทางเสื่อมแห่ง โภคทรัพย์แล้ว เลี้ยงชีพพอเหมาะ ไม่ให้ฟุ่มฟายนัก ไม่ให้ฝืดเคืองนัก ด้วยคิดว่า รายได้ของเราจักต้องเหนือกว่ารายจ่าย และรายจ่ายของเราจักต้องไม่เหนือรายได้ คู่ก่อนพยัคฆปัจชชะ นี้ เรียกว่าสมชีวิตา...^{๑๕}

จากพุทธพจน์ดังกล่าว พุทธปรัชญาเถรวาท มุ่งหมายให้ใช้ทรัพย์เลี้ยงชีวิตด้วยความพอดี ซึ่งมีลักษณะความหมายคล้ายหลักธรรมข้อ “สัน โดษ” ซึ่งหมายถึง ความพอดี พอใจ ในสิ่งที่ตนได้ในสิ่งที่ตนมี ความสัน โดษ จัดเป็นคุณธรรมที่สำคัญยิ่งประการหนึ่ง สำหรับวิถีชีวิตของคนในสังคมปัจจุบัน ซึ่งเป็นยุคที่มีความสะดวกสบาย พรั่งพร้อมด้วยวัตถุสิ่งของมากมาย เป็นเหตุให้เกิดความโลภความ ไม่สัน โดษได้โดยง่าย อันเป็นหนทางแห่งความทุกข์ ฉะนั้น การปฏิบัติตามหลักของความสัน โดษ คือความยินดีในสิ่งที่ตนได้ ย่อมนำมาความสุขมาให้ สมดังพุทธศาสนสุภาษิตธรรมบทว่า “ตฺถุฐิ สุขา ยา อิตฺริตเรน”^{๑๖} แปลว่า ความยินดีด้วยปัจจัยตามมีตามได้ นำสุขมาให้ และเมื่อได้สิ่งใดมาแล้ว ก็ควรมีความยินดีในสิ่งที่ตนได้มานั้น ไม่ควร โลภมากจนเกินเหตุ เพราะอาจจะทำให้เกิดความเสื่อมขึ้นมาได้ รวมทั้งสอนให้ไม่ให้คูหมั่นดูแลเงินในลาภ หรือสิ่งที่ตนได้มาโดยชอบธรรม ซึ่งแม้มีปริมาณมาก หรือน้อยก็ตาม

^{๑๕} วจ. อฎฐก. ๒๓/๑๔๔/๒๒๓-๒๒๔.

^{๑๖} สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, “พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑”, อ้างแล้ว, หน้า ๗๓.

ในการเลี้ยงชีพ ด้วยความสันโดษ หมายถึง ความยินดี ด้วยของของตนซึ่งได้มาด้วย เรี่ยวแรงความเพียรโดยชอบธรรม ความยินดีด้วยปัจจัย ๔ ตามที่ตนมี ตามที่ตนได้ หรือความรู้จัก อิ่ม รู้จักพอ ในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แบ่งคุณธรรม คือ ความสันโดษ ออกเป็น ๓ ประเภท^{๑๖} คือ

(๑) ขดาลากสันโดษ หมายถึง ความยินดีตามที่ได้ ความยินดีตามที่พึงได้ คือ ตนได้สิ่งใดมา หรือ เพียรพยายามหาสิ่งใดได้มา เมื่อเป็นสิ่งที่ตนพึงได้ ควรได้ ไม่เดือดร้อนกระวนกระวายเพราะ สิ่งที่ตนไม่ได้ ไม่ปรารถนาสิ่งที่ไม่พึงได้ หรือเกินไปกว่าที่ตนได้ โดยถูกต้องชอบธรรม ไม่ พังเสียงปรารถนาอยากได้ของคนอื่น ไม่ริษยาคนอื่น

(๒) ขดาลพลสันโดษ หมายถึง ความยินดีตามกำลัง คือ ความยินดีแต่พอแก่กำลังร่างกาย สุขภาพ และวิสัยแห่งการใช้สอยของตน ไม่ยินดีอยากได้เกินกำลังที่ตนมี หรือได้สิ่งใด อันไม่ เหมาะสม เป็นอันตรายต่อกำลังร่างกายสุขภาพ เช่น ได้อาหารที่แสดงต่อโรคของตน หรือเกินกำลัง การบริโภคใช้สอย ก็ไม่หวงแหนเสียดายเก็บไว้ให้เสียเปล่า หรือฝืนใช้ให้เป็นโทษแก่ตน แต่ยอม สละให้แก่ผู้อื่นที่จะใช้ได้ และรับ หรือแลกเอาสิ่งที่ถูกโรคกับตนแต่อย่างเพียงพอ แก่กำลังการ บริโภคใช้สอยของตน

(๓) ขดาสรูปสันโดษ หมายถึง ความยินดีตามสมควร คือ ความยินดีตามที่เหมาะสมกับ ตน อันสมควรแก่ภาวะฐานะ แนวทางชีวิต และอุดมมุ่งหมายแห่งการบำเพ็ญกิจ หรือการทำงาน ของ ตน

ดังนั้นการดำเนินชีวิตตามแนวทางความสันโดษ ก็คือ ความพอดี หรือความเหมาะสม นั้นเอง ซึ่งในการพิจารณาหาความพอดีอย่างใดอย่างหนึ่งนั้น ต้องพิจารณาให้ครบถ้วนทั้งเหตุผล ปัจจัย และเงื่อนไขต่าง ๆ จึงจะหาจุดที่พอดี หรือเหมาะสมได้^{๑๗}

๒. โภคสุข สุขเกิดแต่การใช้จ่ายทรัพย์บริโภค

สุขเกิดแต่การใช้จ่ายทรัพย์บริโภค หมายถึงว่า เมื่อได้ทรัพย์มาแล้ว ก็นำมาใช้ในทางที่ชอบ ธรรม คือ เลี้ยงดูตนเอง ครอบครัว สงเคราะห์ญาติ ทำบุญ หรือบำเพ็ญบริจาค เป็นสาธารณกุศล เป็น การใช้สอยเรื่องที่เหมาะสม ที่พอควรแก่ฐานะของตนโดยไม่ขัดข้อง เพราะทางพุทธปรัชญาเถรวาท สอนว่า ผู้บริโภคคนเดียว ย่อมไม่ได้สุข

^{๑๖} มหามกุฏราชวิทยาลัย, “ปฐมสมันตปาสาทิกา แปลเล่ม ๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย” (กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, พ.ศ. ๒๕๒๘), หน้า ๕๐.

^{๑๗} พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันต๊ะ), “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจาก มุมมองของพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาจุฬาลง กรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๗, หน้า ๑๕๐-๑๕๑.

หลักการบริหารใช้สอยทรัพย์ที่หามาได้ ตามหลักของพุทธปรัชญาเถรวาท อย่างเหมาะสม โดยถือหลักการแบ่งทรัพย์ออกเป็น ๔ ส่วน เรียกว่า “โภควิภาค ๔” ได้แก่^{๑๕}

๑) เอเกน โภค ภูณเชยฺย หมายความว่า ใช้ทรัพย์ ๑ ส่วน ในการใช้จ่ายเลี้ยงตนเอง และบุคคลในครอบครัวให้เกิดความสุข ในเรื่องของการบริโภคอุปโภคต่างๆ ที่จำเป็นในการดำเนินชีวิต เลี้ยงคนที่ควรบำรุงเลี้ยง เช่น ทำบุญทำทานถวายสมณะพราหมณ์ หรือการสงเคราะห์เลี้ยงดูบำรุงญาติสนิทมิตรสหาย บุคคลใกล้ชิด เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจ ให้เกิดความรักใคร่นับถือให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น และการทำประโยชน์เพื่อสาธารณะ เช่น การบริจาคของช่วยเหลือผู้ตกทุกข์ได้ยากต่างๆ เป็นต้น

๒-๓) ทวีหิ กมมํ ปโยชเช หมายความว่า ใช้ทรัพย์ ๒ ส่วน เพื่อเป็นทุนประกอบการงาน เช่น การลงทุนทำธุรกิจต่างๆ เป็นการใช้จ่ายทรัพย์สร้างทรัพย์ ให้มีความพอกพูนเพิ่มมากขึ้น เพราะว่าการมีทรัพย์แล้ว ไม่ใช่ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์ ตามทฤษฎะพุทธปรัชญาเถรวาทถือว่า เป็นโทษอย่างยิ่ง

๔) จตุตถณฺจ นิชาเปยฺย หมายความว่า ใช้ทรัพย์ ๑ ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น หรือในคราวฉุกเฉิน เช่น การเกิดอุบัติเหตุใช้ทรัพย์รักษาตัว หรือเหตุการณ์ที่จำเป็นต้องใช้สอยทรัพย์จริงๆ

การใช้จ่ายทรัพย์ที่หามาได้ ด้วยน้ำพักน้ำแรงความขยันหมั่นเพียรของตน โดยสุจริตที่ชอบธรรมแล้ว ต้องรู้จักพิจารณาให้ดี เพื่อให้คุ้มค่างับทรัพย์ที่เสียไป ซึ่งในเรื่องนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสแสดงแก่นาถบิณฑกคฤหบดี ถึงประโยชน์ที่เกิดจากการถือทรัพย์ หรือเหตุผลในการที่จะมีทรัพย์สมบัติ ที่เรียกว่า “โภคอาทิยะ ๕” โดยมีใจความดังนี้

...ดูก่อนคหบดี ประโยชน์ที่ควรถือเอาแห่งโภคะทั้งหลาย มี ๕ ประการดังนี้

๕ ประการนั้นคือ

โภคะที่หามาได้ ด้วยความขยันหมั่นเพียร สะสมขึ้นมา ด้วยกำลังแขนอย่างอาบเหงื่อต่างน้ำ ซึ่งเป็นของชอบธรรม ได้มาโดยชอบธรรม อริยสาวก ย่อมเลี้ยงตัวให้เป็นสุข ให้อัมเอบ เอาใจใส่ดูแลตนให้เป็นสุขโดยชอบ ย่อมเลี้ยงมารดาบิดา บุตรภรรยา คนรับใช้ กรรมกรคนงานให้เป็นสุข ให้อัมเอบ เอาใจใส่ ดูแลให้เป็นสุขโดยชอบ

อีกประการหนึ่ง โภคะที่หามาได้ ด้วยความขยันหมั่นเพียร สะสมขึ้นมา ด้วยกำลังแขน อย่างอาบเหงื่อต่างน้ำ ซึ่งเป็นของชอบธรรม ได้มาโดยชอบธรรม อริยสาวก ย่อมเลี้ยงมิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงานทั้งหลาย ให้เป็นสุข ให้อัมเอบ เอาใจใส่ ดูแลให้เป็นสุข โดยชอบ

^{๑๕}ที่.ปา. ๑๑/๑๕๗/๒๐๒.

อีกประการหนึ่ง โภคะที่หามาได้ ด้วยความขยันหมั่นเพียร สะสมขึ้นมา ด้วยกำลังแขน อย่างอาบเหงื่อต่างน้ำ ซึ่งเป็นของชอบธรรม อริยสาวก ย่อมป้องกัน โภคะ จากภยันตรายที่จะเกิดแต่ไฟ น้ำ พระราชา โจร หรือทายาทร้ายทำตนให้สวัสดิ

อีกประการหนึ่ง โภคะที่หามาได้ ด้วยความขยันหมั่นเพียร สะสมขึ้นมา ด้วยกำลังแขน อย่างอาบเหงื่อต่างน้ำ ซึ่งเป็นของชอบธรรม อริยสาวก ย่อม กระทำพละ ๕ อย่าง คือ ญาติพละ (สงเคราะห์ญาติ) อดิตีพละ (ต้อนรับแขก) ปุพพ เปตพละ (ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ) ราชพละ (บำรุงราชการ) เทวตาพละ (ถวายเทวดา หรือบำรุงศาสนา)

อีกประการหนึ่ง โภคะที่หามาได้ ด้วยความขยันหมั่นเพียร สะสมขึ้นมา ด้วยกำลังแขน อย่างอาบเหงื่อต่างน้ำ ซึ่งเป็นของชอบธรรม อริยสาวก ย่อมประคินฐุ ทัทกนิมา อันส่งผลสูง อันอำนวยการมณดีงาม มีผลเป็นสุข เป็นไปเพื่อสวรรค์ ใน สมณะพราหมณ์ทั้งหลาย ผู้เว้นจากความมัวเมาประมาท ตั้งอยู่ในขันติโสรัจจะ ซึ่ง ฝึกตนเอง ทำตนเองให้สงบ ทำตนเองให้หายร้อนจากกิเลสได้

ถกบทติ ประ โยชน์ที่ควรถือเอาแห่ง โภคะ มี ๕ ประการเหล่านี้แล ถ้าเมื่อ อริยสาวกนั้น ถือเอาอยู่ซึ่งประ โยชน์ที่ควรถือเอาแห่ง โภคะ ๕ ประการเหล่านี้ โภค ทรัพย์หมดสิ้น ไป เขาย่อมมีความคิดอย่างนี้ว่า อันใดเป็นประ โยชน์ที่ควรถือเอาแห่ง โภคะ ประ โยชน์เหล่านั้น เราก็ถือเอาแล้ว และ โภคะของเรา ก็หมดสิ้น ไป โดยนัยนี้ อริยสาวกนั้น ก็ไม่มีความเดือดร้อนใจ และถ้าหากว่า เมื่ออริยสาวกนั้น ถือเอาอยู่ซึ่ง ประ โยชน์ที่ควรถือเอาแห่ง โภคะ ๕ ประการเหล่านี้ โภคทรัพย์เพิ่มพูน เขาย่อมมี ความคิดว่า อันใดอันเป็นประ โยชน์ที่ควรถือเอาแห่ง โภคะ ประ โยชน์เหล่านั้น เรา ถือเอาแล้ว และ โภคะของเราก็เพิ่มพูนยิ่งขึ้น โดยนัยนี้ อริยสาวกนั้น ก็ไม่มีความ เดือดร้อนใจ เป็นอันไม่มีความเดือดร้อนใจทั้ง ๒ กรณี...^{๔๐}

นอกจากนี้พุทธปรัชญาเถรวาท ยังแสดงชี้ช่องทางเสื่อม และเพิ่มพูนของโภคทรัพย์ ที่หามา ได้โดยชอบธรรม แก่อุชชยพราหมณ์ที่ได้ไปเข้าเฝ้า ว่า

...คู่อ่อนพราหมณ์ โภคะที่เกิดขึ้นโดยชอบธรรมแล้ว ย่อมมีอบายมุข (ทาง เสื่อม) ๔ ประการ คือ เป็นนักเลงหญิง เป็นนักเลงสุรา เป็นนักเลงการพนัน มีมิตร ชั่วเป็นสหาย ฝึกใฝ่ในคนชั่ว เปรียบเหมือนอ่างน้ำแหล่งใหญ่ มีทางไหลเข้า ๔ ทาง

^{๔๐}อง.ปญจก.๒๒/๕๑/๔๐-๔๑.

มีทางออก ๔ ทาง หากคนปิดทางเข้าทางน้ำเสีย เปิดแต่ทางน้ำออก อีกทั้งฝน ก็ไม่ตก ต้องตามฤดูกาล เมื่อเป็นเช่นนี้ อ่างเก็บน้ำใหญ่นั้น เป็นอันหวัง ได้แต่ความลดน้อยลง อย่างเดียว ไม่มีความเพิ่มพูนได้เลย...

ดูก่อนพราหมณ์ โภคะที่เกิดขึ้น โดยชอบธรรมแล้ว ย่อมมีอายุขัย (ทางเพิ่มพูน) ๔ ประการ คือ ไม่เป็นนักเลงหญิง ไม่เป็นนักเลงสุรา ไม่เป็นนักเลงการพนัน ไม่มีมิตรสหายดี ใฝ่ใจในกัลยาณชน เปรียบเหมือนอ่างน้ำแหล่งใหญ่ มีทางไหลเข้า ๔ ทาง มีทางออก ๔ ทาง หากคนปิดทางเข้าน้ำ ปิดทางออกน้ำ และฝนก็ตก ถูกต้องตามฤดูกาล เมื่อเป็นเช่นนี้ อ่างเก็บน้ำใหญ่นั้น ย่อมเป็นอันหวัง ได้แต่ความเพิ่มพูนขึ้นอย่างเดียว ไม่มีความลดน้อยลงเลย...ดูก่อนพราหมณ์ ธรรม ๔ ประการ เหล่านี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่กุลบุตร...^{๕๑}

ดังนั้น หลักในการจ่ายทรัพย์ที่แสวงหามาได้แล้ว ใช้สอยให้เป็นประโยชน์นั้น ดังที่พุทธปรัชญาเถรวาท แสดงไว้ในอังกุตตรนิกาย ปัญจกนิบาต จึงสามารถสรุปได้ ดังนี้ คือ

- ๑) เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตร ภรรยา บ่าวไพร่ และคนในปกครองให้เป็นสุข
- ๒) บำรุงมิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข
- ๓) ใช้ป้องกันภัยอันตรายที่เกิดแห่งเหตุต่าง ๆ
- ๔) ทำพละ ๕ อย่างคือ

(๑) ญาติพละ	สงเคราะห์ญาติ
(๒) อติถิพละ	ต้อนรับแขก
(๓) ปุพฺพเปตพละ	ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ
(๔) ราชพละ	ถวายเป็นหลวง มีภาณีอากร เป็นต้น
(๕) เทวดาพละ	ทำบุญอุทิศให้เทวดา

๕) อุปถัมภ์บำรุง บริจาคทานให้แก่สมณะพราหมณ์ ผู้ที่ประพฤติดีประพฤติชอบ เป็นผู้ไม่ประมาท

วิธีการใช้จ่ายทรัพย์ ด้วยหลักการเหล่านี้ เป็นการสร้างประโยชน์ให้แก่ตนเอง และต่อสังคมส่วนรวม ถึงแม้ทรัพย์สมบัติจะหมดไป ก็ทำให้เจ้าของทรัพย์เกิดความสบายใจว่า เป็นการหมดไป

^{๕๑}อง.อฎฐก.๒๓/๑๔๔/๒๒๔.

อย่างมีประโยชน์ถูกต้องตามเหตุผลแล้ว และถ้าโภคทรัพย์เพิ่มขึ้น ก็สบายใจเช่นเดียวกัน เป็นอันไม่ต้องเคืองคร้อใจในทั้งสองกรณี^๒

แต่อย่างไรก็ตาม ถึงแม้บุคคลจะสามารถแสวงหาทรัพย์โดยชอบธรรม และใช้จ่ายทรัพย์ ทรัพย์ให้เกิดประโยชน์แล้ว ก็ยังไม่ได้ชื่อว่า เป็นการปฏิบัติเกี่ยวกับทรัพย์ที่ถูกต้องทางธรรมโดยสมบูรณ์ ทั้งนี้ เพราะทางธรรมเน้นคุณค่าทางจิตใจ และทางปัญญาด้วย คือ การวางใจวางท่าที่ต่อทรัพย์นั้น จะต้องเป็นไปด้วยนิสสรณปัญญา มีความรู้เท่าทันเข้าใจคุณค่า หรือประโยชน์ที่แท้จริงของทรัพย์ มีจิตใจเป็นอิสระ ไม่เป็นทาส แต่เป็นนายของทรัพย์ มีทรัพย์ไว้เพื่อให้รับใช้ เป็นอุปกรณ์สำหรับทำประโยชน์และสิ่งดีงาม ช่วยผ่อนเบาทุกข์ ทำให้มีความสุข มิใช่เหตุเพิ่มความทุกข์ ทำให้เสียคุณภาพจิต ทำลายคุณค่าของความเป็นมนุษย์ หรือทำให้มนุษย์แตกแยกกัน

๓. อนุตต สุขเกิดแต่ความไม่เป็นหนี้

สุขเกิดแต่ความไม่เป็นหนี้ หมายความว่า เมื่อได้แบ่งทรัพย์ออกเป็น ส่วน ๆ ใช้อย่างพอควร บ้าง ลงทุนประกอบอาชีพบ้าง เก็บไว้ใช้ในยามฉุกเฉินบ้าง ก็เป็นไทย ไม่ตกเป็นทาส ไม่ต้องกู้หนี้ใคร มองเห็นโทษในการกู้หนี้ข่มขืนผู้อื่น เพราะว่าการเป็นหนี้ นั้น เป็นทุกข์ในโลก แม้ในสังคมปัจจุบันจะมีค่านิยมว่า ใครที่สามารถกู้เงินจากแหล่งเงินทุนต่าง ๆ ได้ แสดงถึงความเป็นผู้มีคนไว้วางใจ แต่ในสภาวะที่เป็นจริง คนที่เป็นหนี้ หากความสงบใจได้ยาก บุคคลที่สามารถปราบปรามระงับตนไม่ให้ เป็นหนี้สินของคนอื่น เพราะความขยันในการหาทรัพย์ และรู้จักใช้จ่ายทรัพย์ ย่อมมีความอึดใจ ที่ไม่เห็นข้อบกพร่องของตนเอง ทำให้เกิดความมั่นใจว่า ไม่มีใครมาทวงหนี้ หรือดำเนินได้ เมื่อบุคคลไม่เป็นหนี้ใคร ก็ไม่ต้องหวาดระแวงเจ้าหนี้ที่จะมากอยทวงหนี้ ทำให้เกิดความไม่สบายใจ ความไม่เป็นหนี้ จึงถือว่าเป็นความสุข ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท

จุดเริ่มต้นของการทำงาน แล้วไม่เกิดเป็นหนี้สินใครนั้น^๓ จะต้องมีหัวใจของการทำงาน ๔ ข้อ คือ อิทธิบาท ๔^๔ แปลว่า คุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์ ได้แก่

๑) ฉันทะ ความเต็มใจทำ จุดเริ่มต้นของการทำงานอยู่ที่ใจ ความเข้าใจของคนทั่วไปเอาการ “ลงมือ” เป็นการเริ่มต้น ความจริงยังไม่ถูกต้อง ที่ถูกต้องแล้วต้อง “ลงใจ” ก่อน “ลงมือ” พุดง่าย ๆ

^๒ พระกัณฐพล โอภาโส, “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องทรัพย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๕๓-๖๕.

^๓ พันเอกปิ่น มุทุกันต์, “มงคลชีวิต (ภาค ๒)”, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖), หน้า ๑๓๘-๑๕๕.

^๔ อภิ.วิ. ๓๕/๕๐๕-๕๐๖/๒๘๒.

คือ ทำใจเราเองเสียก่อน ความมุ่งหมาย คือ ทำให้ใจเกิดฉันทะ คือ มีความรักงาน หรือพอใจกับงานที่จะทำ เมื่อใจรักแล้ว จะทำได้ด้วยความเต็มใจ งานที่เราทำทุกอย่าง ไม่ว่าจะป็นงานอะไรก็ตามก็ต้องเริ่มที่ใจเราเสียก่อน ความรักงานเป็นสิ่งที่จำเป็นในการทำงาน เพราะฉะนั้น ถ้าจะหวังความสุขที่เกิดจากการไม่เป็นหนี้แล้ว จะต้องรักในงานที่ทำเสียก่อน

๒) วิริยะ คือ ความเพียรพยายาม แข็งใจทำงาน วิริยะ หรือ ความเพียร เป็นคุณธรรมทางใจ มีอยู่ในใจ คือ ความรู้สึกไม่ทอดลอย คนที่มีคุณธรรมชนิดนี้ในใจแล้ว ย่อมจะกระตือรือร้นในการทำงาน ปลูกวิริยะขึ้นในใจแล้ว ข้างนอกมันแสดงออกมาเอง ไม่ต้องท่องจำ คนเราถ้าใจมีวิริยะแล้ว เห็นงานเหมือนขนม เขาเดินเข้าหางานเอง ตรงข้ามกับคนเกียจคร้าน มักจะหันหลังให้งาน หน้าที่หวังจะมีความสุข จะต้องมีความวิริยะ คือ มีความเพียรพยายามเป็นไปติดต่อกัน คือ สม่่าเสมอในการทำงาน จึงจะประสบกับความสุข

๓) จิตตะ ความตั้งใจทำ คือ การเอาใจใส่กับงาน ความคิดถึงงาน ในทางปฏิบัติ นั้น เราจะเห็นได้ว่า คนมีจิตตะ เป็นคนไม่ปล่อยปละละเลยกับงานของตน คอยตรวจตรางานอยู่เสมอ คนที่คอยตรวจตรางานอยู่เสมอ นั้น ได้เปรียบคนที่ขาดการตรวจตราอยู่เป็นอันมาก คนที่ใส่ใจตรวจตรางานอยู่เสมอ นั้น มีภาวดีหลายอย่างทีเดียว เช่น งานจะเสียก็อาจรู้ล่วงหน้าว่ามันจะเสีย จะได้คิดหาทางแก้ไขไว้ให้พร้อม ไม่ใช่เสียแล้วจึงรู้ คนที่ทำงานรู้ว่า งานเสียต่อเมื่อมันเสียแล้ว จะนำอัศจรรย์อะไร ผู้ที่คอยตรวจตรางานของตนอย่างสม่ำเสมอ ก็จะทำงานประสบกับการได้กำไร ไม่ประสบกับการขาดทุน ไม่ต้องไปกู้หนี้ยืมสินใครมา เมื่อไม่ต้องกู้หนี้ยืมสินใครมาแล้ว ชีวิตก็จะมีความสุข

๔) วิมังสา ความเข้าใจทำ คือ การพินิจพิเคราะห์ หมายความว่า การทำงานด้วยปัญญา ด้วยสมองคิด ไม่ใช่สักแต่ว่าทำ คนเรา ถึงจะรักงานเท่าไร บากบั่นปานใด และเอาใจใส่จดจ่ออยู่ตลอดเวลา แต่ถ้าขาดการใช้ปัญญาพิจารณางานด้วยแล้ว ผลที่สุด งานก็ค้างค้ำงอาดูจนได้ เพราะแม้ว่า ขบวนการทำจะสำเร็จไปแล้ว แต่ผลงานก็ไม่เรียบร้อย ต้องทำกันใหม่เรื่อยไป เข้าลักษณะที่ว่าทำเสร็จแล้ว แต่งานไม่สิ้นสุด งานทุกอย่างจะต้องมีบุญแจไชไปสู่ความสำเร็จ บุญแจที่ไชไปสู่ความสำเร็จได้นั้น ก็คือ ปัญญา พะงพิจารณาเข้าไป แล้วจะเห็นล่องทางที่จะทำสำเร็จ ขึ้นถึงปัญญาเสียแล้ว ก็ไม่มีทางที่จะประสบกับความสำเร็จได้ และในที่สุดชีวิตก็ไม่มีมีความสุข

๔. อนามัย สุขเกิดแต่การประกอบกิจการที่ปราศจากโทษ

ความสุขที่เกิดจากการประกอบกิจการที่ปราศจากโทษ เป็นข้อที่ทำให้มีความสุข เพราะรู้สึกว่าการประกอบอาชีพของตน อยู่ในกรอบของกฎหมายศีลธรรม เป็นสัมมาอาชีพ มีความสุขเมื่อครองครองทรัพย์สินนั้นอยู่ ไม่ต้องกลัว โคนยึดทรัพย์ มีความสุขเมื่อใช้จ่าย เพราะเป็นทรัพย์ที่หามาได้ด้วยความบริสุทธิ์ และใน ๔ ข้อนี้ ข้อท้ายสุดถือว่า ดีเลิศที่สุด

ในพุทธปรัชญาเถรวาท จำแนกงานที่คนเราทำได้ออกเป็น ๓ ทางคือ

๑. งานทำทางกาย เรียกว่า กายกรรม คือ งานที่ด้วยแรงกายนับตั้งแต่การหาบหาม หุงข้าว ชักผ้า กวาดบ้าน อ่านหนังสือ และงานทุก ๆ อย่างที่ใช้แรงกาย งานประเภทนี้ขึ้นอยู่กับกำลังกาย

๒. งานทำทางวาจา เรียกว่า วาจากรรม คือ งานที่ทำทางคำพูด เช่น พูดสอน พูดให้โอวาท พูดแนะนำ จนกระทั่งพูดนินทาการะ พูดสลับต่อ ยุบยง รวมเป็นวาจากรรมทั้งนั้น และแม้การเปล่งวาจารับศีล สวดมนต์ ก็เป็นวาจากรรมเหมือนกัน

๓. งานทำทางใจ เรียกว่า มโนกรรม คือ งานที่ทำได้ด้วยใจ เช่น การคิดนึกตรึกตรอง การทำสมาธิ การฝึกจิต การรับอบรมทางใจ การบังคับความคิด การค้นคว้าทางปัญญา เหล่านี้ เป็นต้น เป็นงานทางใจ

การประกอบกิจการที่ปราศจากโทษนั้น ก็คือ เว้นจากการประกอบอาชีพที่เป็นมิจฉาชีพ ดังนี้

๑. การค้าขายอาวุธ
๒. การค้าขายมนุษย์
๓. การค้าขายสัตว์ ที่มีชีวิตสำหรับฆ่าเป็นอาหาร
๔. การค้าขายน้ำเมา
๕. การค้าขายยาพิษ^{๔๕}

การที่พุทธปรัชญาเถรวาทห้าม หรือให้เว้นการค้าขายสิ่งเหล่านี้ เพราะว่าเป็นการประกอบมิจฉาชีพ คือ เป็นโทษต่อผู้อื่น มีโทษต่อสังคมส่วนรวมในที่สุด คนที่อยู่ในสังคมก็เดือดร้อนไปทั่ว บั่นป่วนวุ่นวาย รวมไปถึงผู้ที่ประกอบการค้าขายสิ่งที่จะต้องห้ามด้วย ในมัชฌิมนิกาย กัณฑ์สุตตร^{๔๖} พุทธปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวถึงบุคคลที่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน และผู้ที่ทำตนให้เดือดร้อน และผู้ที่ไม่ทำตนให้เดือดร้อน และไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน พุทธปรัชญาเถรวาท ยังได้กล่าวถึงความพร้อมด้วยศีลในการประกอบอาชีพไว้ด้วย ในพระสูตรนี้ มีข้อคิดอีกอย่างสำหรับผู้ประกอบการค้าขายที่ควร

^{๔๕} อ.ป.ญจก. ๒๒/๑๓๗/๑๘๖.

^{๔๖} ม.ม. ๒๐/๑๒/๑๓.

จะยึดถือเป็นหลักการ ในการค้าขายในตลาด ที่พุทธปรัชญาเถรวาทให้เว้นเสีย คือ “เว้นขาดจากการ น้อ โกง ด้วยตราซัง การ โกง ด้วยของปลอม และการ โกง ด้วยเครื่องตวงวัด และเว้นขาดจากการรับ สินบน การล่อลวง และการตลบตะแลง” เป็นต้น

เพราะฉะนั้น ผู้ประกอบการค้าขาย จะต้องมศีลธรรม และมีความซื่อสัตย์สุจริต ไม่เอาเปรียบผู้อื่น ในการซื้อขาย กล่าวคือ ผู้ค้าขาย ก็พอมีกำไรเลี้ยงชีพ ส่วนผู้ซื้อ ก็สามารถซื้อสินค้าที่ พอเพียงพอต่อการยังชีพได้ในราคาที่ตนพอใจ และผู้ขายไม่ขาดทุน กำไรที่ผู้ขายได้มานั้น ก็เป็น ค่าตอบแทนของน้ำพักน้ำแรงในการดำเนินงาน ไม่มากเกินไป หรือก็ไม่น้อยจนเกินไป พอที่จะ ประกอบการค้าขายได้ต่อไปอีก โดยหลักพื้นฐานในการดำเนินการ ก็คือ ยึดหลักศีลธรรม เป็นแบบ แผนทางความประพฤติ เป็นระเบียบการควบคุมพฤติกรรมทางค้าขาย มีการสำรวมระวังวาจา และ ใจ ไม่ให้ความโลภเข้ามาครอบงำได้^{๔๖}

การประกอบสัมมาอาชีพของบุคคลนั้น สรุปความว่า จะประกอบอาชีพใด ๆ ก็ตาม ขอให้ เป็นอาชีพที่สุจริต โดยการเว้นข้อประพฤติ ที่ประกอบด้วยอกุศลกรรมบถ คือ ฆ่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดทางกาม พுகเพื่อเจ้อ พุกเท็ง พุกส่อเสียด พุกคำหยาบ โลภอยากได้ของเขา พยาบาท ปองร้าย เห็นผิดจากคลองธรรม^{๔๗}

นอกจากนี้ ก็ยังมีอาชีพที่สุจริต และทางเดินที่ดี ไม่ต้องฆ่าสัตว์ ไม่ต้องเบียดเบียนมนุษย์ และสัตว์ที่ร่วมโลก ซึ่งผู้มีศีลมีธรรม สามารถจะประกอบอาชีพที่สุจริตนี้ได้ตามปกติ ไม่มีทุกข์ เดือดร้อน ถือว่า ผู้นั้น เดินทางถูกแล้ว ชีวิตย่อมจะมีแต่ความสุข ความเจริญ จิตใจของผู้นั้น ก็จะเป็น กุศล จะมีอารมณ์ดี มีปัญญาพิจารณาเหตุผลได้ดี เป็นการเดินทางไปสู่สวรรค์

การประกอบอาชีพที่ปราศจากโทษนั้น ก็มีมากมายหลายประเภท อย่างเช่น

๑. งานกสิกรรม เกษตรกรรม เป็นงานปลูกพืชผัก ต้นไม้ และเลี้ยงสัตว์ กสิกร เป็นผู้ผลิต อาหารเลี้ยงชาวโลก (โดยขายในราคาถูก) เขาจะเป็นผู้ไม่อดอยาก มีอาหารบริโภคโดยสมบูรณ์ จะ ได้บุญกุศล โดยที่ช่วยชาวโลกมีอาหารบริโภค

^{๔๖}พระบุญเรือง ฐิตธมฺโม, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนา : ศึกษา เฉพาะกรณีวิธีแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๔๕, หน้า ๑๒๑-๑๒๒.

^{๔๗}อง.ปญจก. ๒๒/๑๗๗/๑๘๖.

^{๔๘}ที.ปา. ๑๑/๓๕๕-๓๖๐ /๒๘๓.

การปลูกพืชผัก ต้นไม้ และดอกไม้ ก็ทำให้พื้นโลกเขียวขจี ร่มเย็น แลดูสวยงามตระการตา ทำให้จิตใจชุ่มชื้น ร่าเริงแจ่มใส อารมณ์ดี การบำเพ็ญพรต บำเพ็ญธรรม ก็ได้ผลดี เพราะมีจิตสงบ เป็นทางเดินที่ประเสริฐอันหนึ่ง ของพุทธปรัชญาเถรวาท

๒. งานอาชีพแพทย์และพยาบาล ผู้ประกอบอาชีพเหล่านี้ เป็นผู้ที่มีความรู้สูง ทางด้าน วิทยาศาสตร์และการคำนวณ จิตมีเมตตากรุณาต่อผู้ป่วย ช่วยคลายทุกข์ บำบัดทุกข์แก่ผู้ป่วยเจ็บ ช่วย รักษาชีวิตมนุษย์ และสัตว์ให้มีอายุยืนยาวต่อไป เป็นอาชีพ และทางเดินที่ดีอันหนึ่ง ในพุทธปรัชญาเถรวาท

๓. งานอาชีพครู อาจารย์ ผู้ประกอบอาชีพนี้ ต้องเป็นผู้มีความรู้สูงในวิชาที่สอน ต้องเป็นผู้มีจริยธรรม มีศีลธรรม มีคุณธรรม มีวัฒนธรรม และความประพฤติที่ดีมาก เพราะต้องทำตัวเป็นแบบอย่างที่ดีแก่นักเรียนและนักศึกษา^{๔๔}

อาชีพที่สุจริตที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นเพียงการยกตัวอย่างให้เห็นถึงอาชีพที่มนุษย์ทำแล้ว ทำให้เกิดความสุข เกิดความสบายใจ เป็นวิธีที่เข้าถึงความสุข ในพุทธปรัชญาเถรวาทอีกประการหนึ่ง ต่างจากผู้ที่ประกอบกิจการที่มีโทษ ต้องมีแต่ความทุกข์เดือดร้อนใจ เพราะการประกอบกิจการที่มีโทษนั้น จะพาตัวของผู้ประพฤติปฏิบัติตกไปสู่ที่ต่ำ และประสบความหายนะในที่สุด

๒.๔.๒ วิธีการเข้าถึงโลกุตตรสุข

วิธีการเข้าถึงโลกุตตรสุขของบุคคลนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงหลักกรรมสำหรับปฏิบัติ เพื่อให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ดังต่อไปนี้

๑. หลักไตรสิกขา

หลักการศึกษา หรือหลักแห่งการฝึกฝนอบรม หรือหลักการพัฒนากาย วาจา ใจ ในพุทธปรัชญาเถรวาท มี ๓ ประการ เรียกว่า ไตรสิกขา^{๔๕} เป็นระบบการฝึกอบรมจากภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนที่หยาบเข้าไปหาส่วนที่ละเอียด และจากส่วนที่ง่ายกว่า เข้าไปหาส่วนที่ยาก และลึกซึ้งกว่า เป็นจุดเริ่มต้นของวิธีการเข้าถึงโลกุตตรสุขบุคคล ซึ่งผู้วิจัย จะได้อธิบายหลักไตรสิกขา เพื่อให้เป็นแนวทางของการประพฤติปฏิบัติ ดังต่อไปนี้

๑) ศีลสิกขา

ศีล ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีความหมายหลายความหมาย ตั้งแต่หยาบไปถึงละเอียด ถ้ากล่าวอย่างหยาบ ๆ ศีล หมายถึง การควบคุมกาย และวาจา ไม่ให้สร้างความเดือดร้อนแก่ตนเอง และผู้อื่น ถ้ากล่าวให้ละเอียดลึกซึ้งขึ้นไปอีก ศีล หมายถึง การที่เราสามารถพัฒนากาย วาจา ให้มี

^{๔๔} พันเอกปิ่น มุกกันต์, “มงคลชีวิต (ภาค ๒)”, อ่างแก้ว, หน้า ๒๒๑-๒๓๐.

^{๔๕} ที.ปา. ๑๖/๒๒๘/๑๗๔.

คุณธรรมจนไม่สามารถเบียดเบียนสร้างความเดือดร้อนแก่ตนเอง และผู้อื่นโดยเจตนาได้ โดยความหมาย ก็คือ การดำรงตนอยู่ได้ด้วยดีในสังคม รักษาระเบียบวินัย ปฏิบัติหน้าที่ และความรับผิดชอบต่อสังคมได้อย่างถูกต้อง มีความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นอย่างดี รักษาสิ่งเสริมสิ่งแวดล้อมให้เอื้อประโยชน์ต่อทุกชีวิต ที่รวมกันอยู่ในสังคม รวมทั้งเกื้อกูลแก่การปฏิบัติธรรมของคนทั้งหลาย การที่คนทั้งหลายรักษาศีลนั้น ย่อมสามารถที่จะกำจัดกิเลสอย่างหยาบที่เรียกว่า วิติกมกิเลส ได้ด้วย ย่อมทำให้กาย และวาจาของผู้ปฏิบัติสงบจากบาปกรรมทั้งปวง และศีลยังเป็นคุณธรรมที่เกื้อหนุนให้สมาธิสมบูรณ์ยิ่งขึ้น หรือก้าวหน้ามากขึ้นอีกด้วย

ศีล เป็นสิกขาขั้นต้นที่สุด จึงมีขอบเขตกว้างขวางมาก แบ่งได้เป็นหลายระดับ ครอบคลุมถึงการแสดงออก และการบังคับ ควบคุมตนด้านภายนอกทั้งหมด ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทั้งทางสังคมและธรรมชาติ เกณฑ์อย่างต่ำของศีล คือ ไม่เบียดเบียนผู้อื่น (เช่นเดียวกับไม่เบียดเบียนตนเองด้วย) ไม่ทำลายสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เกื้อกูลแก่ชีวิตที่ดำรงอยู่ หรือเกื้อกูลแก่ภรรคนั้น ต่อจากนั้น ได้แก่ การฝึกฝนทางวินัย เพื่อความดีงามยิ่งขึ้นไป ถ้าสามารถกว่านั้น ก็ก้าวไปถึงการทำ การต่าง ๆ ที่เกื้อกูลผู้อื่น ช่วยสร้างเสริม จัดสรรสภาพแวดล้อมซึ่งปิดกั้น โอกาสแห่งความชั่วร้าย เพิ่มพูนโอกาสแห่งการดำเนินชีวิต และการปฏิบัติกิจ เพื่อความดีงาม หรือคุณค่าที่ยิ่ง ๆ ขึ้นไป

การฝึกฝนเพื่อพัฒนาให้ศีลเกิดมีในตนเองนั้น พุทธปรัชญาเถรวาทสอนว่า ให้เริ่มทำตั้งแต่ขั้นหยาบขึ้นไป ในขั้นนี้ สิ่งที่เราต้องกระทำ ก็คือ ทุกครั้งที่เราจะกระทำ หรือพูดอะไรก็ตาม ให้ถามตนเองว่า การกระทำของเรานั้น จะก่อความเดือดร้อนแก่เราเอง หรือผู้อื่นหรือไม่ หากถามแล้ว ได้คำตอบว่า การกระทำนั้น จะสร้างความเดือดร้อนแก่ตนเอง และผู้อื่น ให้เราตกชั้นยับยั้งตนเองไม่ให้ทำสิ่งนั้น การรักษาศีลในขั้นแรกนี้ จะทำให้ผู้รักษารู้สึกว่าต้องอดทน ความรู้สึกที่ต้องอดทนนั้น จะทำให้ผู้รักษารู้สึกว่า การรักษาศีลเป็นของยาก เป็นภาระ ต่อเมื่อรักษาศีลไปนาน ๆ เข้า ความรู้สึกที่ว่า ศีลเป็นภาระก็จะค่อย ๆ ลดลง ผู้รักษาศีลจนติดเป็นนิสัยจะรู้สึกคุ้นเคย และพบว่า การมีศีลกลับทำให้ชีวิตปลอดโปร่งเบาสบาย ศีลจะทำให้เรามีอุปนิสัยอ่อนโยน เกื้อการุณย์ต่อผู้อื่น เมื่อใดก็ตาม ที่เรารักษาศีลจนมีความรู้สึกที่ศีลได้กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตเรา ไม่ใช่สิ่งที่เราต้องคอยแบกเป็นภาระ เหมือนเมื่อครั้งที่เริ่มหัดรักษาศีล เมื่อนั้น ศีลก็จะพัฒนามาถึงขั้นละเอียดประณีต ศีลในระดับนี้ จะส่งผลให้คนผู้นั้น เป็นคนที่มีกาย และวาจา ที่งดงามเป็นธรรมชาติ และคนประเภทนี้ จะทำดี พุทธิ โดยอัตโนมัติ^{๕๐}

^{๕๐} พระครูปลัดเอกชัย อชิโร, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องแนวความคิดมนุษยเชิงจริยศาสตร์ ในพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๓๒, หน้า ๕๔.

๒) สมาธิศึกษา

สมาธิ ในพุทธปรัชญาเถรวาท มีความหมายหลายนัยเช่นเดียวกับศีล คือ มีความหมายตั้งแต่หยาบไปจนถึงละเอียดประณีต สมาธิ ในความหมายอย่างหยาบ ได้แก่ การควบคุมจิตให้แน่วแน่อยู่กับเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ส่วนสมาธิในความหมายที่ละเอียด ได้แก่ ภาวะของจิต ที่นิ่งสงบ และปลอดโปร่งสบาย การฝึกจิตให้มีสมาธิ นั้น พุทธปรัชญาเถรวาท สอนให้เริ่มต้นจากการฝึกขั้นหยาบ ๆ คือ กำหนดจิตให้จดจ่ออยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง จิตของคนเรามีธรรมชาติกวัดแกว่งคั่นรนไปไม่อยู่นิ่ง ดังนั้น เมื่อเราฝึกสมาธิ ผู้ฝึกจะรู้สึกอึดอัด เป็นทุกข์ที่ต้องประคองจิตให้อยู่นิ่ง ๆ ต่อเมื่อฝึกนานเข้าจนเคยชิน จิตจะค่อย ๆ นิ่ง เมื่อจิตนิ่งแล้ว พุทธปรัชญาเถรวาท สอนให้น้อมจิตนั้นไปพิจารณาได้ง่ายกว่าจิตที่วุ่นวายสับสน การฝึกสมาธิในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น เริ่มแรกท่านให้ฝึกเพื่อเป้าหมาย คือ กำหนดจิตให้แน่วแน่อยู่กับสิ่งใดสิ่งหนึ่ง การฝึกสมาธิในระดับนี้ ไม่ผู้มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนโดยตรง แต่เป็นประโยชน์สำหรับใช้ในการประกอบการทำงานในชีวิตประจำวัน จิตที่เป็นสมาธิในขั้นนี้ ย่อมเป็นประโยชน์แก่นักเรียนที่กำลังดูตำรา เป็นประโยชน์แก่นักขับรถเมล์ ที่ต้องรับผิดชอบชีวิตผู้โดยสาร เป็นต้น แต่เมื่อฝึกสมาธิจนถึงขั้นละเอียดสุขุม จะเกิดความเปลี่ยนแปลงในพฤติกรรมของคนผู้นั้น สมาธิขั้นละเอียดอ่อนนี้ จะส่งผลให้จิตเกิดความสว่างไสว และสงบเย็น จิตที่เป็นสมาธิในระดับนี้ นอกจากจะเป็นประโยชน์ ทำให้เราทำงานในชีวิตประจำวัน ได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุดแล้ว ยังส่งผลให้เรามีจิตใจที่อ่อนโยน สงบเย็น เป็นคนมั่นคง ไม่เอนเอียงไปกับอารมณ์ที่มากระทบง่าย ๆ ด้วย

สมาธิ ในพุทธปรัชญาเถรวาท แบ่งได้เป็น ๓ ระดับ^{๕๒} ดังนี้ คือ

๑. ขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะ เป็นระดับต้น ซึ่งใช้เป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตประจำวัน และใช้เป็นจุดเริ่มต้น ของการเจริญวิปัสสนา

๒. อุปจารสมาธิ คือ สมาธิเฉียด ๆ สมาธิขั้นระงับนิวรณ์ ๕ ได้แก่ จิตที่จะเข้าสู่ภาวะแห่งฌาน อุปจารสมาธิ จึงเป็นสมาธิในบุรพภาค แห่งอัปนาสมาธิ

๓. อัปนาสมาธิ คือ สมาธิอย่างแน่วแน่ เป็นสมาธิระดับสูง ซึ่งจัดเป็นสมาธิในฌาน

การเจริญสมาธิตามหลักวิชาการ มีแสดงไว้อย่างเป็นระบบ มีปรากฏทั้งในพระไตรปิฎก และคัมภีร์ชั้นอรรถกถา เป็นการเจริญสมาธิ ที่ดำเนินไปตามลำดับขั้นตอนต่าง ๆ ของสมาธิ และการพัฒนาจิตเข้าสู่สมาธิในระดับต่าง ๆ การเจริญสมาธิ ที่เป็นแบบแผนในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น แสดงให้เห็นว่า ขั้นตอนต่าง ๆ ของการปฏิบัติ ประสบการณ์ต่าง ๆ ระหว่างการปฏิบัติ และผลที่เกิดจากการปฏิบัติ รวมทั้งตัวสมาธิเอง เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นได้ และเป็นไปตามเหตุปัจจัย อันเกิดจากการ

^{๕๒}วิ.อ. ๑/๑๘๖.

ประพฤติกปฏิบัติ หรือการกระทำของคนเราอย่างจริง ๆ ไม่ใช่เป็นเรื่องของความพ้อฝัน หรือคอยความหวังให้ใครทำให้ รวมทั้งรอให้มันเกิด หรือเป็นไปของมันเองตามธรรมชาติ ขั้นตอนของการเจริญสมาธิ อาจกล่าวสรุปเป็นขั้นตอนใหญ่ ๆ ดังนี้

๑. ตัดปติโพธ ๑๐ คือ ตัดความเป็นห่วง หรือกังวล ๑๐ อย่าง คือ ที่อยู่ ตระกูล ลาภ หมู่คณะ การงาน การเดินทาง ญาติ ความเจ็บป่วย การศึกษา และอำนาจ

๒. ชำระศีลให้บริสุทธิ์ ถ้าเป็นผู้ที่ยังไม่เคยสมาทานรักษาศีล ก็สมาทานรักษาศีล ถ้าสมาทานรักษาศีลอยู่แล้ว ก็หมั่นชำระศีลของตนให้บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น และผู้ปฏิบัติควรรักษาศีล ตามฐานะของตน คือ คฤหัสถ์ตั้งตนอยู่ในศีล ๕ ชีตั้งตนอยู่ในศีล ๘ สามเณรตั้งตนอยู่ในศีล ๑๐ พระภิกษุตั้งตนอยู่ในศีล ๒๒๗

๓. เข้าหาครูอาจารย์ หรือกัลยาณมิตร ที่มีความรู้ ความสามารถที่จะให้กรรมฐานได้

๔. รับเอากรรมฐานอย่างใดอย่างหนึ่ง ในกรรมฐาน ๔๐ อย่าง ซึ่งเหมาะแก่การเจริญสมาธิ ตามอุปนิสัยของตน

๕. หาสถานที่เหมาะสม แก่การเจริญสมาธิ

๖. ลงมือปฏิบัติ ตามวิธีการเจริญสมาธิ^{๕๓}

พุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่าสมาธิ มีความสำคัญ และมีประโยชน์มาก ทั้งโดยตรง และโดยอ้อม เป็นธรรมมีอุปการะมากในการทำงานทุกอย่าง ไม่ว่าจะเป็งานอย่างหยาบ หรืออย่างละเอียด ทั้งในการประกอบกิจทางโลก และทั้งทางปฏิบัติธรรม ในทางธรรม โดยเฉพาะแล้ว สมาธิ มีความสำคัญ และจำเป็นอย่างยิ่งในการปฏิบัติธรรม เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งมวล

สมาธิ เป็นสิกขาหนึ่งในสิกขา ๓ ในสิกขา ๓ นี้ แม้จะแบ่งเป็น ๓ อย่างก็ตาม ในแต่ละสิกขา ต่างก็ดำรงอยู่ในฐานะที่สัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกัน คือ ศีล เป็นพื้นฐานของสมาธิ และสมาธิก็เป็นพื้นฐานของปัญญา

๓) ปัญญาสิกขา

ปัญญาสิกขา คือ การฝึกฝนอบรมปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระโปร่งใสเบิกบาน โดยสมบูรณ์ ได้แก่ การรวมเอามรรคของข้อสัมมาทิฏฐิ และสัมมาสังกัปปะเข้าเป็นกลุ่มเดียวกัน เป็นการอบรมปัญญา โดยพิจารณา

^{๕๓}พระมหาเกษม สลัญญโศ, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๓๒, หน้า ๑๓๘.

สภาวะธรรมที่ปรากฏ ให้รู้เท่าทันสภาวะธรรมนั้น ตามสภาพความเป็นจริง กล่าวคือ อบรมให้ปัญญา รู้เท่าทันกิเลสตัณหา ที่เกิดขึ้นภายในจิตใจของคน

ปัญญา ที่ใช้ดับอวิชชาในพุทธปรัชญาเถรวาทนี้ มิได้หมายถึงปัญญาที่ศึกษากันในทางโลก หากแต่เป็นปัญญาในทางธรรม เป็นปัญญาเพื่อดับทุกข์ทั้งปวง เป็นปัญญา เพื่อตัดการเวียนว่ายตายเกิด ในวัฏสงสาร เป็นปัญญา เพื่อความหลุดพ้น เป็นปัญญา เพื่อดับอวิชชา ตัณหา อุปาทาน โดยเฉพาะปัญญาที่รู้ทั่วไป สิ่งทั้งหลายว่า ล้วนตกอยู่ในอำนาจของไตรลักษณ์ คือ อนิจจตา ความไม่เที่ยง ภาวะที่เกิดขึ้นแล้ว เสื่อมสลายไป ทุกขตา ความเป็นทุกข์ ภาวะที่ถูกบีบคั้นด้วยความเกิดขึ้นแล้วสลายตัว เป็นสภาวะที่ไม่สามารถคงทนอยู่ได้ในสภาพเดิม และอนัตตา ความไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน ไม่มีตัวตนที่แท้จริง ของสรรพสิ่ง

ปัญญารู้สภาวะธรรมทั้งหลาย ตามที่มันเป็นจริงอย่างนี้เรียกว่า วิปัสสนาปัญญา หรือ วิปัสสนาญาณ เป็นปัญญาที่ประกอบด้วยกุศลจิต เป็นปัญญาที่เกิดจากสมาธิเป็นพื้นฐาน ปัญญาเพื่อดับตัณหานี้ จะสามารถเกิดขึ้นมาได้ด้วยการปฏิบัติสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ตามลำดับ สมถกรรมฐานนั้น เป็นการปฏิบัติเพื่อให้จิตสงบ ส่วนวิปัสสนากรรมฐาน เป็นการปฏิบัติเพื่อให้เกิดปัญญา สำหรับดับตัณหา ในส่วนที่เป็นอนุสัย ได้แก่ ราคะอนุสัย ปฏิฆานุสัย และอวิชชาอนุสัย ให้หมดสิ้นไปจากขันธสันดาน จนสามารถบรรลุอมตธรรม กล่าวคือ พระนิพพานได้

วิปัสสนากรรมฐาน คือ การฝึกอบรมปัญญาให้แก่กล้า สามารถพิจารณาเป็นสังขารธรรมทั้งหลาย ตามสภาพที่มันเป็นจริง คือ เห็นเป็นสิ่งที่ไม่เที่ยง ไม่คงทนถาวร และไม่มีแก่นสาร มีการเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และดับสลายไปในที่สุด การพัฒนาตน ด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐานนี้ เป็นการฝึกให้เกิดปัญญา เพื่อดับวิปัสสนาธรรม คือ ธรรมที่เห็นผิดไปจากความเป็นจริง ได้แก่ ความเห็นผิด รู้ผิด และจำผิด เพราะปัญญา เมื่อเกิดขึ้นแล้ว ย่อมดับอวิชชาได้ เกิดความเห็นถูก รู้ถูกจำถูกขึ้นมาแทนที่ อันเป็นการหลุดพ้นด้วยปัญญาเป็นลำดับกัน คือ รู้ว่าสิ่งทั้งหลายเป็นเพียงรูปธรรม กับนามธรรม เท่านั้น รู้ปัจจัยต่าง ของนาม และรูป รู้แจ้งชัดว่า นาม และรูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ และไม่ใช่ตัว ไม่ใช่ตน บังคับบัญชาไม่ได้ รู้ความเกิดดับของนาม และรูป ด้วยความเกิดดับของนาม และรูปเป็นของน่ากลัว รู้ว่าทุกอย่างต้องดับสลายไปหมด เห็นเป็นโทษ เป็นทุกข์ เกิดความเบื่อหน่าย ปรรตนาจะหลุดพ้น จนพิจารณาถึงความเป็นจริง จนวางเฉย และมุ่งเข้าสู่ความหลุดพ้นจนรู้แจ้งชัด ในที่สุดบุคคลที่หลุดพ้นโดยใช้สมถกรรมฐาน เป็นฐานไปสู่วิปัสสนา เรียกว่า “สมถยานิก” ส่วนบุคคลที่หลุดพ้นด้วยวิปัสสนากรรมฐาน เรียกว่า “วิปัสสนายานิก” ถึงแม้จะเรียกชื่ออย่างไรก็ตาม แต่เมื่อดูที่ความสัมพันธ์แล้ว ทั้งสมถยานิก และวิปัสสนายานิก ต่างก็สัมพันธ์กันอยู่เสมอ คือ ท่านสมถยานิก ผู้จะถึงความหลุดพ้น ก็ต้องรู้เหตุ รู้ผล และใช้ปัญญาด้วย และวิปัสสนายานิก ก็ต้องใช้สมาธิ เพื่อให้จิตสงบรวมตัว เพื่อใช้ในการพิจารณาสภาวะธรรมทั้งหลาย ด้วยปัญญาเช่นกัน

ผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ควรทำความเข้าใจในธรรม ที่เกี่ยวข้องกับการเจริญวิปัสสนา เพื่อที่จะได้ไม่หลงทาง เพื่อความเข้าใจชัดในการปฏิบัติของตน และเพื่อให้การเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ได้ผลดียิ่งขึ้น เพราะปริยัติ ย่อมส่องทางปฏิบัติ และการปฏิบัติที่ถูกต้องย่อมนำมาผล คือ ปฏิเวธมาให้ การปฏิบัติเพื่อบรรลุการเข้าถึงความสุขที่เป็น โลกุตตระ ด้วยการเจริญสมถกรรมฐาน และวิปัสสนากรรมฐาน ทั้งสองนี้เป็นหลักการ และวิธีการของบุคคลผู้มีความพร้อมสูง ในการที่จะเข้าสู่โลกุตตรสุข ตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท^{๔๔}

ปัญญาประเภทนี้ สามารถทำลายกิเลสให้หมดสิ้นได้ จิตก็พ้นจากทุกข์ มีความสุขอย่างแท้จริง คือ นิพพาน เป็นสภาวะที่ไม่สามารถรู้ได้ด้วยสัญญาธรรมชา หรือการอนุมานด้วยเหตุ ด้วยผล แต่สามารถหยั่งรู้ได้ด้วยปัญญาญาณ ในลักษณะเป็นประสบการณ์ตรง ปัญญาทั้งหมดทุกประเภท เมื่อก้าวโดยอาศัยความเป็นธรรมมีอาสวะกิเลส และ ไม่มีอาสวะกิเลสเป็นพื้นฐาน สรุปลงเป็น ๒ ประเภท ได้แก่^{๔๕}

๑. โลกียปัญญา คือ ความรู้ที่อยู่ในวิสัยของโลก ที่ชาวโลก หรือคนทั่วไป สามารถเจริญ หรือกระทำให้เกิดขึ้นได้ ความรู้ที่จัดเข้าประเภทโลกียะ คือ ความรู้ประเภทวิญญาณ ประเภทสัญญา ประเภททัญญู และประเภทอภิญาณ ๕ คือ อิทธีวิธี (แสดงฤทธิ์ได้) ทิพพโสตะ(หูทิพย์) เจโตปริยญาณ (รู้ใจคนอื่นได้) ปุพเพนิวาสานุสติญาณ (ระลึกถึงอดีตชาติได้) และทิพพจักขุ (ตาทิพย์) เพราะเป็นความรู้ที่ยังมีกิเลส และ ความรู้ประเภทญาณทุกอย่างที่ยังเจือด้วยกิเลส หรือยังมีกิเลส ก็จัดเข้าในชั้นโลกียะนี้

๒. โลกุตตรปัญญา คือ ความรู้เหนือโลก ไม่ขึ้นต่อโลก เป็นความรู้ความเข้าใจ เกี่ยวกับโลก และชีวิต ถูกต้องตามความเป็นจริง รู้เห็นเข้าใจตรงตามสภาวะของธรรมชาติ เป็นความรู้ที่ไม่ เจือด้วยอาสวะกิเลส เพราะไม่มีอาสวะกิเลส ปัญญาที่เป็น โลกุตตระ คือ อภิญาณข้อที่ ๖ อาสวกขยญาณ และ มรรคญาณ ผลญาณ สัมมาสัมโพธิญาณ ญาณของพระพุทธเจ้า และความรู้ประเภทญาณที่ไม่เจืออาสวะกิเลส จัดเข้าในชั้นโลกุตตระ ดังพระบาลีที่ว่า

^{๔๔}พระมหาภายิต สุภาสีโต, “ชีวิตในอุดมคติตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, อ่างแล้ว, หน้า ๘๕-๑๐๒.

^{๔๕}คณะกรรมการแผนกตำรา มหามกุฏราชวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, **“วิสุทธิมกุฏศต นาม ปกรณวิเศษศต ตติโย ภาค”**, พิมพ์ครั้งที่ ๘, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐), หน้า ๔.

“ศีล สมาธิ ปัญญา จ	วิมุตติ จ อนุตตรา
อนุพุทธา อิมะ ธมฺมา	โคตเมน ยสฺสตีนา
อิติ พุทฺโธ อภิญฺเฌาย	ธมฺมมกฺขาติ ภิกฺขุณฺโ
ทุกฺขสฺสทนฺตงฺกโร สตฺถา	จกฺขุมา ปรีนิพฺพุโต...”

“ธรรมเหล่านี้ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา และวิมุตติ อันขอดเยี่ยม ที่พระโคตมผู้มี
ยศ ตรีสรูแล้ว ดังนั้น พระพุทธเจ้า จึงตรัสบอกธรรม แก่ภิกษุทั้งหลาย เพื่อความรู้ยิ่ง
พระศาสดาผู้กระทำซึ่งที่สุดแห่งทุกข์ มีพระจักขุ ปรีนิพพานแล้ว...”^{๔๖}

ในบรรดาธรรมทั้ง ๓ ประการเหล่านี้ ถ้าขาดอย่างใดอย่างหนึ่ง ก็เกิดขึ้นไม่ได้ เพราะเป็น
ธรรมที่เป็นอุปนิสัย แห่กันและกัน เมื่อบุคคลมีศีลวิบัติ หรือไม่มีศีล สมาธิก็ไม่เกิดขึ้น แม้ปัญญา
ไม่เกิดขึ้น ได้ เพราะขาดศีล และสมาธิอันเป็นตัวอาศัยส่งเสริม กระบวนการพัฒนาปัญญา จึงไม่
เจริญงอกงามได้ แต่เมื่อบุคคลมีศีลสมบูรณ์แล้ว ก็เป็นอุปนิสัยให้เกิดสมาธิ แม้สมาธิ ก็เป็นอุปนิสัย
ให้เกิดปัญญา เมื่อปัญญามีอยู่ นิพพิทา และวิราคะก็เกิดขึ้น แล้วส่งผลให้วิมุตติญาณทัตสนะเกิดขึ้น
ดังนั้น ศีล สมาธิ ปัญญา จึงอาศัยซึ่งกันและกัน ส่งเสริมให้เกิดขึ้นเป็นลำดับไปจนถึงที่สุด
เหมือนกับต้นไม้ที่มีกิ่ง และใบบริบูรณ์ สะเก็ดก็สมบูรณ์ เปลือก และกระพี้ ก็ถึงความบริบูรณ์
แก่นก็ถึงความบริบูรณ์ ฉะนั้น การประพาศพรหมจรรย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท ที่พระพุทธเจ้าทรง
ประพาศมาแล้วนั้น และที่ทรงสั่งสอนสาวกทั้งหลายให้ประพาศตามนั้น ก็เพื่อให้ถึงแก่นความ
หลุดพ้น คือ ความหมดทุกข์ ตามหลักปฏิบัติในไตรสิกขา ๓ ได้แก่ ศีล สมาธิ และปัญญา ปัญญา
เป็นขอดแห่งหลักปฏิบัติในสิกขา ๓ เหล่านี้ จนถึงความบริสุทธิ์แห่งพรหมจรรย์ เรียกว่า วิมุตติ
อันเป็นแก่นในพุทธปรัชญาเถรวาท ดังนั้น ปัญญา จึงเป็นข้อปฏิบัติขั้นขอด ในการประพาศ
พรหมจรรย์ เพื่อละกิเลสเหตุแห่งทุกข์ทั้งหลาย จนถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้นได้ ดังพุทธปรัชญาเถร
วาทที่ว่า “ปัญญา ปริสุชฺฌติ” ซึ่งแปลว่า บุคคลจะบริสุทธิ์ได้ ด้วยปัญญา^{๔๗}

๒. หลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ

อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ เป็นแนวทางของบุคคลนำมาปฏิบัติ เพื่อให้เป็นพระอริยบุคคล
คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ

^{๔๖}ที่.ม. ๑๐/๑๑๐/๑๔๓.

^{๔๗}พ.พ. ๒๕/๓๑๑/๓๖๒.

และสัมมาสมาธิ^{๕๔} เป็นหลักสำคัญในการนำมาศึกษา เพื่อนำมาเป็นข้อปฏิบัติได้ เพราะอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้ สามารถที่จะนำมาปฏิบัติให้เข้าถึงโลกุตตรสุขได้ ดังต่อไปนี้

๑) สัมมาทิฐิ คือ เป็นผู้มีความเห็นที่เป็นจริง หมายถึง ความเห็นถูกต้อง ตามทำนองคลองธรรม เช่น เห็นว่าทำดี ได้ดี ทำชั่ว ได้ชั่ว บิดา มารดา มีพระคุณ เห็นว่า บุญมี บาปมี เห็น หรือเข้าใจสภาพความเป็นจริงแห่งชีวิต เช่น เห็นไตรลักษณ์ เห็นปัจจุสมุปบาท รู้เห็นปัญหาชีวิต เรื่องความทุกข์ต่าง ๆ สาเหตุเกิดของปัญหาชีวิต อุดมการณ์ของชีวิต และแนวทางสำหรับปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุอุดมการณ์อันนั้น ข้อสังเกตในที่นี้ ก็คือว่า การจะบรรลุอุดมการณ์อันสูงส่งของชีวิตที่เรียกว่า นิโรธ หรือ นิพพาน นั้น ต้องมีความเห็นถูกต้อง ตามแนวที่พระอริยเจ้าทั้งหลาย ได้ปฏิบัติมาแล้ว มิเช่นนั้นก็จะกลายเป็นมิจฉาทิฐิ ความเห็นผิด ๆ ในเรื่องชีวิตไป อนึ่ง คำว่า “เห็น” ในสัมมาทิฐินี้ หมายถึง เห็นด้วยใจ ใจเห็น ไม่ใช่ตาเห็น ที่แท้จริง ก็คือ รู้ หรือเห็น นั่นเอง ความเห็นนับว่าเป็นเรื่องสำคัญมาก เพราะการที่จะลงมือปฏิบัติ หรือทำอะไรลงไป ก็มักจะเป็นไปตามที่เห็น ที่รู้ หรือเข้าใจ ถ้าเห็นชอบ ก็จะทำให้เกิดการปฏิบัติ ที่ชอบ ที่ถูก ที่ควร แต่ถ้าเห็นผิดเสียแล้ว ก็จะทำให้การกระทำต่าง ๆ พลอยผิดพลาดไปด้วย เพราะฉะนั้น ความเห็นชอบ มีความรู้ที่ถูกต้อง พุทธปรัชญาเถรวาทได้แสดงไว้เป็นอันดับแรก เป็นเรื่องของปัญญา สำหรับผู้ที่จะเข้าถึงความพ้นทุกข์^{๕๕}

๒) สัมมาสังกัปปะ คือ เป็นผู้มีความคิดเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง เช่น “เป็นผู้มีกุศลวิตก ๓ ประการ คือ เนกขัมมวิตก อพยาบาทวิตก และอวิหิงสาวิตก”^{๕๖} ดังนี้

๑) เนกขัมมวิตก เป็นความคิดเห็น ที่จะพยายามหาความสุขอย่างแท้จริง ด้วยการออกจากกาม เพราะกามเป็นเพียงน้ำผึ้งหยดเดียว ที่ทำให้มนุษย์ต้องเกิดความขัดแย้ง จนกระทั่งมีการประหัตประหารกันด้วยอาวุธนานาประการ เป็นต้น

๒) อพยาบาทวิตก เป็นความคิดเห็น ที่พยายามไม่ให้มีความพยาบาท การมีความเมตตา จะทำให้ตนเอง และผู้อื่นอยู่ร่วมกันอย่างสงบสุข เป็นต้น

๓) อวิหิงสาวิตก เป็นความเห็น ในการไม่เบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น พร้อมกลับหันมาประกอบกรรมดี เช่น การสร้างความสุขให้ตนเอง และผู้อื่น ซึ่งมีการให้ทาน หรือการช่วยเหลือในด้านอื่น ๆ ดังกล่าว

^{๕๔} อภ.วิ. ๓๕/๕๖๕/๓๐๗.

^{๕๕} รศ. คุณ โทจันทร์, “ศาสนาเปรียบเทียบ”, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรีนติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๑๒.

^{๕๖} อจ.ฉก.ก. ๒๒/๓๘๐/๔๕๖.

๓) สัมมาวาจา คือ เป็นผู้มีการเจรจา ที่สร้างแต่ความสันติไมตรีให้แก่หมู่คณะ หรือสังคม เช่น “วจีสัจจวิต ๔ คือ การละการพูดเท็จ การละจากคำพูดคำส่อเสียด การละคำหยาบ และการละคำพูดเพื่อเจ้อ”^{๖๑} เพราะการละคำพูดเหล่านี้แล้ว จะทำให้ผู้ที่ได้ฟังแล้วมีความสุข ดังนี้

๑) การละการพูดเท็จ เป็นผู้มีความพูดที่เชื่อถือได้ เป็นผู้มีความซื่อสัตย์สุจริต ทางวาจา รักษาสัตย์จะ หรือการรักษาสัตย์จะ ทางวาจา พูดอย่างไรทำอย่างนั้น

๒) การละจากคำพูดส่อเสียด ไม่ควรพูดส่อเสียดถากถางผู้อื่น ด้วยวาจา เป็นการสร้างความรำคาญให้แก่ผู้อื่น

๓) การละคำหยาบ ไม่ควรพูดคำหยาบที่สร้างความแตกแยกสามัคคี บางบุคคล มีเจตนาดี แต่คำพูดไม่สร้างสรรค์ จึงทำให้การทำงานที่ร่วมกันทำอยู่ ไม่ไหลลื่น หรือไม่คล่องตัว ควรปรับปรุงให้ดี ในเรื่องของการพูด ให้มีสัมมาคารวะทางคำพูด หรือพูดจาสุภาพ

๔) การละคำพูดเพื่อเจ้อ เป็นการละคำพูดที่ไร้สาระ ซึ่งเป็นคำพูด กับการปฏิบัติห่างกัน คนละระดับ เป็นคำพูดที่เป็นไปไม่ได้ จึงเรียกว่า “คำพูดเพื่อเจ้อ” เป็นต้น

๔) สัมมากรรมันตะ คือ การปฏิบัติชอบ เป็นการประพฤติปฏิบัติ ตั้งแต่สิ่งดี ๆ เป็นประโยชน์ต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม ซึ่งเรียกว่า “การปฏิบัติสุจริต ๓ ประการ คือ กายสุจริต วจีสัจจวิต และมโนสุจริต”^{๖๒} เพราะการปฏิบัติที่สุจริตทั้ง ๓ ประการนี้แล้ว จะทำให้ตนเอง ผู้อื่น และสังคมอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุข ดังนี้

๑) กายสุจริต เป็นการปฏิบัติทางกายที่สุจริต เช่น การละเว้นจากการฆ่าสัตว์ ลักขโมย ผิดประเวณี และการเว้นจากการดื่มสุราจนขาดสติ เป็นต้น

๒) วจีสัจจวิต เป็นการปฏิบัติทางคำพูดที่สุจริต เช่น เว้นจากการพูดจาหลอกลวง พูดคำหยาบ และการเว้นจากการใช้คำพูดเพื่อเจ้อ ที่ไร้สาระ เป็นต้น

๓) มโนสุจริต เป็นการประพฤติทางจิต ทำจิตใจให้เป็นสัมมาทิฐิ ดังที่ได้กล่าวมาแล้ว ในเรื่องสัมมาทิฐิข้อที่ ๑

^{๖๑} อ.ทศก. ๒๔/๑๖๕/๒๘๗.

^{๖๒} อ.ภ.ศ. ๓๔/๘๔๐/๓๒๗.

๕) สัมมาอาชีวะ คือ การประกอบอาชีพ เลี้ยงชีพอย่างสุจริต เว้นจากมิจฉาชีพ คือ “การหลอกลวง การป้อขอ หรือประจบ การเลียบเคียง การบังคับ และการเอาลาภต่อลาภ”^{๒๓} และการประกอบอาชีพอย่างสุจริตนั้น

ในความหมายทางพุทธปรัชญาเถรวาท มิได้หมายถึง การใช้แรงงานให้เกิดผลผลิตแล้ว ได้รับปัจจัยเครื่องเลี้ยงชีพ ซึ่งเป็นผลตอบแทนโดยชอบธรรมเท่านั้น แต่ยังหมายถึง การทำหน้าที่ ความประพฤติ หรือการดำรงตนที่ถูกต้องอย่างใดอย่างหนึ่งที่ทำให้เป็นผู้สมควรแก่การได้รับปัจจัยบำรุงเลี้ยงชีพด้วย เช่น การที่พระภิกษุสงฆ์ดำรงตนอยู่ในสมณเพศแล้ว ได้รับปัจจัย ๔ ที่ชาวบ้านนำมาถวาย เพื่อเลี้ยงชีพอย่างนี้ เรียกว่า เป็นสัมมาอาชีวะ ของพระภิกษุสงฆ์ หรือการที่บุตร ธิดา ประพฤติตนที่สมควรแก่การเลี้ยงบิดามารดา ก็พึงนับว่าเป็นสัมมาอาชีวะเช่นกัน^{๒๔}

ดังนั้น สัมมาอาชีวะ จึงเป็นการประกอบอาชีพ เลี้ยงชีพอย่างสุจริต กาย วาจา และใจ ปฏิบัติในเรื่องตั้งแต่สังคมยอมรับ ถึงอย่างไรก็ตาม การประกอบอาชีพที่เป็นสัมมาอาชีวะนั้น ยังต้องอาศัยหลักของภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ และขนบธรรมเนียมประเพณีต่าง ๆ ของแต่ละท้องถิ่น หรือสังคมนั้น ๆ

๖) สัมมาวายามะ คือ เป็นผู้มีความเพียรพยายามในทางที่ถูก ที่ควร “ซึ่งเป็นการตั้งปณิธาน หรือการตั้งปธาน ๔ ประการ คือ “สังวรปธาน ปหานปธาน ภวานาปธาน และอนุรักขณปธาน”^{๒๕} ซึ่งเป็นการตั้งปณิธานไว้ในที่ชอบ ดังนี้ คือ

๑) สังวรปธาน เพียรพยายามระวังมิให้ความชั่ว ที่เป็นบาปอกุศล เช่น ความโลภ ความโกรธ ความหลง เกิดมีขึ้นในจิตใจของตนเอง เพียรพยายามป้องกัน อย่าให้ความชั่วร้ายใหม่เกิดขึ้นอีก

๒) ปหานปธาน ความเพียรพยายามละความชั่วร้าย ที่เป็นบาปอกุศล ซึ่งมีอยู่ก่อนแล้วให้หมดสิ้นไป ถ้ายังกำจัดไม่ได้เด็ดขาด ก็ต้องลดลงให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ ถ้ายังลดไม่ได้ ก็ต้องให้คงที่

^{๒๓}พระเยื้อง ปั่นแห่งเพชร, “การบริโภคปัจจัย ๔ ของพระภิกษุสงฆ์ : ข้อพิจารณาทางจริยธรรม”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่), ๒๕๔๐, หน้า ๘๘.

^{๒๔}พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), “**พุทธธรรม**”, อ่างแล้ว, หน้า ๗๗๕.

^{๒๕}อ.จตุกก. ๒๑/๖๕/๕๖.

อยู่เท่าเดิม อย่าไปเพิ่มให้มากขึ้น เพียรพยายามกำจัดปิดปากความชั่ว หรือความรู้สึกที่ไม่ดีออกไป จากจิตใจให้ได้

๓) ภาวนาปธาน เพียรพยายามก่อสร้างความดี ที่เป็นบุญกุศล ที่ยังไม่เกิดขึ้นให้เกิดขึ้น เช่น การให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา เป็นต้น

๔) อนุรักษนาปธาน เพียรพยายามรักษาคุณความดี ที่เป็นกุศลที่ได้ทำแล้ว ที่มีอยู่แล้ว ไม่ให้เสื่อม หรือลดน้อยถอยลง เพียรพยายามรักษาเอาไว้อย่างมั่นคง เหมือนเกลือรักษาความเค็ม โดยการทำความดีเช่นนั้นเสมอ ๆ เป็นอาจิม หรือเป็นนิสัย

๕) สัมมาสติ คือ เป็นผู้มีควมระลึกในทางที่ชอบ หรือการระลึกถึงสิ่งที่ดี ๆ และพยายาม จะทำสิ่งดี ๆ เพราะมนุษย์นี้มักคิดถึงสิ่งใดแล้ว มักจะทำในสิ่งนั้นเสมอ เช่น การระลึกถึงสติปัญญา ๔ ของบรรพชิต ดังนั้น บรรพชิต จะต้องระลึกถึง “กายานุปัสสนาสติปัญญา เวทนानุปัสสนาสติปัญญา จิตตานุปัสสนาสติปัญญา และธัมมานุปัสสนาสติปัญญา”^{๖๖} เมื่อนึกถึงสติปัญญาทั้ง ๔ ประการแล้ว จะพึงนำมาปฏิบัติ เพื่อให้เกิดประโยชน์ ดังนี้ คือ

๑) กายานุปัสสนาสติปัญญา การตั้งสติกำหนดพิจารณาภายในให้เห็นตามความจริงว่า เป็นสิ่งไม่เที่ยง มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ ระลึกถึงอิริยาบถทั้ง ๔ คือ การเดิน การนั่ง การยืน และการนอน พึงระลึกถึงความรู้ตัวอยู่เสมอ ถ้าเกี่ยวกับการปฏิบัติหน้าที่ ก็พึงรู้ตัว หรือระลึกถึงการ ทำงานอยู่เสมอ จึงไม่ทำให้ขาดสติในการปฏิบัติงานต่าง ๆ เป็นต้น

๒) เวทนานุปัสสนาสติปัญญา การตั้งสติ เพื่อทราบความรู้สึกนึกคิดของตนเองว่า มีความรู้สึกอย่างไร ว่ามันเกิดขึ้นเป็นตัวตนของเราเป็นอย่างไร ควรระลึกถึง และพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงที่ได้ระลึกถึงความรู้สึกนั้น ๆ เป็นต้น

๓) จิตตานุปัสสนาสติปัญญา การทราบสติ เพื่อพิจารณาให้ทราบถึงจิตใจของตนเองว่า เป็นอย่างไร มีความต้องการอะไรแล้ว ตั้งใจพิจารณาให้ดีแล้ว จะระลึกเข้าไปถึงจิตใจของตนเอง และผู้อื่นได้

๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัญญา การตั้งสติพิจารณาธรรมชาติของมนุษย์เกิดมา ต้องมีความแก่ เจ็บ และตาย อายุไม่เกิน ๑๒๐ ปี เพราะฉะนั้น ควรทำความดี ละ ลก เลิก การยึดมั่นถือมั่น ในตัวตน ไม่ใช่ของเรา ไม่ใช่ของเขา ตายแล้วเอาไปเผา ตั้งสติให้ดี แล้วพยายามทำแต่สิ่งที่เป็นกุศล หรือการละเลิกอบายมุขต่าง ๆ เป็นต้น

^{๖๖}ที.ม. ๑๐/๒๓๓-๓๐๐/๓๒๕-๓๕๑.

๘) สัมมาสมาธิ คือ เป็นการตั้งจิตมั่นคงในทางที่ดี หรือการทำสมาธิที่มั่นคงชอบ เป็นหลักของการหยุดนิ่ง ที่เรียกว่า “ฌาน ๔ ซึ่งประกอบด้วย ปฐมฌาน ทุติยฌาน ตติยฌาน และจตุตถฌาน”^{๖๓} ซึ่งเป็นการยึดอยู่ในอารมณ์ในที่สุด ดังนี้ คือ

๑) ปฐมฌาน เป็นการยึดอยู่ใน ๕ อารมณ์ก่อนเป็นอันดับแรก คือ การตกอยู่ในอารมณ์ของความวิตกในเรื่องต่าง ๆ การตกอยู่ในอารมณ์วิจารณ์ หาข้อยุติให้ได้ เมื่อสามารถยุติได้ ก็เข้าอารมณ์แห่งความปลื้มปีติ เข้าสู่อารมณ์แห่งความสุข และเข้าสู่อารมณ์เป็นหนึ่ง เรียกว่า “เอกัคคตา”

๒) ทุติยฌาน เป็นการยึดอยู่ในอารมณ์ทั้ง ๓ ประการ เป็นอันดับที่สอง คือ การมีอารมณ์ที่มีความปลื้มปีติ ในสิ่งที่ตนเองปฏิบัติลงไปแล้ว ที่มีแต่สิ่งดี ทำให้เกิดความสุข และเข้าสู่อารมณ์เอกัคคตา ซึ่งเป็นอารมณ์ที่มีความสงบ เป็นหนึ่งเดียวในอารมณ์

๓) ตติยฌาน เป็นการยึดอยู่ในอารมณ์ทั้ง ๒ ประการ เป็นอันดับที่สาม คือ การมีอารมณ์ที่เป็นสุข และมีความเป็นหนึ่งเดียวในอารมณ์

๔) จตุตถฌาน เป็นการยึดอยู่ในอารมณ์ทั้ง ๒ ประการ เป็นอันดับที่สี่ คือ การมีอารมณ์ที่เป็นอุเบกขา หรือการทำตัวสบายในอารมณ์ ไม่มีอารมณ์อื่น เข้ามารบกวน และเป็นอารมณ์หนึ่งเดียว มีเอกัคคตา^{๖๔}

อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ หรือทางสายกลาง เป็นแนวทางในการประพฤติปฏิบัติเพื่อให้สิ้นไปแห่งกิเลสตัณหาทั้งหลาย เพราะบุคคลนั้น เป็นผู้ดำเนินชีวิตตามหลักของความเป็นจริง เป็นผู้ศึกษาหาความรู้ และนำไปปฏิบัติ เพื่อให้เห็นผลแห่งการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข พร้อมกันนี้ ยังเป็นแนวทางนำไปสู่ความหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงอีกด้วย

การนำเสนอวิธีการเข้าถึงโลกียสุขและโลกุตตรสุข ตามพระคัมภีร์ของพุทธปรัชญาเถรวาท ถือว่าเป็นประโยชน์เกื้อกูล ทั้งแก่ตนเอง และสังคม มีทั้งที่เป็นประโยชน์ในปัจจุบัน เป็นประโยชน์ในเบื้องหน้า และเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง คือ ความหลุดพ้นจากทุกข์ ซึ่งถือว่าเป็นสุดยอดปรารถนาของทุกคนที่เกิดมาบนโลกนี้ โดยปฏิบัติตามหลักธรรมต่าง ๆ ที่ได้นำเสนอมาเป็นลำดับนั้น ผู้ที่ปฏิบัติให้สมบูรณ์บริสุทธ์ ก็สามารถที่จะแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นได้ ดำรงชีวิตด้วยความสุข ความเจริญของชีวิตในปัจจุบัน ตลอดจนจนถึงการมีชีวิตอยู่ร่วมกับคนอื่นในสังคมได้อย่างเป็นสุข และเมื่อปฏิบัติให้ถึงที่สุด เข้าถึงสาระแท้ของชีวิต คือ การรู้แจ้งสภาวะของสิ่งทั้งหลายตามสภาพความเป็น

^{๖๓}ม.ม. ๑๒/๑๐๒/๗๒.

^{๖๔}พระครูศรีวิริยโสภณ, “สวัสดิการสังคมในพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๒, หน้า ๖๘-๗๒.

จริง ไม่ตกเป็นทาสของโลก และชีวิต ไม่ถูกบีบคั้น ด้วยอำนาจของความยึดติดถือมั่น สามารถดำรงจิต ให้เป็นอิสระหลุดพ้นจากอวิชชา ปลอดโปร่ง ผ่องใส สะอาด สว่าง และสงบ มีความสุขประณีตภายใน เป็นการดับกิเลส และกองทุกข์ทั้งปวงได้ เปลื้องตนออกจากพันธนาการแห่งสังสารวัฏได้ ไม่กลับมาเวียนว่ายตายเกิดเกิด ก็จะสามารถเข้าถึงสภาวะที่เรียกว่า นิพพาน ได้ในที่สุด

บทที่ ๓

ศึกษาวิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู

๓.๑ ความหมายของความสุขในปรัชญาฮินดู

ชนชาวฮินดูส่วนใหญ่ มีความเชื่อว่า การปฏิบัติตามคุณธรรม อันเป็นคำสอนของเทพเจ้า เป็นความดี ส่วนการล่วงละเมิด หรือไม่ปฏิบัติตามคุณธรรม เป็นความชั่ว การทำดี มีผลเป็นบุญ และกระทำความชั่ว ก็มีผลเป็นบาป ทำดี ก็มีมีความสุข ถ้าทำชั่ว ก็เป็นทุกข์ หรือความสุข เป็นผลของความดี ส่วนความทุกข์ ก็เป็นผลของความชั่ว ครั้นเมื่อตายไปแล้ว ผลบุญอันเกิดจากการกระทำดี ก็ จะส่งผลให้ไปเกิดดี มีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่ผลบาป ก็ตรงกันข้าม คือ นำให้ไปเกิดไม่ดี มีความทุกข์มากขึ้นไปอีก เป็นอย่างนี้เรื่อยไป จนเข้าถึงโมกษะ จึงหยุดการเวียนว่ายตายเกิด เสวยบรมสุข อย่างแท้จริง ส่วนความสุขในโลกนี้ เป็นเพียงสุขเจือทุกข์ หรือเมื่อกกล่าวตามความจริงแล้ว ความสุข ไม่มี ความสุข ก็เป็นความทุกข์ชนิดหนึ่ง เพียงแต่ทุกข์ลด คงพอทนได้ก็เรียกว่า สุข แต่ความจริง ก็ เป็นความทุกข์อยู่นั่นเอง และความทุกข์นี้เอง เป็นพื้นฐานของชีวิตอย่างแท้จริง กล่าวคือ ความทุกข์ เป็นเรื่องของชีวิต ไม่ใช่เรื่องภายนอก ที่แปลกลปอมเข้ามา ชีวิตเป็นทุกข์ การเกิดมา ไม่ว่าจะในภพภูมิ ไหนย่อมเป็นทุกข์ ส่วนเหตุที่ทำให้คนเกิดมา ก็เพราะกรรม และเหตุที่เกิดกรรม ก็มาจากกาม หรือ กิเลสตัณหา ส่วนกาม ก็เกิดมาจากอวิชชา เพราะฉะนั้น จึงอวิชชาเป็นรากเหง้า แห่งภพภูมิ และ ความทุกข์ทั้งปวง ปรัชญาฮินดู สอนว่า กรรมที่ทำให้คนมีความสุขในชาตินี้ ส่วนใหญ่เป็นผลจา กรรมในอดีตชาติ

แต่บางทฤษฎนะก็ว่า ความดี บุญ และความสุข เกิดมาจากเทพเจ้าฝ่ายดีบันดาล ส่วนความ ชั่ว บาป และความทุกข์เป็นผลของเทพเจ้าฝ่ายไม่ดี หรือพญามารบันดาลเช่นกัน แต่บางทฤษฎนะก็ ว่า ทั้งความสุข ความทุกข์ บุญ-บาป ดี-ชั่ว ล้วนแต่เกิดมาจากเทพเจ้าองค์เดียวกัน พระองค์ทรงสร้าง สภาวะคู่กันนี้ เพื่อเป็นบทเรียน ให้คนเข้าใจชีวิต จะได้หันมาเป็นคนดี และหน่ายหนีความทุกข์ เข้า สู่มบรมสุขในโมกษะ ต่อไป

^๑รองศาสตราจารย์พิน ดอกบัว, “ศาสนาเปรียบเทียบ”, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพฯ : โสภณ การพิมพ์, ๒๕๔๔), หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

ความสุข เป็นผลของกรรมดี และความทุกข์ เป็นผลของกรรมชั่ว ในการที่จะเสวยผลของความสุข หรือผลของความทุกข์ เราจำต้องมีร่างกาย ร่างกายเป็นเครื่องมือเพียงอย่างเดียว โดยผ่านทางร่างกายนั้น เราจึงสามารถเสวยความสุข และเพราะเรามีร่างกาย จำต้องไปเข้าห้องมารดา หลังจากเสวยความสุข หรือความทุกข์ และหลังจากทำให้ผลของความทุกข์ หรือความทุกข์สิ้นสุดลงในชาตินี้แล้ว เราจำต้องละร่างไปทันที หมายถึง การเผชิญกับความตาย และก็ต้องเข้าไปสู่ห้องของมารดาอีกคนหนึ่ง เพื่อได้ร่างมาใหม่ โดยการเกิดใหม่ เพื่อเสวยความสุข อันเป็นปราชัยกรรมใหม่ ซึ่งเป็นผลของกิริยามารกรรมที่สุกเต็มที่ และสันจิตกรรม ก็พร้อมที่จะให้ความสุข หรือความทุกข์แก่เราตามผลกรรมดี หรือผลกรรมชั่ว ซึ่งเราได้กระทำในอดีตชาติ ดังนั้น กระบวนการของการได้ร่างใหม่ ซึ่งเรียกว่า เกิด และการละร่างกายเก่า ที่เรียกว่า ตาย เป็นการกระทำที่ซ้ำซาก ที่ไม่สามารถจะหลีกเลี่ยงได้ วงเวียนแห่งการเกิด และการตาย ดำเนินไปไม่สิ้นสุด ฉะนั้น จึงไม่มีความหวังที่จะได้รับความหลุดพ้นจากวงเวียนการเกิด และการตาย ที่เรียกว่า โมกษะ

การที่ปฏิสนธิในห้องมารดาจนกระทั่ง เป็นการลงโทษอย่างหนัก เพราะในห้องนั้น เราถูกจำกัดให้อยู่ในห้องมืด และแสนสกปรก เป็นการจำคุกอย่างหนัก ต้องทนทุกข์ทรมานในบั้นปลายเมื่อละร่างนี้ไป คือ ต้องพบกับความตาย มันเป็นเหตุการณ์อันเต็มไปด้วยอันตราย การกระทำของเราทั้งดี และชั่ว เป็นการรับผิดชอบต่อการผูกมัดเรา และเราถูกผูกมัดอย่างละเอียดในวงเวียนแห่งการเกิดและการตาย หมายความว่า การกระทำทุก ๆ ครั้ง จะดี หรือชั่วก็ตาม จะเป็นบ่วงผูกมัดกรรมดี ผูกมัดเรากับด้ายสายโซ่ทองคำในกรงทองคำ โดยให้ความสุขแก่เรา แต่กรรมชั่ว ผูกมัดเรากับโซ่เหล็กอันแข็ง อยู่ในกรงขังเหล็ก โดยให้ความทุกข์แก่เราในชีวิต แต่เราจะอยู่ในสภาพใดก็ตาม จะอยู่ในกรงทอง หรือในกรงเหล็ก การผูกมัด ก็คือ การผูกมัด และจะไม่ยอมให้เราเป็นอิสระที่จะแสวงหาโมกษะได้ กล่าวคือ ความหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด

ตราบใดที่กรรมแม้เพียงอย่างเดียว จะเป็นกิริยามารกรรม สันจิตกรรม หรือปราชัยกรรม ยังคงติดค้างอยู่ในบัญญัติกรรม ตราบนั้น เราก็ถูกผูกมัดต่อการเกิดอีก นำเสียดาย แทนที่จะลดสันจิตกรรม และปราชัยกรรมในชีวิต ในการเกิดมาครั้งหนึ่ง เรากลับสร้างกิริยามารกรรมใหม่ขึ้นมามากมาย และสะสมเพิ่มเติมขึ้นในสันจิตกรรม ซึ่งจะให้ผลในเวลาต่อมา ในฐานะเป็นปราชัยกรรมในชาติต่อไปซึ่งผูกมัดเราไว้ ดังนั้น การเวียนว่ายตายเกิดนี้ จะไม่เคยให้เราได้พบกับความเป็นอิสระ และให้เราเข้าถึง โมกษะ ซึ่งเป็นจุดหมายปลายทางของชีวิตมนุษย์^๒

^๒ สนั่น ไชยานุกุล, “ทฤษฎีเรื่องกรรม”, วารสารไทย-ภารตะ, ฉบับที่ ๓๐ ปีที่ ๓๐ เล่มที่ ๑, (มีนาคม ๒๕๔๖) : ๒๓-๒๔.

ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วว่า ความสุข เป็นผลของกรรมดี และความทุกข์ เป็นผลของกรรมชั่ว การที่บุคคลจะเข้าถึงความสุข และความทุกข์ได้ ก็เพราะอาศัยผลของกรรม ซึ่งในปรัชญาฮินดู ก็ได้ให้คำจำกัดความของกรรมอย่างง่าย ๆ และชัดเจน ก็คือ “การกระทำทางกาย แต่ละการกระทำ และทุก ๆ การกระทำ ซึ่งท่านทำไปพร้อมกับความร่วมมือของใจ ตั้งแต่เช้าจนถึงเย็น ในระหว่างคืนและวัน ในระหว่างสัปดาห์ เดือน และปี ตลอดชีวิตของท่าน ตั้งแต่เกิด จนกระทั่งตาย เรียกว่า กรรม” อย่างเช่น การลุกขึ้น การนั่ง การอาบน้ำ การล้างมือล้างเท้า การเดิน การยืน การไปทำงาน การพูด การไม่พูด การกิน การไม่กิน การหาความเพลิดเพลิน หรือไม่หาความเพลิดเพลินในกามคุณ เป็นต้น การกระทำทางกายทั้งหมดเหล่านี้ที่ท่านทำไปภายใต้ความชอบใจ และไม่ชอบใจ ความยึดมั่น และไม่ยึดมั่น และโดยความร่วมมือร่วมใจของท่าน และสติปัญญาของท่าน เรียกว่า กรรม

กรรมทั้งหมดเหล่านี้ แบ่งออกเป็น ๓ ประเภทตามขั้นตอน ดังนี้

(๑) กิริยามนกรรม หมายถึง การกระทำกรรมที่ทำโดยหุ่นยนต์พลันเล่น หรือเวลาที่เป็นปัจจุบัน ซึ่งมีผลในทันทีทันใด และมีผลในการโต้ตอบทันที และในที่นั้น

(๒) สันจิตกรรม หมายถึง การกระทำกรรมที่ทำลงไปแล้ว แต่ยังไม่ได้เห็นผลทันทีทันใด หรือยังไม่ได้เห็นผล ณ ที่นั้น แต่ต้องใช้เวลาในการให้ผล กรรมเช่นนี้ ย่อมถูกเก็บรักษา และระงับไว้เป็นการชั่วคราว คอยโอกาสที่จะให้ผลในอนาคต แล้วกรรมเหล่านั้น ก็คงอยู่ในความสมดุล และสะสมเอาไว้ จนกระทั่งการออกผลของมัน

(๓) ปวารัณกรรม หมายถึง กรรมเหล่านี้ ซึ่งให้ผลเดี๋ยวนี้ อันเป็นส่วนหนึ่งของสันจิตกรรมที่เก็บสะสมไว้ กรรมเหล่านี้ พร้อมทั้งจะให้ผลทันที กรรมนี้ เป็นที่รู้จักกันโดยทั่วไปว่า โชคชะตากรรม หรือกรรมที่กำหนดไว้แล้ว เป็นต้น”

ถ้าบุคคลใดก็ตาม ได้กระทำกรรมดีไว้ ก็จะได้รับผล คือ ความสุข แต่ถ้าบุคคลใด ได้กระทำกรรมชั่วไว้ ก็จะได้รับผล คือ ความทุกข์ นี้ เป็นหลักของความสุข ความทุกข์ในปรัชญาฮินดู

ในขั้นต้น ปรัชญาฮินดู วางหลักทฤษฎีไว้ว่า การที่โลกออกจากพรหมในขั้นเดิมนั้น บัดนี้คือ พรหม เป็นผู้สร้าง และพรหมนั้น มีตัวตนเป็นปูลึงค์ มีเพศเป็นมหาเทพ ผู้ทรงความเป็นหนึ่ง ประทานความรู้ ให้เห็นแจ้งองค์แห่งความแท้จริงแต่องค์เดียว คือ พระพรหม โลกเท่ากับสิ่งอันกระจัดย่อย ล้วนแต่เป็นมายาหลอกลวงไม่แท้จริง ส่วนทวยเทพเป็นลักษณะที่ปรากฏขึ้นชั่วคราวจากพระผู้ทรงความเป็นหนึ่ง คือ พระพรหมเท่านั้น ทางแห่งสานตีสุข คือ เข้าอยู่ในพระผู้สร้างเสียได้เป็นบรมสุข มนุษย์ผู้ตกอยู่ในสังสารวัฏ ยังเข้าถึงพระผู้สร้างไม่ได้ จะต้องเวียนว่ายตายเกิดอยู่

เพราะกรรม ต่อเมื่อเห็นแจ้งในพรหมญาณ บรรลุนิรวาณ หรือ โมกขธรรมแล้ว จึงจะเข้าร่วมอยู่ใน พระผู้สร้างได้^๔

๓.๒ ระดับของความสุขในปรัชญาฮินดู

ความสุขในปรัชญาฮินดู มีหลายระดับด้วยกัน ตามลำดับของการประพุดิปฏิบัติ ซึ่งก็จะ ได้รับผลมากน้อย แตกต่างกันไป ซึ่งคัมภีร์พระเวท ก็ได้สอนเอาไว้ว่า มนุษยชาติทั้งหลาย ควร ปฏิบัติตามคติ ๔ ประการ คือ อรรถะ กามะ ธรรมะ และ โมกษะ ซึ่งถือว่าเป็นความสุขในปรัชญา ฮินดู ตามแต่บุคคลจะประพุดิปฏิบัติได้ ดังต่อไปนี้

๑. อรรถะ

อรรถะ หมายถึง ความร่ำรวย ความสมบูรณ์ พรั่งพร้อมด้วยทรัพย์สมบัติในทางโลก ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ผลกำไรจากการลงทุน โภคทรัพย์ และธุรกิจต่าง ๆ และความหมายของ อรรถะนั้น ยังปกคลุมสิ่งที่เป็นวัตถุทั้งหมด และสามารถทำให้เกิดประโยชน์ได้ ในชีวิตประจำวัน ของเรา ให้ช่วยเหลือครอบครัวในกิจการของสังคม และกิจการทางปรัชญาได้เป็นอย่างดี ชั้นนี้ เป็น ประโยชน์สุขปัจจุบัน ที่ผู้ดำเนินชีวิตทางโลก ควรพยายามก้าวไปให้ถึงหรือทำให้เกิดมีขึ้น

นอกจากนี้ อรรถะ คือ ทรัพย์สมบัติ ยังหมายถึง จุดประสงค์ของมนุษย์เกี่ยวกับ โภคทรัพย์ ที่ เป็นไปในทางโลก ซึ่งถือว่าเป็นคุณค่าภายนอกเท่านั้น ทรัพย์ หรือความร่ำรวยภายนอกนี้ ต้องมี ลักษณะ ที่ไม่ขัดต่อกฎธรรมชาติ หรือไม่ขัดต่อจริยธรรม หรือศีลธรรมของสังคม อันถือว่าเป็น จุดหมายปลายทางประการหนึ่ง ในบรรดาจุดหมายปลายทาง ๔ ประการของปรัชญาฮินดู อรรถะนั้น มีส่วนสำคัญอย่างมากต่อตนเองและสังคม ประเทศชาติ เศรษฐกิจ เป็นต้น เพราะ โภคทรัพย์ อัน ชอบด้วยธรรมะ เป็นการก่อให้เกิดความสุข ความสบาย การเอาชนะอุปสรรคต่างๆ ในชีวิตของตน และผู้อื่น^๕

ความหมาย ของอรรถะ ซึ่งยอมรับกัน โดยทั่วไป มีลักษณะดังนี้ คือ ความผาสุก ความ ปลอดภัย ความสะดวกสบาย และความร่ำรวยทางวัตถุ

^๔สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ชมมชเรต), “ตากลศาสนา”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘) : ๒๒๕.

^๕พระมหาจรัส เขมโชโต, “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์ของ พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับศาสนาฮินดู”, วารสารบัณฑิตศาสตร์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓, (พฤษภาคม- ตุลาคม ๒๕๔๖) : ๑๕๔.

ดร. พี นากราช-ราว ให้คำนิยามไว้ว่า “อรรถะ” คือ วัตถุที่เราสามารถเข้าครอบครองเป็นเจ้าของได้ สามารถให้ความปลื้มใจแก่เราได้ ใช้ให้เป็นประโยชน์แก่เรา และเป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น^๑

ดร. ราช กฤษณ์ เขียนไว้ว่า “อรรถะ เป็นประจักษ์พยานให้เราทราบถึงระบบเศรษฐกิจและการเมืองของมนุษย์ (ในยุคนั้น ๆ) ความต้องการอยากมีอำนาจ อยากมีโภคทรัพย์ เป็นธรรมชาติอย่างหนึ่งของมนุษย์ และความรู้สึกนี้เอง เป็นแรงกระตุ้น ให้เกิดการแสวงหาอำนาจ และโภคทรัพย์ขึ้น ถ้าความรู้สึกชนิดนี้ ยังเหลืออยู่ การแสวงหาโภคทรัพย์ ก็ยังต้องดำเนินต่อไปอีก ในสังคมมนุษย์เราถือว่า โภคทรัพย์เป็นสิ่งกลาง หรือเป็นสิ่งที่เชื่อมสัมพันธ์ที่ดีที่สุด ระหว่างตัวเรากับคนอื่น ๆ”^๒

ในคัมภีร์มธุรธรรมศาสตร์ ได้จำแนกอรรถะไว้ ในลักษณะรวม เช่น อรรถะ ที่เป็นมรดกตกทอดมาแต่บรรพบุรุษ และอรรถะ ที่หาได้ใหม่ ในคัมภีร์อื่น ๆ ก็ได้จำแนก อรรถะ ไว้เช่นเดียวกัน แต่เป็นอรรถะ ที่แสวงหามาได้ ซึ่งอยู่ในลักษณะต่าง ๆ กัน คือ

๑. อรรถะบริสุทธิ์ ได้แก่ อรรถะ ที่แสวงหามาได้โดยบริสุทธิ์ เช่น แสวงหามาด้วยวิชาความรู้ในคัมภีร์อันศักดิ์สิทธิ์ (พระเวท) ด้วยการภิกษาจาร (ขอทาน) ด้วยการบำเพ็ญตบะ (บำเพ็ญเพียร) ด้วยการแนะนำสั่งสอนศิษย์ ด้วยการบูชาไฟ ด้วยการรับมรดกตกทอด เป็นต้น

๒. อรรถะต่างพร้อย ได้แก่ อรรถะ หรือ โภคทรัพย์ที่ได้มา จากการเก็บดอกเบียเงินกู้ การค้าขาย หากำไรเกินควร การค้าทาส การขายแรง เป็นต้น

๓. อรรถะดำ ได้แก่ อรรถะ ได้ที่มาจากอากาศที่ไม่บริสุทธิ์ เช่น การพนันขันแข่ง การปล้น ขโมย หนี้อโงง เป็นต้น

ได้ความว่า ความร่ำรวย อำนาจวาสนา ชื่อเสียง ยศตำแหน่ง การยกย่องสรรเสริญ รวมอยู่ในคำว่า อรรถะ ทั้งสิ้น และ อรรถะ นี้ นำมาซึ่งความเพลิดเพลินเจริญใจ และความสุขตามประสาของชาวโลก

ในคัมภีร์ของฮินดูนั้น จะเน้นหนักถึงสาระสำคัญของอรรถะ อันมีต่อชีวิตของคนเรา ทั้งส่วนตัว และส่วนรวมไว้มากมาย ดูประหนึ่งว่า อรรถะ จะมีอิทธิพลเหนือชีวิตจิตใจของคนทุกระดับในสังคม

ในคัมภีร์พระเวท ถือว่า อรรถะ มีความสำคัญที่สุด สำหรับพระราชินี ทั้งนี้ เพราะพระราชินีเป็นประมุขของประชาชน ต้องปกครองดูแลทุกข์สุข ของประชาชนพลเมืองอย่างใกล้ชิด ด้วยความเมตตาปราณี เหมือนพ่อปกครองลูก เมื่อพระราชินียากจน ประชาชนพลเมืองในแว่นแคว้น ก็ยากจน

^๑ดร. พระมหาสม สุมน, “ศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดู และในพุทธศาสนา”, (กรุงเทพมหานคร : นิติสารการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๕๖.

^๒เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๐.

ด้วย ดังนั้น ในคัมภีร์พระเวท จึงมีบทสวดมนต์อันชวนให้พระราชามั่งคั่งสมบูรณ์ ด้วยโภคทรัพย์ และอำนาจวาสนา ดังนี้

“ขอให้พระราชา จงเป็นเจ้าของคลังสมบัติอันมหาศาลตลอดไปเถิด ขอให้พระองค์ จงเป็นประมุขของประชาชนพลเมืองตลอดไปเถิด ขอเทพเจ้าจงประทานพรให้พระองค์ทรงมีเดช มีอำนาจเหนือคนทั้งปวง ขอจงชนะข้าศึกศัตรู ด้วยเดชอำนาจนั้นเถิด”

บทสวดมนต์อันชวนให้พระราชาเจริญรุ่งเรืองในสิริราชสมบัตินี้ เรายังพบในคัมภีร์อุปนิษัทด้วย มีเนื้อหาสาระคล้ายคลึงกัน แต่เป็นคำอ้อนวอนของพระราชาราช เช่น

“ขอให้ข้าพเจ้า จงเป็นผู้รุ่งโรจน์ที่สุดในหมู่มนุษย์ ขอให้ข้าพเจ้าเป็นผู้มั่งคั่งสมบูรณ์กว่าคนทั้งปวง”

นอกจากคัมภีร์พระเวท และอุปนิษัทแล้ว ก็ยังมีคัมภีร์รุ่นหลัง ที่พรรณนาความสำคัญของอรรถะไว้มากมายหลายประการ เช่น คัมภีร์รามายณะ มหาภารตะ ภควัทคีตา และอรรถสูตรา เป็นต้น ซึ่งคัมภีร์ดังกล่าวบอกว่า อรรถะ มีความสำคัญในชีวิตของมนุษย์ และในกิจการต่าง ๆ ของสังคม อรรถะ นำมาซึ่งความสุข และความสะดวกสบายในกิจการต่าง ๆ

นักปรัชญาฮินดู ได้แนะนำการแสวงหา โภคทรัพย์ และการใช้สอย โภคทรัพย์ไว้ ดังนี้ คือ

๑. การแสวงหา โภคทรัพย์ ควรอยู่ในขอบเขตของศีลธรรม และไม่ควรรู้จักใช้สอย โภคทรัพย์ เพื่อบำรุงบำเรอตัณหาของตนเอง จนเกิดความหลงใหล ควรใช้ในลักษณะให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางวิญญาณ

๒. ไม่ควรต้องการความร่ำรวย จนเกินความจำเป็น หรือเกินฐานะของตนเอง

การแสวงหา โภคทรัพย์ ในปรัชญาฮินดูนั้น ก็เพื่อเลี้ยงดูตนเอง ครอบครัว และญาติมิตรให้มีความสุข เพื่อช่วยเหลือสังคม และผู้อยู่ในขั้นตอนทั้ง ๓ ของชีวิต และอุทิศให้บรรพชนที่ล่วงลับไปแล้ว เป็นต้น^๕

๒. กามะ

กามะ หมายถึง การแสวงหาความสุขทางโลก ตามควรแก่ภาวะ ถือว่าเป็นคุณค่าของมนุษย์ในทางโลก และไม่เป็นอันติมะในตัวเอง กามะ นับว่ามีอิทธิพลเหนือชีวิตจิตใจของมนุษย์เหมือนกันกับธรรมะ และอรรถะ เป็นพลังอันลึกลับอันหนึ่ง ซึ่งสามารถกระตุ้นให้คนทำงานเอกลักษณะแห่งทรศนะเรื่อง กามะ ในทางจิตวิทยา มีอยู่ว่า “กามะเป็นกำลัง หรืออำนาจ ผลักดันให้ दिलีส ที่อยู่เบื้องหลังของกิจการทั้งปวงของมนุษย์ และในขณะที่เดียวกัน ก็เป็นเป้าหมายแห่งกิจการนั้นอีกด้วย เป็นแรงกระตุ้นให้มนุษย์ ดำเนินกิจการต่าง ๆ เพื่อความอยู่ดีกินดี ทางด้านวัตถุชั้น

^๕ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖๘.

พื้นฐานของเขา ทรัพย์สมบัติที่เขา ได้มา จะช่วยเขาให้สำเร็จความประสงค์ของเขา” ในคัมภีร์มหาภารตะ กล่าวไว้ว่า

“คนเราจิตปราศจากกามะแล้ว จะไม่ปรารถนาทรัพย์สมบัติใด ๆ เลย ถ้าปราศจากกามะ จะไม่ปราศจากความดีใด ๆ และไม่ปรารถนาสิ่งใดสิ่งหนึ่งอีกเลย”

เพราะคนเรามีความรัก และความใคร่ในสิ่งใดสิ่งหนึ่งนี้เอง จึงต้องคืนรนาหาทรัพย์สมบัติ หายศ ชื่อเสียง และหาความสุข

คำว่า “กามะ” คือความรัก ความใคร่ และความยินดี ซึ่งหมายถึง ความยินดีในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเกิดจากเวทนาทั้ง ๕ และอยู่ภายใต้การควบคุมของจิตใจ โดยนัยนี้ คำว่า “กามะ” มิได้หมายเอาเฉพาะความต้องการทางเพศเท่านั้น แต่ยังหมายถึง ความรักใคร่พอใจในความร่ำรวย อานาจวาสนา ยศศักดิ์ ชื่อเสียง ความสนุกเพลิดเพลิน ในศิลปะดนตรี และความไพเราะ ของวรรณคดีอีกด้วย นี้ คือ ลักษณะแห่งกามะ ในความหมายทั่ว ๆ ไป แต่ความต้องการอยากจะหลุดพ้นจากทุกข์ (โมกษะ) ไม่นิยมเรียกว่า “กามะ” เพราะความอยากประเภทนี้ เป็นคุณธรรมอันสูงสุด ใด ๆ ก็ดี ความหมายของกามะ ในคัมภีร์ฮินดูนั้น มีดังนี้ คือ

๑. ยินดีในกาม ในคัมภีร์อุปนิษัท กล่าวว่า คนเราเต็มไปด้วยความอยาก หรือความต้องการ ความสนุกเพลิดเพลินในกาม ต้องการอยากเป็น โนนเป็นนืออยู่ตลอดเวลา และความต้องการดังกล่าว เป็นธรรมชาติของเขา คือ มันเป็นไปเองโดยธรรมชาติ ไม่มีใครบังคับบัญชา ให้เป็นไปเช่นนั้น มันเป็นไปเอง “แต่ธรรมดา ความอยากของคนเรา ย่อมไม่รู้จักเพียงพอ หากยังหมกมุ่นอยู่ในอารมณ์อันเป็นที่ตั้งแห่งความยินดี อารมณ์ดังกล่าว ย่อมจะทำให้ความอยากลุกโพล่งขึ้นเรื่อย ๆ เหมือนไฟ ที่ถูกหล่อเลี้ยงด้วยน้ำมันเนย ในพิธีบูชาไฟ”

ความยินดีในกาม มีแรงดึงดูดจิตใจ ของมนุษย์มากเป็นพิเศษ และมักจะชักจูงให้ตกเป็นทาสของมันไปในทางที่ผิดศีลธรรมอยู่เสมอ ซึ่งเป็นเหตุที่นำมาซึ่งทุกข์ ทั้งแก่ตนเอง และคนอื่นเป็นอย่างมาก เริ่มต้นด้วยวงเล็บ ๆ คือ จากบุคคลหนึ่ง ๆ แล้วขยายเป็นวงกว้างออกไปเรื่อย ๆ จนกระทั่งทั่วทั้งโลก”

ในคัมภีร์เก่าแก่ของฮินดู อันมีคัมภีร์พระเวท อุปนิษัท ภควัทคีตา เป็นต้น ไม่ได้สอนให้ทุกคนละอภิวารมณทั้งหมด จนกระทั่งอดตาย เพียงแต่สอนให้ควบคุมความอยาก ไม่ให้เป็นอันตรายต่อสังคม และสุขภาพจิตของตนเอง ให้ใช้ความรักใคร่ และความอยากของตนเอง ไปในทางที่เกิดความก้าวหน้าทางวิญญาณ ในคัมภีร์ มิได้ห้ามผู้ชายทุกคนแต่งงานกับผู้หญิง และความร่ำรวยในชีวิต

อย่างอื่นอีก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ผู้อยู่ในวัยแห่งการครองเรือน **ดร.ที นาคราช-ราว** ให้อธิบายไว้ว่า

“สิ่งที่คัมภีร์ต้องห้ามนั้น คือ การหมกมุ่นในทางเพศที่ผิดกฎหมายบ้านเมือง และขนบธรรมเนียมประเพณีที่ดี การแต่งงานของชนชาวฮินดูแต่โบราณนั้น เน้นหนักธรรมเนียมทางปรัชญาเป็นสำคัญ การแสวงหาโภคทรัพย์ และการสืบพันธุ์ ควรอยู่ในขอบเขตของศีลธรรม และควรดำเนินไปด้วยอำนาจของสติปัญญา” (ไม่ใช่ทำไปด้วยความโง่)

๒. ความยินดี พอใจในศิลปะ ดังได้กล่าวมาแล้วว่า กามะ นั้น ไม่ได้หมายเอาเฉพาะความยินดีในกาม หรือในทางเพศอย่างเดียว แต่ยังหมายเอาความยินดีอย่างอื่น นอกจากนี้ด้วย ข้อนี้ มีแจ้งอยู่ในคำนิยามของวัดศยัคฆ์ว่า คำว่า กามะ ได้แก่ ความยินดีในอารมณ์ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และ โผฏฐัพพะ (สิ่งที่ถูกต้องทางกาย) ทั้งนี้ โดยการช่วยเหลือของจิตใจ พร้อมทั้งชีวาตมัน

กามะ จึงถูกตีความหมายในลักษณะแห่งความรัก และความยินดีในศิลปะ และประสบการณ์ทางศิลปะของมนุษย์อีกด้วย นักปรัชญาฮินดูในยุคหลัง ได้อธิบายว่า วิจิตรศิลปะสามารถโน้มน้าวจิตใจของคนเรา ให้เข้าถึงสิ่งที่ตนพึงพอใจทางวิญญาณได้ วิจิตรศิลปะดังกล่าวจำแนกออกเป็นประเภทใหญ่ ๓ ประเภท คือ

๒.๑ จักขุศิลปะ ได้แก่ ศิลปะที่มองเห็นด้วยตา เช่น ภาพแกะสลัก ภาพปั้น ภาพวาดเขียน เป็นต้น

๒.๒ โสตศิลปะ ได้แก่ ศิลปะที่ฟังด้วยหู เช่น เสียงเพลง เสียงดนตรี เสียงอ่านกาพย์กลอน โคลง ฉันท์ เป็นต้น

๒.๓ จักขุ-โสตศิลปะ ได้แก่ ศิลปะที่มองเห็นด้วยตา และทั้งได้ยิน ได้ฟังด้วยหู เช่น ลิเกละคร และการละเล่นอื่น ๆ ซึ่งมีทั้งภาพแสดงให้เห็น และมีเสียงประกอบด้วย

ศิลปะเหล่านี้ สามารถโน้มน้าวจิตใจของคนเราให้ประพฤติดีได้ ความรู้สึกของคนเรา จะเกิดขึ้นได้ต้องมีสิ่งเร้า (อารมณ์) ถ้าได้สิ่งที่เร้าที่ดี และสวยงาม ก็จะเกิดความรู้สึกไปในทางดี และผลักดันให้เกิดการทำดีต่อไป ทั้งทางกาย วาจา และใจ ถ้าได้รับสิ่งที่เร้าที่ไม่ดี ไม่สวยงาม ก็จะเกิดความรู้สึกไปในทางที่ไม่ดี และเป็นแรงผลักดันให้เกิดการทำชั่วต่อไป ดังนั้น เพื่อเป็นการส่งเสริมให้คนทำความดี พวกนักปรัชญาฮินดู จึงได้ส่งเสริมให้มีศิลปะต่าง ๆ เกิดขึ้น ทั้งที่เป็นลวดลายแกะสลัก และทั้งที่เป็นกาพย์ กลอน อย่างแพร่หลาย ตั้งแต่สมัยโบราณจนกระทั่งปัจจุบัน^{๑๑}

^{๑๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗๒.

๓. ธรรมะ

คำว่า “หลักธรรม” หรือ ธรรมะ นั้น แปลได้หลายอย่าง ธรรมะ แปลว่า หน้าที่ที่ได้ สิ่งที่ทำควร ทำก็ได้ การทำความดี และการละเว้นความชั่ว ก็เป็นธรรมะเหมือนกัน นอกจากนี้ ยังแปลได้ว่า ความเจริญ ความรู้ของจริง การรู้ความถูกต้อง และรู้วิทยาศาสตร์ หรือตรรกศาสตร์ ซึ่งมีความหมายว่า ธรรมะ คือ สิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งถ้าหากปราศจากสิ่งใดสิ่งหนึ่งนั้นเสียแล้ว ก็จะอยู่ไม่ได้ ดังนั้น สิ่งที่ขาดไป หรือจากไปนั้น เรียกว่า ธรรมะ ถ้าจะอุปมาให้เห็นจริงในเชิงตรรกศาสตร์ ก็จะเห็นได้ง่ายขึ้น เช่น

ความร้อน เป็นธรรมะของไฟ หรืออัคนี (ถ้าอัคนีไม่มีความร้อนก็ผิดธรรมชาติไป เรียกได้ว่า มิใช่อัคนี) หรือ

ความสว่าง และความร้อน เป็นธรรมะของดวงอาทิตย์ (ถ้าดวงอาทิตย์ ไม่มีความสว่าง หรือ ไม่ให้ความร้อน ก็ผิดธรรมชาติไป สิ่งนั้นย่อมมิใช่ดวงอาทิตย์) หรือ

ความเย็น เป็นธรรมะของหิมะ (ถ้าหิมะไม่มีความเย็น ก็ผิดธรรมชาติไป มิใช่หิมะเสียแล้ว) หรือ

การมองเห็น เป็นธรรมะของดวงตา (ถ้าดวงตามองไม่เห็น ก็ผิดธรรมชาติไป จะเรียกว่า ดวงตาไม่ได้เสียแล้ว) ดังนี้ เป็นต้น

ธรรมะ คือ ความชอบธรรม ชีวิต ตามธรรมชาติของปรัชญาฮินดู มีธรรมะเป็นคุณค่าของมนุษย์ขั้นพื้นฐาน มีบทบาทอันสำคัญยิ่ง ในชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล ตลอดทั้งสังคมอีกด้วย ธรรมะเป็นเบื้องต้น และที่สุดแห่งชีวิตของเรา ไม่เพียงแต่จะมีความหมายเฉพาะคุณค่าทั้ง ๓ กล่าวคือ กามะ อรรถะ และโมกษะ อันเป็นส่วนบุคคลเท่านั้น แต่ยังหมายถึงสันติสุขของโลกด้วย ยิ่งกว่านั้น โลกนี้ ถ้าปราศจากสิ่งซึ่งธรรมะแล้ว ก็จะมีแต่ความวุ่นวาย ฉะนั้น ผู้ประสงค์สันติสุข จึงควรดำเนินชีวิตตามแนวแห่งธรรมะ ธรรมะกล่าวโดยลักษณะต่าง ๆ แล้ว ดูเหมือนจะเป็นคำเรียกรวมสำหรับใช้แทนทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาล”

หลักธรรมะ ๔ ประการ

การปฏิบัติตามหลักธรรมะ ๔ ประการ คือ การปฏิบัติธรรมของพระพรหม ที่จะนำตน ให้เป็นพรหม เรียกธรรมะนี้ ว่า พรหมธรรม คือ

“พระมหาจรัส เขมโชโต, “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับศาสนาฮินดู”, วารสารบัณฑิตศาสตร์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓, (พฤษภาคม-ตุลาคม ๒๕๔๖), อ้างแล้ว :๑๕๕.

๑. เมตตา หมายถึง ความรัก ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น สัตว์อื่น ที่เกิดจากส่วนลึกกอบปรี่ด้วยความมีน้ำใจสูง โดยไม่มีคณหามาเกี่ยวข้อง และจะต้องมีพร้อมทั้งทางกาย วาจา ใจ

๒. กรุณา หมายถึง ความปรารถนาที่จะให้ผู้อื่น สัตว์อื่น มีความสุข โดยที่ตนจะช่วยเหลือเมื่อมีโอกาส และจะต้องทำทั้งทางกาย ทางวาจา และแม้ทางใจ โดยไม่มีคณหามาเกี่ยวข้อง

๓. มุทิตา หมายถึง ความยินดี เมื่อเห็นผู้อื่นได้ดี มีความสุข จะต้องทำทั้งทางกาย วาจา ใจ โดยไม่มีคณหามาเกี่ยวข้อง

๔. อุเบกขา หมายถึง การวางเฉย ในสิ่งที่ให้ร้ายแก่ตน และการวางเฉยในฐานะที่เราไม่สามารถที่จะช่วยเหลือได้ จะต้องทำทั้งทางกาย วาจา ใจ

ธรรมะทั้ง ๔ ประการนี้ จะเป็นแนวทางการดำเนินชีวิตให้ถึง “พรหม” ผู้ปฏิบัติจะต้องสำรวมกาย วาจา ใจ น้อมนำธรรมะทั้ง ๔ ข้อ เข้ามาอยู่ในใจ คิดพิจารณาให้รอบคอบว่า สิ่งใดควรจะนำธรรมะข้อใดนำหน้า แล้วข้อใดตาม แต่จะต้องมีพร้อมทั้ง ๔ ข้อ การคิดพิจารณาในธรรมทั้ง ๔ ข้อนี้ จะเป็นสิ่งที่ทำให้จิตมีพลัง ที่จะดำเนินชีวิตให้เกิดความสุข จนกระทั่งเข้าถึง “พรหม” ได้ในที่สุด

สาธารณธรรม

ชนชาวอินดูทุกคน ควรปลูกฝังสาธารณธรรมให้สมบูรณ์ เพราะเป็นคุณธรรม ความดีงามนี้ไม่เป็นสมบัติของคนใด หรือวรรณะใด โดยเฉพาะ ในคัมภีร์อินดู มีคุณธรรมที่จะต้องปฏิบัติอยู่มากมาย คุณธรรมเหล่านี้ มีปรากฏในคัมภีร์ภควัทคีตาว่า เป็นประจักษ์คุณธรรมของเทพเจ้า เช่น ความกล้าหาญ การประพฤตีสัจริต ความมีสติปัญญามั่นคงแน่วแน่ การเสียสละ การให้ทาน การอดกลั้น การประกอบอภัยพิริทางปรัชญา การศึกษาพระคัมภีร์ ความซื่อสัตย์ ความมีธรรมะ ไม่เบียดเบียน ไม่โกรธ สละพันธะเครื่องผูกพันทั้งปวง ความอดทน ความอ่อนน้อมถ่อมตน มีเมตตาต่อสิ่งที่มีชีวิต ความมีอิสระเสรีทางใจ ความสุภาพเรียบร้อย ความมั่นคงหนักแน่น มีความเพียรอย่างแรงกล้า การทำใจให้บริสุทธิ์ผ่องใสจากความชั่วทั้งปวง และการหลอกลวงทุกอย่าง อย่างไรก็ตาม คุณธรรมทั้งหลายเหล่านี้ อาจจะสรุปลงได้เพียง ๕ ประการ เรียกว่า “สาธารณธรรม” หมายถึง ธรรมที่ทุกคน ทุกวรรณะ จะต้องนำไปประพฤติปฏิบัติ ได้แก่

๑. ความบริสุทธิ์ หมายถึง ความบริสุทธิ์ทั้งกาย วาจา และใจ โดยพยายามรักษานิสัย หรือพฤติกรรมที่จะต้องประพฤติประจำวัน เพื่อให้จิตใจบริสุทธิ์ เพราะร่างกาย เปรียบเทียบโบสถ์ของพระเป็นเจ้า จิตใจ เปรียบเหมือนพฤติกรรมภายใน ประดุจสวรรค์ จะเปิดไว้สำหรับผู้มีหัวใจบริสุทธิ์สะอาดเท่านั้น ความบริสุทธิ์เป็นส่วนหนึ่ง ของความเป็นเทพเจ้า นั่น คือ จะต้องบริสุทธิ์ในความคิด คำที่พูด และการกระทำทั้งปวง

๒. ความอดกลั้น หมายถึง อดกลั้นจากอารมณ์ และจิตใจ ทุกคนมีอิสระในการรักษาอารมณ์ เพราะมีศักยภาพสมบูรณ์ ถ้าบุคคลไม่สามารถควบคุมอารมณ์ หรือจิตใจของตน ความหายนะ ย่อมเกิดขึ้นแก่ตน อย่างไรก็ตาม อดกลั้น มิได้หมายถึงการทรมาณตนเอง เป็นเพียงแต่ให้ปฏิบัติตนให้พอเหมาะพอควร ให้รู้จักประมาณตนในการพูด การคิด และการกระทำนั่นเอง

๓. การปล่อยวาง หมายถึง การปล่อยวางจากวัตถุ ที่ทำให้เกิดความพอใจ ชอบใจ ทุกคนต้องคำนึงถึงว่าสิ่งที่ตนพอใจ หรือได้รับมานั้น มีประโยชน์แค่ไหนเพียงใด ถ้าหากเรา หลงระเริงในสิ่งนั้น การยึดมั่นถือมั่นอันเป็นกิเลส ย่อมจะเกิดขึ้นได้ และกิเลสดังกล่าว ถ้าเราปล่อยวางเสียบ้าง ย่อมเป็นความดี มีสุขใจ จึงควรฝึกหัดตนเองเสมอ อย่าได้หลงระเริงในสิ่งเหล่านั้น ก็จะพบกับธรรมชาติอันแท้จริงของสิ่งทั้งหลาย (อนิจจัง ทุกขัง และอนัตตา) สิ่งทั้งหลายในจักรวาลย่อมมีธรรมชาติเกิดขึ้น ตั้งอยู่ และสลายไปโดยธรรมชาติ ถ้าเรารู้เช่นนี้แล้ว เราจะไม่ตกอยู่ในอำนาจของสิ่งเหล่านั้น

๔. ความสัตย์ หมายถึง ความสัตย์ความจริง ทั้งในการกระทำ คำที่พูด และเรื่องที่คิด เมื่อตั้งความสัตย์ต่อตนเองแล้ว เขาจะประสบสังขาร อันเป็นคุณธรรมยิ่งใหญ่ ความจริงสูงสุด กล่าวคือ พระเป็นเจ้าผู้สร้าง ผู้เป็นแหล่ง และบ่อเกิดของสิ่งทั้งหลาย และผู้ที่ให้คุณธรรมทั้งหลาย หรือจันทร์ (ผู้ที่พระเจ้าโปรดปราม) ที่ถือว่าเป็นวีรบุรุษผู้ยิ่งใหญ่ได้ และมีคุณธรรมสมบูรณ์ เพราะเขาได้อุทิศตนต่อพระเป็นเจ้าด้วยศรัทธา

๕. อหิงสา หมายถึง การไม่เบียดเบียน เป็นการแสดงออกซึ่งความสัตย์จริงโดยธรรมชาติ นักปราชญ์ฮินดู ผู้ประพฤติตามคำสอนในพระเวทก็ดี พระพุทธเจ้าก็ดี ตลอดถึงท่านมหาตมาคานธี ได้ยึดมั่นในการปฏิบัติในคุณธรรม คือ อหิงสานี้มาแล้วทุกท่าน ถ้าความสัตย์จริงมีพร้อมมูลในมนุษยชาติ จะไม่มีสิ่งบกพร่องเสียหายเกิดขึ้นในโลก พระเวทกล่าวไว้ว่า “อย่าได้ทำอันตรายสิ่งใด ๆ” พระพุทธเจ้าทรงอวดารมาในรูปแบบต่าง ๆ เพราะอาศัยพระมหากรุณาธิคุณ โดยพระองค์ ตรัสสอนไว้ว่า “จงชนะความโกรธ ด้วยความรัก จงชนะความชั่ว ด้วยความดี จงชนะความตระหนี่ ด้วยการให้ จงชนะความไม่จริง ด้วยความสัตย์จริง”

ความสัตย์ และอหิงสา เป็นคุณธรรมเกี่ยวเนื่องกันเสมอ การจะลดทอนกฎหมาย เดิกรวรรณะของมนุษยชาติเสียได้ มนุษย์จะต้องตระหนัก และปฏิบัติในคุณธรรมทั้งสองประการนี้ คือ ความสัตย์ และอหิงสา เพราะเป็นคุณธรรมที่สร้างมวลชน และสร้างความเจริญ ความรุ่งโรจน์ให้เกิดแก่ชีวิตด้านจริยศาสตร์ แก่มนุษยชาติทั้งมวลมาแล้ว ทั้งในอดีต และปัจจุบัน และจะมีในอนาคต ถ้า

มวลมนุษย์ คำนึงถึงคุณธรรมเหล่านี้ประจำทุกขณะจิต เพราะไม่มีชีวิตใดที่เจริญพัฒนามีความสุขได้จริง ถ้าหากละเว้นจริยศาสตร์ หรือจริยธรรมอันเป็นหลักคำสอนทางปรัชญา^{๑๖}

ลักษณะธรรมะในพระธรรมศาสตร์ ๑๐ ประการ

ในพระธรรมศาสตร์ ของปรัชญาฮินดู บัญญัติไว้ว่า ธรรมะ ย่อมมีลักษณะ ๑๐ ประการ คือ ธฤติ กษมา ทมะ อัสเตยะ เสาจะ อินทริยนิครห ธี วิทยา สัตยะ และอโกระหะ ผู้ใด ปฏิบัติธรรมทั้ง ๑๐ ประการนี้ ผู้นั้น ก็ได้ชื่อว่า “ธรรมาตมา” ลักษณะทั้ง ๑๐ ประการของธรรมะนั้น มีความหมายดังนี้

๑. ธฤติ แปลว่า ความพอใจ กล้าย ๆ กับคำว่า สันโดษ ความจริง ยังแปลได้อีกหลายอย่างเช่น ความนับถือ ความมี ความมั่นคง ความกล้า ความสุข เป็นต้น การถือธรรมะ ตามลักษณะนี้ ก็คือ มีความพยายามอยู่ด้วยความมั่นคงเสมอ แม้ว่าจะไม่ได้สำเร็จประโยชน์ตามความประสงค์จากสิ่งใด ก็ไม่มีความหวนวิตกประการใด ยังมีความพยายามอยู่ต่อไปเสมอ และก็มีความรู้สึกริษิตี และพอใจในสิ่งที่ตนมีอยู่ โดยปราศจากความโลภ

๒. กษมา แปลว่า ความอดกลั้น หรือความอดโทษ พุดโดยสรุป ก็คือ มีความพากเพียรพยายาม และอดทน โดยถือเอาความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง

๓. ทมะ แปลว่า การระงับจิตใจ คือ รู้จักข่มจิตใจของตนเอง ด้วยความสำนึกในเมตตา และมีสติอยู่เสมอ รู้จักอดจิต อดใจ ไม่ปล่อยยให้หวั่นไหว ไปตามอารมณ์ได้ง่าย

๔. อัสเตยะ แปลว่า ไม่ลัก ไม่ขโมย ไม่กระทำโจรกรรม

๕. เสาจะ แปลว่า ความบริสุทธิ์ หมายถึง การทำตนเองให้มีความบริสุทธิ์ ทั้งจิตใจ และร่างกาย

๖. อินทริยนิครห นิครห แปลว่า การปราบปราม เพราะฉะนั้น อินทริยนิครห จึงหมายถึง การปราบปรามอินทริย์ทั้ง ๑๐

ที่ว่าปราบปราม หรือระงับอินทริย์นั้น ก็หมายถึง ให้หมั่นสำรวจตรวจสอบด้วยตนเองว่า อินทริย์ทั้ง ๑๐ นั้น ได้รับการบริหารไปในทางที่ถูกต้องดีหรือไม่ประการใด เพราะพระธรรมศาสตร์ของปรัชญาฮินดู ไม่ต้องการให้คนเรา ปล่อยอินทริย์ไปในด้านมัวเมา อย่างไม่มีขอบเขต ต้องการให้คนเรา รู้จักมีความพอ เช่น ให้แสวงหาความสุข ทางอินทริย์ที่มีขอบเขต ดังตัวอย่าง อินทริยชิหวา (ประสาทความรู้สึกลิ้น) ชอบรสหวาน แต่ถ้าปล่อยตัวเอง ให้กินแต่ของหวานมากเกินไป ก็อาจกลายเป็นโรคเบาหวานได้ ตรงกันข้าม ถ้าบุคคลกินของหวานนั้น ให้อยู่แต่ในมาตรฐาน หรือภายในขอบเขตจำกัด ก็ย่อมจะได้ผลดีแก่ร่างกายของบุคคลนั้น ดังนี้ เป็นต้น

^{๑๖}ผู้ช่วยศาสตราจารย์บุญมี แทนแก้ว, “ปรัชญาศาสนา”, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โอ. เอส. พรินติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๔๘), หน้า ๖๐-๖๑.

๙. ธี แปลเหมือนกับ ธิติ หรือ ธีร หรือพุทธิ หมายถึง ปัญญา สติ มติ ความคิด ความมั่นคง ยืนนาน เป็นลักษณะหนึ่งใน ๑๐ ประการของ “ ธรรมาตมา ” กล่าวคือ ควรจะมีความรู้ทั่วไป มีปัญญา และรู้จักระเบียบวิธีการต่าง ๆ ทั้งทางขนบธรรมเนียมประเพณี ธรรมสังคัม และวัฒนธรรม

๑๐. วิชา แปลเหมือนกับญาณ ในภาษาบาลี หรือชญาณ ในภาษาสันสกฤต หมายถึง ความรู้ ทางปรัชญาศาสตร์ คือ รู้ลึกซึ้ง และมีความรู้เกี่ยวข้องกับชีวะกับมายา และกับพระพรหมอย่างไรบ้าง

๑๑. สัตยะ แปลว่า จริง หรือความจริง หรือสุทรมติ (ความเห็นอันบริสุทธิ์) ความเห็นอัน สุจริต กล่าวคือ ควรแสดงความซื่อสัตย์ต่อกันและกัน จนถึงทำให้เป็นที่ไว้วางใจ และเชื่อถือได้ โดยไม่คิดคดทรยศ

๑๒. อโกรธะ แปลว่า ไม่โกรธ คนที่จะมีความไม่โกรธนั้น คือ ต้องมีขันติและโสรจจะ นัย หนึ่ง มีความอดทน มีความสงบเสงี่ยม และรู้จักทำจิตใจให้สงบ ที่สำคัญที่สุด ก็คือ ให้เอาชนะความ โกรธได้ด้วยความไม่โกรธ”

ธรรมะ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น ไม่เพียงแต่จะเป็นแบบแผน ขนบธรรมเนียมประเพณี และ หน้าที่ของมนุษย์ ที่จะพึงปฏิบัติต่อกันในสังคมเท่านั้น แต่ยังเป็นรากฐานแห่งความดี และเป็น จุดหมายปลายทางแห่งชีวิตของมนุษย์อีกด้วย นับว่า เป็นคุณค่าอันสำคัญที่คนเรา ควรปลูกฝังให้มี ขึ้นเป็นอันดับแรก เพราะคนเรา เมื่อมีธรรมะ อันเป็นฐานแห่งความดีมั่นคงแล้ว ชีวิตก็จะ เจริญรุ่งเรืองไปภายหน้า ธรรมะมีส่วนสัมพันธ์กับคุณค่าอื่น ๆ เป็นอย่างมาก เมื่อขาดธรรมะแล้ว คุณค่าเหล่านั้น ก็สมบูรณ์ได้ยากมากทีเดียว

ในคัมภีร์อินดู ถือว่า ธรรมะ เป็นคุณค่าอันสำคัญที่สุดแห่งชีวิตของแต่ละบุคคล เพราะมี ส่วนช่วยพัฒนาชีวิต ให้ดำเนินไปด้วยความเรียบร้อย และประสบผลสำเร็จตามเป้าหมายที่ตั้งเอาไว้ เพราะธรรมะ มีส่วนสัมพันธ์กับความต้องการของมนุษย์อย่างใกล้ชิดทีเดียว ทั้งนี้ เริ่มตั้งแต่เกิด จนกระทั่งตาย ในวาระ ๔ ในอาศรม ๔ และในคุณค่ามนุษย์ทั้ง ๔ อย่างเหล่านี้ ล้วนแต่มีธรรมะ คอยควบคุมอยู่ทั้งสิ้น ถ้าปราศจากธรรมะแล้ว ก็จะประสบผลสำเร็จได้ยากยิ่ง

คุณค่าอันสำคัญ ๑๐ ประการ ซึ่งย่อลงเหลือ ๕ ประการ อันมีความซื่อสัตย์ ความบริสุทธิ์ ความไม่เบียดเบียนคนอื่น เป็นต้น ไม่เพียงจะมีบทบาทอันสำคัญในวัยต่าง ๆ แห่งชีวิตของแต่ละ

“พราหมณ์ชวิน รังสีพราหมณกุล และพราหมณ์พิบูลย์ นาควานิช, “พระราชกรณียกิจของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในประเทศไทย”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๒๕-๒๘.

บุคคลเท่านั้น แต่ยังมีบทบาทอันสำคัญในสังคมทั่ว ๆ ไปอีกด้วย ธรรมะช่วยอรรถะ และกามะ ให้มีคุณค่าสูงขึ้น ช่วยให้คนเข้าถึงโมกษะ คือ หลุดพ้น ช่วยยกฐานะของคนให้สูงขึ้นกว่าสัตว์เดือบริจมาณ^๔

ธรรมะ ในลักษณะนี้ ได้แก่ คุณธรรม และหน้าที่ของคน ในวาระทั้ง ๔ หน้าที่ ดังกล่าวนี้ จำแนกออกอย่างกว้าง ๆ ๒ ประการ คือ

๑. หน้าที่ ที่ทำเพื่อหวังผลตอบแทน
๒. หน้าที่ ที่ทำไปเพื่อประโยชน์สุขของหน้าที่ โดยไม่หวังผลตอบแทนแก่ตน และพรรคพวกของตน

ในคัมภีร์อินดู ได้จำแนกหน้าที่ทั่ว ๆ ไป สำหรับคนในวาระ ๔ คือ

๑. อหิงสา	การไม่เบียดเบียนซึ่งกันและกัน
๒. สัตยะ	ความซื่อสัตย์
๓. อัสเตยยะ	ไม่ขโมยของคนอื่น
๔. สุทธิ	ความบริสุทธิ์
๕. อินทริยสังวระ	การสำรวมอินทริย์ หรือการรู้จักควบคุมตัวเอง

หน้าที่ ดังกล่าว จัดอยู่ในหน้าที่ ที่เป็นคุณธรรมประจำใจของทุก ๆ คน^๕

๔. โมกษะ

โมกษะ หมายถึง การเข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง และตลอดไป ความสุขขั้นนี้ เป็นผลต่อเนื่องมาจากความสุขทั้ง ๓ อย่าง จัดว่าเป็นความสุขสูงสุดของชีวิต

หลักคำสอนในปรัชญาอินดูนั้น มีเป้าหมายสูงสุดในการดำเนินชีวิต ตามหลักการของปรัชญา และตามคัมภีร์ต่าง ๆ คือ “โมกษะ” “นิรวาณ” ซึ่งถือเป็นความสุขสูงสุด ความสุขอย่างยิ่ง หรืออาจเรียกว่า เป็นบรมสุข กล่าวคือ เป็นการรวมทั้งอาดมันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน ภาวะดังกล่าว ถือเป็นภาวะแห่งการ “หลุดพ้น” ซึ่งการจะเข้าสู่ภาวะนี้ได้ นั้น ต้องอาศัยความรู้ ทรศนะ ที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคัมภีร์ต่าง ๆ รวมทั้งอุปนิสัยเป็นสำคัญ ทั้งนี้ เพราะทรศนะเรื่อง พรหมัน หรืออาดมัน เป็นเป้าหมายสำคัญ

สำหรับทรศนะเกี่ยวกับโมกษะนั้น นักปรัชญาอินเดียสมัยโบราณ ให้ทรศนะว่า โมกษะ หมายถึง การสิ้นสุดการเกิดใหม่ กล่าวคือ วิญญาณ หรืออาดมัน ซึ่งมีลักษณะอย่างเดียวกันกับพร

^๔ดร. พระมหาสม สุมน, “ศึกษาเปรียบเทียบทรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิอินดู และในพุทธศาสนา”, (กรุงเทพมหานคร : นิลนาราการพิมพ์ , ๒๕๓๗), หน้า ๑๕๒.

^๕เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๘.

หมัน แต่เมื่อมาสัมพันธ์กับวัตถุ (ร่างกาย) ก็ถูกวัตถุ จำกัดพลังอำนาจ อันเป็นลักษณะเดิมลงได้ ทำให้เกิดกิเลสตัณหา ชักพาให้ทำกรรมดี และชั่ว จนกลายเป็นเครื่องพันธนาการให้ต้องเวียนว่ายตายเกิด

จุดมุ่งหมายขั้นสูงสุด ที่เรียกว่า โมกษะ นี้ ในปรัชญาฮินดู มีคำที่ใช้แทนกันมาก หรือพบเห็นกันอยู่มากมายเช่นกัน คำว่า โมกษะ มุกติ วิมุตติ วิโมกษะ หรือ โมกษะ เป็นต้น คำทั้งหมดที่กล่าวถึงนี้ มีความหมายว่า ปลดปล่อย ไม่ถูกสกัดกั้น การถูกปลดปล่อย ดังมีกล่าวถึงโมกษะไว้ว่า หมายถึงอะไรนั้น ดังนี้

โมกษะ ในปรัชญาฮินดู ถือว่า เป็นอันติมสังจะ ความจริงสูงสุด เป็นสถานะที่ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นอมตะกระจายอยู่ทั่วไป เหนือกาลและอวกาศ พ้นจากการเปลี่ยนแปลงทั้งหมด หมดความข้องใจ ไม่ขึ้นอยู่กับสิ่งใด ๆ เป็นสถานะ ที่อาดมันรู้แจ้งตัวมันเอง อยู่เหนือกรรมดี และกรรมชั่ว ไม่มีอดีต ปัจจุบัน และอนาคต เป็นสถานะที่ไม่มีรูปร่าง กล่าวอีกนัยหนึ่ง พรหมัน ก็คือ โมกษะ หรือ ความหลุดพ้น เป็นธรรมชาติของพรหมัน เป็นสิ่งที่เป็นอมตะ และบริสุทธิ์ กล่าวคือ โมกษะ ก็คือ ตัวสิ้นสุด เป็นอมตะ มีอยู่ทั่วทุกแห่งในจักรวาล และเป็นหนึ่งเดียว โมกษะ คือ การกลายเป็น พรหมัน โมกษะ คือ การทำลายความแตกต่าง ระหว่างผู้รู้ กับสิ่งที่ถูกรู้ เป็นการรู้ถึงอาดมันที่มีอยู่หนึ่งเดียวในทุกสิ่งทุกอย่าง เป็นชีวิตที่เป็นอมตะ เป็นสถานะที่ชีวิอาดมัน และปรอาดมันเป็นหนึ่งในเดียว เป็นสถานะที่ปราศจากความรัก ปราศจากความเกลียด ปราศจากความเข้าใจผิด ปราศจากความเศร้า โศก และความกลัว ปราศจากบุญ และบาป เป็นความบริสุทธิ์ สูงสุด เป็นจิต และเป็นความสุขสูงสุด^{๑๖}

หากจะกล่าวถึงวัตถุประสงค์ หรือจุดมุ่งหมายของปรัชญาฮินดูนั้น จากการศึกษาอาจกล่าวได้ คือ เพื่อนำบุคคลไปสู่ “ความหลุดพ้น” ความหลุดพ้น หมายถึง หลุดพ้นจากกิเลส และกองทุกข์ ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อหลุดพ้นไปแล้ว จะกลายเป็นเอกภาพ มีภาวะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันไปกับปรอาดมัน หรือ พรหมัน ภาวะเช่นนี้ เรียกว่า “โมกษคติ” ซึ่งก็คือ “ภาวะสันติ” นั่นเอง

^{๑๖}พระมหาจรัส เขมโชโต, “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับศาสนาฮินดู”, วารสารบัณฑิตศาสตร์, ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓, (พฤษภาคม-ตุลาคม ๒๕๔๖), อ้างแล้ว :๑๕๕.

ความสุขที่ถือกันว่าเป็นแก่นแท้ของปรัชญาฮินดูนั้น ได้แก่ ปรมัตถ์ และโมกษะ หมายถึง

๑. คำว่า “ปรมัตถ์” หมายถึง สิ่งยิ่งใหญ่อันเป็นที่รวม ของทุกสิ่งทุกอย่างในสากลโลกซึ่งปรัชญาฮินดู เรียกชื่อสิ่งนั้นว่า “พรหมัน” ปรมัตถ์ กับพรหมัน จึงเป็นสิ่งเดียวกัน และมีลักษณะดังต่อไปนี้ คือ

๑.๑ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเอง

๑.๒ เป็นนามธรรม สติสถิตอยู่ในสิ่งทั้งหลายทั้งปวง (เรียกว่าอาตมัน) เป็นสิ่งที่มองไม่เห็นด้วยตา

๑.๓ เป็นศูนย์รวมแห่งวิญญาณทั้งปวง

๑.๔ สิ่งทั้งหลายทั้งปวงในสากลโลก ล้วนเป็นส่วนย่อยที่แยกออกมาจากพรหม

๑.๕ เป็นตัวความจริง (สัจธรรม) สิ่งเดียว (โลก และสิ่งอื่น ๆ ล้วนเป็นมายาภาพลวงที่มีอยู่ชั่วคราวชั่วคราเท่านั้น)

๑.๖ เป็นผู้ประทานญาณ (ความรู้แจ้ง) ความคิด และความบันเทิง

๑.๗ เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ในสภาพเดิม อยู่ตลอดเวลา (ไม่มีเริ่มต้น และสิ้นสุด)

วิญญาณ และสัตว์โลกทั้งหลาย (อาตมัน) คือ ส่วนที่แยกออกมาจากวิญญาณรวมของพรหม (ปรมัตถ์) วิญญาณย่อยแต่ละดวงเหล่านี้ เมื่อแยกออกมาแล้ว ย่อมเข้าสิ่งสถิตในสิ่งมีชีวิตรูปแบบต่าง ๆ (เช่น ในร่างเทวดา มนุษย์ สัตว์และพืช) มีสภาพดีบ้าง และเลวบ้าง สุดแต่ผลกรรมที่ทำไว้ ซึ่งถือว่า เป็นทุกข์ทั้งสิ้น トラบใดที่วิญญาณเหล่านี้ ยังไม่สิ้นกรรม ย่อมต้องเวียนว่ายตายเกิด (ผจญทุกข์) อยู่ตลอดเวลา

ปรัชญาฮินดู เชื่อว่า มีดวงวิญญาณอันยิ่งใหญ่ เรียกว่า “ปรมัตถ์” และปรมัตถ์นี้ อยู่ในภาวะหลุดพ้นตลอดเวลา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นเอง เป็นต้นเหตุแห่งสรรพสิ่ง และสรรพสิ่งมาจากปรมัตถ์ ปรมัตถ์นั้น เป็นทางสันติอยู่ด้วยตัวเอง ไม่มีเพศ เป็นอมตะ มองเห็นด้วยสายตาไม่ได้ เป็นอนาถิ (ไม่มีเบื้องต้น ไม่มีที่สิ้นสุด) และเป็นปฐมวิญญาณทั้งปวง นั่น คือ ปรมัตถ์ เป็นที่เกิดของอาตมัน หรือชีวาตมัน ดังนั้น ปรมัตถ์กับพรหมัน จึงเป็นสิ่งเดียวกัน

อาตมัน หรือชีวาตมัน หมายถึง วิญญาณย่อยที่เกิดจากปฐมวิญญาณ หรือปรมัตถ์ อาตมันยังติดข้องเวียนเกิดเวียนตายในสังสารวัฏ สาเหตุที่เป็นเช่นนั้น เพราะอวิชชา อันได้แก่ ความหลงผิด และไม่รู้อัจฉินในธรรมชาติแท้จริงของตนเอง และธรรมชาติอันแท้จริงของปรมัตถ์ บุคคลใด

สามารถจัดอวิชชาให้หมดไปได้ บุคคลนั้น จึงหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิด และเข้าถึงโมกษะ โดยอาตมัน หรือวิญญาณย่อย ได้เข้าไปรวมเป็นหนึ่งเดียวกับปฐมวิญญาณ หรือปรมาตมัน^{๑๓}

๒. หลักโมกษะ เป็นหลักความสุขสูงสุดของปรัชญาฮินดู ซึ่งสอนว่า “ผู้ใคร่รู้แจ้งในอาตมัน ของตนว่า เป็นอาตมันของพระพรหมแล้ว ผู้นั้นย่อมพ้น จากสังสาระเวียนว่าย ตาย เกิด และจะไม่ ปฏิสนธิอีกเลย”^{๑๔}

จุดหมายสูงสุดของปรัชญาฮินดู คือ โมกษะ หรือความหลุดพ้น ซึ่งหมายถึง ภาวะที่ ชีวตมันเข้ารวมกับพรหมัน หรือเป็นเอกภาพกับพรหมัน เมื่อชีวตมันรู้แจ้งเห็นจริงในภาวะแท้จริง ของพรหมัน ขจัดความเห็นในความแตกต่างระหว่างพรหมัน และสิ่งต่าง ๆ ได้ประจักษ์จัดถึงความ เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันแห่งชีวตมัน และพรหมัน เมื่อนั้น ก็จะบรรลุมอกษะ หรือความหลุดพ้นจาก การเวียนว่ายตายเกิด และดำรงอยู่ในความสุขอันไม่เปลี่ยนแปลงชั่วนิรันดร์

สรุปได้ว่า มนุษย์ที่เกิดมาในโลกนี้ มีความต้องการความสุขด้วยกันทุกคน ในปรัชญาฮินดู ได้แสดงว่า ประโยชน์สุขของมนุษย์นั้น มีด้วยกัน ๔ ประการ คือ กามะ ได้แก่ ความต้องการ ซึ่งเป็นพลังผลักดันให้มนุษย์ มีกำลังในการดำรงชีวิตอยู่บน โลกนี้ได้อย่างมีความสุข อรรถะ ได้แก่ ความต้องการทรัพย์สิน ความร่ำรวย ต้องแสวงหามาด้วยความสุจริต ธรรมะ ได้แก่ ความถูกต้อง การปฏิบัติเกี่ยวกับความดีงาม และโมกษะ ได้แก่ การเข้าถึงความหลุดพ้นจากความทุกข์โดยสิ้นเชิง ซึ่งถือว่าเป็นลำดับขั้นตอนของความสุขในปรัชญาฮินดู

๓.๓ ประเภทของความสุขในปรัชญาฮินดู

การจัดประเภทของความสุข ในปรัชญาฮินดูนั้น มี ๒ ประการด้วยกัน^{๑๕} คือ

๑. ความสุขเบื้องต้น

ความสุขเบื้องต้นนั้น คือ ความยินดีในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ รูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสอันอ่อนนุ่ม สิ่งเหล่านี้ ล้วนเป็นสิ่งที่ดึงดูดจิตใจของคนให้ลุ่มหลงติดอยู่

^{๑๓}รศ. คณัย ไชยโยธา, “นานาศาสนา”, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรินต์ติ้ง เฮ้าส์, ๒๕๓๕), หน้า ๓๖-๓๗.

^{๑๔}จรรยาศักดิ์ ชุมมานนท์, “ศาสนากับสันติภาพ : การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนและ วิธีการสร้างสันติภาพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษร ศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๑), อ้างแล้ว, หน้า ๒๘-๓๐.

^{๑๕}สัมภายณ์ บัณฑิตวิทยากร สุกุล, ประธานฮินดูปุโรหิตแห่งประเทศไทย, วันจันทร์ที่ ๘ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๑.

ในโลกทั้งสิ้น เมื่อมนุษย์มีความต้องการแล้ว ก็มุ่งถึงจุดประสงค์ของการใช้สอยสิ่งที่มีหามาได้ เป็นการก่อให้เกิดความสุข ความสบาย การเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ในชีวิตของตนเองและผู้อื่น ตามธรรมชาติของปรัชญาฮินดูแล้ว ถือว่าธรรมะนั้น เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตให้ไปหาความสุขแบบสามัญทั่ว ๆ ไป เพราะว่า ธรรมะนั้น เป็นเครื่องอุปถัมภ์ค้ำจุนโลก ตลอดจนถึงสังคม และชีวิตมนุษย์ของแต่ละคน ให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง เพื่อไปสู่เส้นทางแห่งความสุขความเจริญ

กามะ อรรถะ และธรรมะทั้ง ๓ ประการนี้ จึงจัดว่าเป็นความสุขประเภทสามัญ ที่ชนชาวฮินดูทุก ๆ ปรรณนา เพื่อที่จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ได้อย่างมีความสุข

๒. ความสุขเบื้องต้น

ความสุขขั้นสูงสุดนั้น คือ ความสุขที่ไม่ต้องเอาจิตใจเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในวัตถุสิ่งของ ทำประโยชน์ให้แก่สังคม ประเทศชาติ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนใด ๆ แล้วแต่พระผู้เป็นเจ้าจะประทานให้มา ในปรัชญาฮินดู ถือว่าความสุขประเภทนี้ เป็นความสุขที่สำคัญที่สุด ซึ่งเรียกว่า ความสุขขั้นสูงสุด ก็คือ หลักโมกษะ ซึ่งเป็นความสุขขั้นที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งใด เข้ามาปรุงแต่งให้มีความสุขเลย มันเป็นความสุขของมันอยู่อย่างนั้น ทุกคนสามารถที่จะปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงโมกษะได้ การรู้จักกับอาตมัน คือ การรู้จักตัวเอง โดยแท้ และความรู้เช่นนี้ จะปลดปล่อยมนุษย์ให้พ้นจากภาวะที่ประกอบด้วยความทุกข์ ได้แก่ การบรรลุถึงเป้าหมายที่แท้จริงของชีวิต คือ การที่เมื่อชีวิตแตกดับสลายไปแล้วได้เข้าไปอยู่กับพรหมัน

๓.๔ วิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู

วิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดูนั้น เมื่อกล่าวโดยสรุปแล้ว ก็มีวิธีการที่เข้าถึงความสุขเบื้องต้น และความสุขเบื้องต้นอย่างเป็นระบบ ตามหลักปรัชญาที่ได้วางเอาไว้ ดังต่อไปนี้

๓.๔.๑ วิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้น

๑. วิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้นตามหลักอาศรม ๔

อาศรมธรรม ได้แก่ หน้าที่ซึ่งบุคคลควรปฏิบัติในขั้นตอนแห่งชีวิตของตนในชั่วชีวิตของเราแต่ละคน ควรจะได้ระบบการที่แน่นอน ทั้งนี้ เพื่อพัฒนาปรับปรุงตนเองให้สอดคล้องกับการเจริญเติบโตของร่างกาย มั่นคง สติปัญญา และกิจการต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องของชีวิตของมนุษย์ และเพื่อการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้เป็นไปด้วยความราบรื่น ประสบสิ่งที่ตนพึงปรารถนา ตามสมควรแก่โอกาส ดังนั้น ในคัมภีร์ของฮินดู จึงได้แบ่งชีวิตของมนุษย์ออกเป็น ๔ ขั้น^{๒๐} คือ การหยุดพัก หรือชั้น

^{๒๐}ดร. พระมหาสม สุมน โน, “ศึกษาเปรียบเทียบทฤษฎีคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในคัมภีร์ฮินดูและในพุทธศาสนา”, (กรุงเทพมหานคร : นิลนาราการพิมพ์, ๒๕๓๗), อ้างแล้ว, หน้า ๑๓๕.

ตอนของชีวิต หรือทางปฏิบัติเพื่อยกระดับชีวิตให้สูงขึ้นตามลำดับ จนกระทั่งบรรลุโมกษะ อันเป็นจุดหมายปลายทางของชีวิต นั่นคือ หลุดพ้นจากสังสารวัฏ หลักแห่งอาศรมอันเป็นสถาบันหนึ่งของศาสนาฮินดูนั้น แบ่งชีวิตมนุษย์ออกไปเป็น ๔ ขั้นตอน แต่ละตอนนั้นเรียกว่า “อาศรม” โดยถือว่ามนุษย์เหล่านี้ส่วนเฉลี่ยของอายุคิดแล้วได้ ๑๐๐ ปี แบ่งออกได้เป็น ๔ ภาค หรือ ๔ อาศรม ๆ ละประมาณ ๒๕ ปี

อาศรมทั้ง ๔ นี้ จะกล่าวอีกนัยหนึ่งก็ได้ว่า

๑. ศึกษากาล ได้แก่ พรหมจรยาศรม หมายถึง เป็นเวลาแห่งการกระทำเพื่อตนเองคือ การเล่าเรียน

๒. บริวารกาล ได้แก่ กฤหัสถาศรม หมายถึง เป็นเวลาแห่งการกระทำเพื่อครอบครัว

๓. สังคมกาล ได้แก่ วานปรัสถาศรม หมายถึง เป็นเวลาแห่งการกระทำเพื่อสังคมและประเทศชาติ

๔. วิศวกาล ได้แก่ สannyาสถาศรม หมายถึง เป็นเวลาแห่งการกระทำเพื่อมนุษยชาติทั้งปวง^{๑๐}

อาศรมทั้ง ๔ ประการนี้ วางไว้เป็นหลักกลาง ๆ สำหรับชนชาวฮินดูได้ถือปฏิบัติ ซึ่งอาจประพฤติปฏิบัติข้ามขั้นได้

ตอนนี้ไป ผู้วิจัย จะได้แสดงถึงวิธีการเข้าถึงความสุขขั้นสามัญ ตามหลักอาศรม ๔ ตามลำดับดังนี้

๑. พรหมจรยาศรม คือ ขั้นตอนของชีวิตที่อยู่ในวัยศึกษาเล่าเรียน ซึ่งจัดเป็นขั้นต้น หรือขั้นเริ่มแรกที่ตามหลักอาศรม ๔ เด็กผู้ชายที่อยู่ในวัยรุ่นจะต้องออกจากบ้านไปศึกษาวิชาการกับอาจารย์ โดยอยู่ประจำในสำนักของอาจารย์ ต้องคอยปฏิบัติรับใช้อาจารย์พร้อมศึกษาวิชาการที่เหมาะสมแก่บรรณะของตน ในช่วงเวลา ๒๕ ปีแรกนี้ มนุษย์มีหน้าที่รับแต่การศึกษาไปตามบรรณะของตนเท่านั้น ผู้ที่เข้ามาอยู่ในอาศรมนี้เรียกว่า พรหมจารี เข้ามาอยู่โดยประกอบพิธี ที่เรียกว่า อุปนยสนสการ ซึ่งจัดทำแก่เด็กในขณะมีวัยได้ ๘ ขวบ ถึง ๑๒ ขวบ กล่าวคือ ส่วนมากเด็กที่มีลักษณะบรรณะกษัตริย์ ก็จะจัดทำพิธีนี้ล่าออกไปบ้าง คือ ประมาณอายุได้ ๑๑-๑๒ ขวบ ส่วนเด็กที่มีลักษณะตรงกับบรรณะแพศย์ ก็จะกระทำพิธีนี้ในอายุประมาณ ๑๒ ขวบ หรือล่าไปกว่านั้นเล็กน้อย แต่สำหรับเด็กที่มีลักษณะตรงกับบรรณะศูทรแล้ว ไม่มีการกำหนดอายุ เพราะพวกนี้ต้องรับการศึกษาทางภาคปฏิบัติ

^{๑๐}พราหมณ์ชวิน รังสีพราหมณ์กุล และพราหมณ์พิบูลย์ นาควาณิช, “พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในประเทศไทย”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), อ้างแล้ว, หน้า ๔๖-๔๘.

มากกว่าวิชาหนังสือ บรรดาพรหมจารี จะต้องอยู่ในพรหมจรรยาจนถึงอายุ ๒๕ ปีเต็ม ในระหว่างที่อยู่ในอาศรมกับอาจารย์ ผู้เป็นพรหมจารี จะต้องปฏิบัติตน ดังต่อไปนี้

ก. เชื้อฟังคำสั่งสอนของครูบาอาจารย์ทุกประการ และต้องถือว่าตนเองนั้น คือ ทาสของครู

ข. ออกไปรับภิกษา สิ่งของต่าง ๆ ที่ได้รับมาก็ต้องนำมาให้อาจารย์เสียก่อน เมื่ออาจารย์อนุญาตให้รับประทาน แล้วจึงจะเริ่มรับประทานได้ ถ้าไม่อนุญาตก็รับประทานไม่ได้

ค. สงวน หรือรักษาน้ำกาม อันเป็นสาระสำคัญของร่างกายไว้ให้จงดี ด้วยวิธีการดังต่อไปนี้

(๑) รับประทานอาหารแต่ที่ดี และมีประโยชน์ต่อร่างกาย ได้แก่ ผัก ผลไม้ ข้าวสาร ข้าวสาลี นมวัว เป็นต้น ในทำนองตรงข้าม ก็ไม่ควรจะรับประทานอาหารที่ไม่มีประโยชน์ต่อร่างกาย หรือเป็นเหตุให้ไปเพิ่มความร้อนขึ้นในร่างกาย เช่น หัวหอม กระเทียม เนื้อสัตว์ต่าง ๆ สุรา บุหรี่ ยาเสพติด และของมีเนมาทุกชนิด เช่น ชาฉุน เป็นต้น

(๒) การสำรวมและประพฤตินิสิต

ก. ไม่ควรอ่านหนังสือเรื่องเพศ และเรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ หรือหนังสือประโลมโลก

ข. ไม่ควรดูละคร หรือภาพยนตร์ที่มีการแสดงเรื่องเพศ และเรื่องรัก ๆ ใคร่ ๆ อันไม่เป็นที่ตั้งแห่งความสงบใจ

ค. ไม่ควรแต่งตัวให้มากเกินไป สมัยโบราณห้ามไม่ให้ตัดผม และไม่ใช้โกนหนวดด้วย

(๓) ควรอยู่เสียให้ห่างไกลจากเพศตรงข้าม เช่น

ก. ไม่ควรมีจินตนาการถึงเพศตรงข้าม ด้วยประการทั้งปวง

ข. ไม่ควรสนทนากันด้วยเรื่องเพศ

ค. ไม่ควรเล่นสนุกกับเพศตรงข้าม

ง. ไม่ควรสนทนากับเพศตรงข้าม โดยไม่มีผู้อื่นอยู่ด้วย

จ. ไม่ควรมองหน้าเพศตรงข้าม

ฉ. ไม่ควรมีความปรารถนาแต่ประการใดเกี่ยวกับเรื่องเพศ

ช. ไม่ควรพยายามพบปะ หรือคบหาสมาคมกับเพศตรงข้าม

ซ. ไม่ควรมีจินตนาการถึงการประพฤตินิยมธรรม

(๔) ต้องไม่ทำประการใดประการหนึ่ง ที่จะให้น้ำกามอันเป็นสาระสำคัญของร่างกาย ต้องมีอันหลังสิ้นเสียหายไป

(๕) ควรตั้งใจในการศึกษาเล่าเรียนอยู่เสมอ และควรพำนักอยู่ที่อาศรมของอาจารย์โดยตลอด

เมื่อปฏิบัติตนให้อยู่ในข้อปฏิบัติแล้ว ครูจึงส่งสอนสาระสำคัญ ๑๕ ข้อ ของปรัชญาฮินดู แก่พรหมจารี คือ

๑. จงพูดแต่ความสัตย์
๒. จงกระทำปฏิบัติแต่ทางธรรม
๓. อย่าประมาทในการอ่านหนังสือทางธรรม คือ จงพยายามหาเวลาอ่านหนังสือเกี่ยวกับธรรมเป็นนิจ

๔. จงเอาปัจจัย ๔ ถวายแก่ครู แล้วจึงเข้าสู่เพศบราฮ์มา อย่าทำให้วงศ์ตระกูลของตนต้องขาดสาย จงปฏิบัติหน้าที่ของตนให้เหมาะสมกับการเป็นสามีที่ดี ชื่อสัตย์ต่อภรรยา และเป็นบิดาที่ดีต่อบุตรธิดา

๕. จงอย่าประมาทในการพูดความสัตย์
๖. จงอย่าประมาท ในการประพฤติคุณศุลธรรม
๗. จงอย่าประมาท ในการปฏิบัติธรรม
๘. จงอย่าประมาท ในการทำให้มีความเจริญก้าวหน้าทางวัตถุ
๙. จงอย่าประมาท ในการค้นคว้าหาความรู้ทางธรรม และในการเผยแพร่ธรรมโดยการศึกษาจากตำรา และการปาฐกถา

๑๐. จงอย่าประมาท ในการบูชาสักการะองค์เทพเจ้า เทวดา และบรรดาบรรพบุรุษของตน
๑๑. จงถือว่า มารดาเป็นเสมือนเทพเจ้าองค์หนึ่ง
๑๒. จงถือว่า บิดาเป็นเสมือนเทพเจ้าองค์หนึ่ง
๑๓. จงถือว่า ครูเป็นเสมือนเทพเจ้าองค์หนึ่ง
๑๔. จงถือว่า แขนงที่มาสู่บ้าน โคขังเอิญ เป็นเสมือนเทพเจ้าองค์หนึ่ง
๑๕. ยึดถือในคติคำสอนประจำใจ เช่น สิ่งที่มีมอบให้ผู้อื่น จงให้ด้วยความศรัทธา ด้วยความเต็มใจ และดีใจ ด้วยความรัก และความอ่อนหวาน อย่าให้ด้วยความไม่ศรัทธา ด้วยความกลัว หรือการถูกบังคับ

ผู้เป็นพรหมจารี พึงปฏิบัติดังกล่าวมานี้อย่างสม่ำเสมอ โดยไม่มีเวลาว่างเว้น จนกระทั่งเมื่ออายุ ๒๕ ปีเต็ม หรือใกล้เคียงกัน สำเร็จการศึกษาแล้ว จึงขออนุญาตจากอาจารย์ทำพิธี “เกศานคสันสการ” คือ ตัดผมที่ไว้ยาวออกให้หมด แล้วก็ถวายสิ่งของแก่ครูอาจารย์ที่เรียกว่า “ครูทักษิณา” เมื่อเสร็จพิธีแล้ว ก็เป็นอันเรียบร้อย ลาครูอาจารย์กลับบ้าน ได้

เมื่อศิษย์ผู้อยู่ในสำนัก ได้ศึกษาจนเสร็จสิ้นแล้ว อาจารย์ได้ให้โอวาท (คำสอน) ที่ส่วนมากแล้ว เน้นหนักไปในด้านความประพฤติ ดังมีข้อความ ที่เป็นเครื่องบ่งชี้ให้เห็นถึงหลักของคุณธรรมในคัมภีร์อุปนิษัท ดังนี้ คือ

...จงพูดแต่ความจริง จงทำแต่ความดี อย่าทอดทิ้งพระเวท ที่ตนได้เรียนมาแล้ว
จงแบ่งทรัพย์สมบัติที่ได้ แก่ครูบาอาจารย์ อย่าละเลยในการดำรงวงศ์สกุล จงรักษา
ความสัตย์ อย่าละเลยความดี อย่าละเลยเพิกเฉย ในการแสวงหาโภคทรัพย์ อย่าละเลย
พระเวท และคำสอนในพระเวท... อย่าละเลยการศึกษา...

...อย่าละเลยเทวดา... จงนับถือมารดาบิดา อาจารย์ และแขก เหมือนเทวดา
กรรมใด ซึ่งไม่เป็นที่ตำหนิติเตียน (ของนักปราชญ์) จงให้การสนับสนุน ความดีใด
หรือธรรมเนียมที่ดีอื่นใด ที่มีอยู่ในกลุ่มของพวกตน จงรักษาไว้ให้ดี จงให้เกียรติ
ผู้สูงอายุ เมื่อมีความสงสัยสิ่งใด จงถามผู้รู้ จงเคารพนับถือพิธีกรรมต่าง ๆ ให้ศึกษาดู
ชีวิตของบุคคลสำคัญ และให้ถือเอาเป็นแบบอย่าง ในการดำเนินชีวิตต่อไป...^{๒๒}

เมื่อครุ หรือ ครุอวยพรแล้ว ก็เป็นอันว่า สภาพพรหมจารีของผู้นั้นสิ้นสุดลง เป็นพราหมณ์
โดยสมบูรณ์ เมื่อเป็นพราหมณ์แล้ว ได้สิทธิแห่งความเป็นพราหมณ์ ตามที่พระพรหม เป็นผู้
ประทานให้ ๕ ประการ คือ

๑. ศึกษาคัมภีร์พระเวท ได้เต็มภาคภูมิ
๒. สั่งสอนพระเวทแก่คนทั้งหลายได้
๓. ปฏิบัติพิธีที่เรียกว่า ชัคนัม คือ การบริจาคน้ำได้
๔. รับทานจากผู้มีศรัทธาทั้งหลายได้
๕. บริจาคทานแก่คนยากจนได้

ส่วนวาระกษัตริย์ ศึกษาเน้นการฝึกฝนยุทธศิลป์ และการปกครอง วาระแพศย์ ศึกษา
เน้นหนัก เรื่องการประกอบการค้าอาชีพทั่วไป

^{๒๒}พระมหาจรัส เขม โขโต, “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์ของ
พระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับศาสนาฮินดู”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิต
วิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), อ้างแล้ว, หน้า ๕๑-๕๒.

ในขั้นแรก หรือก้าวแรกในชีวิต ต้องศึกษาเล่าเรียน และฝึกฝนอบรมตนเป็นคนดี ผู้ที่ทำได้ดังกล่าว ถือว่าเป็นผู้ประพฤดี หรือทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์ในขั้น “พรหมจริยะ”^{๒๓}

พรหมจรรยาธรรม ถือว่ามีสาระ และเป็นประโยชน์ในการดำเนินชีวิตในลำดับต่อ ๆ ไป พรหมจรรยาธรรม เป็นก้าวแรกของการดำเนินชีวิต เพื่อให้ตนเองเป็นผู้ที่มีระเบียบแบบแผนที่ตั้งงามตามหลักคำสอนในคัมภีร์พระเวท ทำให้ตนเองเป็นคนดีในสังคมได้ และชื่อว่า เป็นผู้ประพฤดี หรือทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์ เมื่อทำหน้าที่ของตนเองได้สมบูรณ์แล้ว ก็จะทำให้ชีวิตประสบความสำเร็จด้วยความสุข

๒. คฤหัสถ์ธรรม ขั้นนี้เป็นขั้นตอนที่สองของชีวิต ซึ่งได้แก่ การครองเรือน โดยการแต่งงาน และตั้งครอบครัว จัดเป็นขั้นสำคัญ เพราะเป็นขั้นที่อยู่ในฐานะ จะต้องให้ความอนุเคราะห์สนับสนุนขั้นอื่น ๆ ทั้ง ๓ ขั้น กล่าวคือ เมื่อสำเร็จการศึกษาออกจากอาศรมของครูอาจารย์มาแล้ว ก็มาช่วยแบ่งเบาภาระ จากบิดามารดาด้วยการช่วยทำงาน และจัดแจงพิธีสมรส เพื่อรักษาวงศ์ตระกูลให้มั่นคงยืนนานต่อไป กับทั้งย่างก้าวเข้าสู่ความเป็นคฤหัสถ์ หรือภราวาส แล้วจัดการงานไปตามวาระของตน เพื่อการครองชีพต่อไป เป็นระยะเวลาอีกประมาณ ๒๕ ปี คือ ต่อจากพรหมจรรยาธรรม ไปจนถึงอายุประมาณ ๕๐ ปี หรือจนถึงบุตร ธิดา ของตนเป็นคฤหัสถ์ไปแล้ว จะเห็นได้ว่า เขาทำทุกสิ่งทุกอย่างโดยมีวาระ และธรรมะเป็นหลักอย่างแน่นแฟ้น

วัยแห่งการครองเรือนนั้น มีภาระรับผิดชอบมาก และมีความสำคัญต่อความเจริญ ความเสื่อมของสังคมเป็นอย่างมากทีเดียว ดังนั้น เพื่อให้ชีวิตในวัยนี้ ดำเนินไปด้วยความราบรื่น และประสบผลสำเร็จตามสมควร นักปรัชญาฮินดูสมัยโบราณ จึงได้กำหนดหน้าที่ไว้ เพื่อให้ถือเป็นหลักปฏิบัติต่อไป ในคัมภีร์อุปนิษัท ได้กำหนดหน้าที่ดังกล่าวไว้ ๓ ประการ ดังนี้

๑. ให้กำเนิดบุตร
๒. เลี้ยงชีวิตชอบตามทำนองคลองธรรม
๓. แสวงหาความรู้ทางด้านปรัชญา

ในขั้นนี้ บุคคลต้องประกอบอาชีพเลี้ยงครอบครัว และสะสมทรัพย์สมบัติไว้ ตามความสามารถ เมื่อมีทรัพย์แล้ว ต้องปฏิบัติประจำวัน ในปรัชญาฮินดู คือ ปัญจยชนะ หมายถึง การทำกรบรูชา ๕ ประการ หรือการกระทำพิธีบูชาขัณ्डะ ๕ ประการ คำว่า ยชนะ ขัณ्डะ หรือ ขัณ्ड์ นั้น ในภาษาสันสกฤต และภาษาฮินดี แปลว่า การบูชา การเซ่น หรือ การบวงสรวงชนิดหนึ่งของ

^{๒๓} พระปลัดชัยมงคล กุลยาโณ, “การศึกษาเชิงวิจารณ์ การกำหนดคุณค่าชีวิตของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๒-๒๓.

พราหมณ์ สำหรับบูชาเทวดา โดยการสวดมนต์ และถวายเครื่องเซ่น เครื่องสังเวท ตลอดจนการบูชา
อัญญะ และการเซ่นสรวงทั้งปวง นอกจากนี้ ความหมายสำคัญของคำว่า “อัญญะ” ยังมีอีก ได้แก่ การ
กระทำอุปการต่าง ๆ การกระทำให้เกิดความเลื่อมใสศรัทธาต่อเทวดา และบรรพบุรุษ ทั้งที่ยังมี
ชีวิตอยู่ และที่ได้ล่วงลับไปแล้ว การยังความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นในมวลมนุษย์ และสัตว์ ตลอดจนถึง
สิ่งมีชีวิตทั้งหลายทั้งปวง เช่นนี้ ก็เรียกว่า “อัญญะ” ได้ทั้งสิ้น

การกระทำ “อัญญะ” ก็เพื่อให้อุปการแก่ตนเอง และแก่ชีวะอื่น ๆ ทั้งหลายด้วย ลักษณะ
ของอัญญะมีหลายประการ แล้วแต่กาลเทศะ แต่อัญญะที่สำคัญมี ๕ ประการ คือ

๑. พรหมอัญญะ ได้แก่ การตั้งจินตนาการถึงเฉพาะแต่ปรมาตมัน และอาตมัน โดยตั้งสมาธิ
ทางโยคะ หรือกระทำพิธีบูชาตามคำสั่งสอนของคัมภีร์พระเวท หรือมิฉะนั้น ก็จะกระทำสวาทาย
คือ การศึกษาพระธรรมให้แตกฉานยิ่งขึ้น ผู้บรรลพรหมอัญญะนี้ จะสามารถบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่
คนทั้งปวงได้ ด้วยใจอันบริสุทธิ์โดยมิได้เลือกหน้า

พรหมอัญญะนี้ ตามพระคัมภีร์ บัญญัติไว้ว่า กระทำวันละสามเวลา ซึ่งเรียกอีกประการหนึ่ง
ว่า ตรีกาลสนธยา คือ กระทำในตอนเช้า ระหว่างเวลา ๐๔.๐๐ น. ถึง ๐๘.๐๐ น. ตอนกลางวัน
ระหว่างเวลา ๑๑.๓๐ น. ถึง ๑๓.๐๐ น. ตอนเย็น ระหว่างเวลา ๑๗.๑๕ น. ถึง ๒๐.๐๐ น. ตอนเช้าตื่น
นอนแล้ว ชำระร่างกาย ให้บริสุทธิ์ก่อนเข้าพิธีพรหมอัญญะ เรียกว่า ปราดทสนธยา คือ บูชาพระ
อาทิตย์ และบูชาพระแม่คายตรี ปางพระพรหมา จินตนาการพระรูปคายนตรีปางพรหมา ไปพร้อมกัน
กับภาวนาพระคายนตรี ถึงเวลาใกล้เที่ยงวัน ก็ชำระกายให้บริสุทธิ์ แล้วทำพิธีพรหมอัญญะ กลางวัน
เรียกว่า มชยาทสนธยา คือ บูชาพระอาทิตย์แล้ว บูชาพระแม่คายตรีปางพระวิษณุ จินตนาการพระ
แม่คายตรีปางพระนารายณ์ ตอนเย็น อาบน้ำเสร็จแล้ว บูชาพระอาทิตย์ก่อน หลังจากนั้น บูชาพระ
แม่คายตรีปางพระศิวะ คือ อ่านคาถาพระคายนตรี และจินตนาการรูปพระแม่คายตรีปางพระศิวะด้วย

การอ่านคาถาพระคายนตรีในใจ อันเป็นการภวานานั้น ในตำรากรรกาณฯ ได้บัญญัติไว้ว่า
ต้องอ่านหนึ่งพันครั้งแต่ละเวลา หากมีความสามารถปฏิบัติได้ดังกล่าวเป็นเวลา ๑๒ ปี ก็จะมีบารมี
สูงขึ้น ทั้งในด้านกาย และจิตใจ ของผู้ปฏิบัติอย่างมหัศจรรย์ ผู้ที่นั้น มีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเองเป็น
พิเศษ องค์เทพทั้งหลาย โปรดต่อผู้นั้นเป็นพิเศษด้วย หากไม่สามารถปฏิบัติถึงขั้นนี้ ก็ต้องอ่านหนึ่ง
ร้อยแปดครั้งแต่ละเวลา ถ้าเห็นว่ายังเป็นไปไม่ได้อีก ก็อ่านเพียงสองเวลา คือ เช้า เย็น ก็พอใช้ได้ แต่
ได้มีความศักดิ์สิทธิ์ และได้พระบารมีตามส่วนแห่งการปฏิบัตินั้นด้วย

สมัยนี้ บางท่านมีการปฏิบัติบูชาประจำวัน สองเวลา เช้า เย็น แต่บูชาองค์เทพ ที่เขานับถือ
เช่น บางท่าน บูชาพระนารายณ์ บางท่าน บูชาพระศิวะ บางท่าน บูชาพระแม่อุมาเทวี บางท่าน บูชา
พระพิฆเนศวร เป็นต้น กระทำเช่นนี้ ก็ทำได้ แต่ผลที่จะตอบแทนด้วยการกระทำนั้น ๆ ก็เปลี่ยนไป
ด้วย แต่ไม่เสียประโยชน์ บางท่าน ยังไม่ปฏิบัติอะไรเป็นพิเศษ แต่ทุกเช้า เย็น ขณะที่มีการสวดมนต์

ประจำวันเช้า เย็น ณ เทวาลัยที่อยู่ใกล้ ก็หันหน้าไปทางโบสถ์ แล้วยกมือนมัสการ ก็เสร็จพิธี อย่างนี้ ก็มี บางท่านได้เชิญเทวรูปต่าง ๆ มาประดิษฐานไว้ในบ้าน และกระทำการบูชาทุกเช้า เย็น เป็นประจำ อย่างนี้ก็มี

๒. เทวัญญู ได้แก่ การทำพิธีบูชาไฟ ชนิดที่เรียกว่า “การหวน” หรือ “ฮวัน” ซึ่งหมายถึง การเวียนกลับ หรือหมุนเวียนกลับ กล่าวคือ ในการบูชาไฟนั้น ย่อมมีสิ่งของต่าง ๆ เช่น เนย งาดำ ฐูป ผงไม้จันทน์ กำยาน เป็นต้น ของเหล่านี้ เมื่อนำมาเผาแล้ว ก็ย่อมทำให้เกิดควันตลบฟุ้งไป ควันเหล่านี้ ภายหลังจะได้กลายมาเป็นเมฆ แล้วเมฆก็จะกลายป็นน้ำฝนอีกชั้นหนึ่ง น้ำฝนช่วยทะนุบำรุงเรือกสวนไร่นา ให้เราได้กสิกรรม ได้ผลดี เป็นฉนใด สิ่งมงคลต่าง ๆ ที่เรานำมากระทำ ัญญู โดยการเผาให้เป็นควันตลบไป ก็ย่อมหวนกลับมาเป็นประโยชน์แก่เราได้อีกด้วย ฉะนั้น การประกอบพิธีเทวัญญูนี้ จึงนับว่า มีประโยชน์มาก เพราะทำให้ลม ฟ้า อากาศ บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น และในทางตรงกันข้าม การทดลองระเบิดปรมาณู ก็ย่อมทำให้ลม ฟ้า อากาศไม่บริสุทธิ์ กลับสกปรกเสียหายไปทั่ว ด้วยรังสีปรมาณู

๓. ปิตถัญญู ได้แก่ การสักการบูชาบรรพบุรุษ ทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ และที่ได้ดับสูญไปแล้ว บรรพบุรุษที่เราเรียกว่า ปิตถ นั้น มีอยู่ด้วยกัน ๔ ประเภท คือ

- ก. บิดา มารดา อา น้า ป้า ลุง ที่เป็นบรรพบุรุษสายเลือด แห่งตระกูลพ่อแม่ที่ยังมีชีวิตอยู่
- ข. ครูบาอาจารย์ และผู้สอนทางปรัชญา หรือ ศาสดา ตลอดจนผู้เขียน หรือ เรียบเรียง หนังสือธรรมะ นักบวช พระเจ้าแผ่นดิน เป็นต้น ที่ยังมีชีวิตอยู่
- ค. สิ่งที่มีประโยชน์แก่มนุษย์เราโดยธรรมชาติ เช่น มาตุภูมิ ดิน น้ำ ลม ไฟ พระอาทิตย์ พระจันทร์ เป็นต้น
- ง. บรรพบุรุษในข้อ ก. และ บุคคลต่าง ๆ ในข้อ ข. ที่ได้ดับสูญไปแล้ว

เราจะกระทำอุปการกิจต่อบรรพบุรุษ และท่านเหล่านี้ได้ ก็โดยเชื่อฟัง และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่าน บรรพบุรุษที่ชราภาพมากแล้ว เราก็ควรจะเลี้ยงอาหาร หรือปรนนิบัติอย่างอื่น ๆ ตามควรแก่กาลเทศะ และความเหมาะสม ซึ่งในกรณีนี้ อาจรวมทั้งการสร้างอนุสาวรีย์ สร้างเหรียญ และอนุสรณ์สถาน หรือสิ่งทีระลึกอื่น ๆ ด้วยก็ได้

จะเห็นได้ว่า ปิตถัญญูนี้ มีประโยชน์มากในด้านสงวน และรักษาไว้ซึ่งขนบธรรมเนียม และจารีตประเพณีที่มีคุณค่า เพราะหากชาติบ้านเมืองใดไม่คิดถึง หรือรักษาประเพณี อันจะนำไปสู่ ปิตถัญญูนี้แล้วไซ้ ขนบธรรมเนียม และสิ่งคิงามของชาติบ้านเมืองนั้น ก็จะสูญสิ้นไป จะมีเหลือก็แต่สิ่งที่ไม่ดีไม่งาม หรืออนุสรณ์แห่งความชั่วเท่านั้น

๔. มนุษยัญญู ได้แก่ การรู้จักต้อนรับแขก และการปฏิบัติในทางที่ดี ต่ออาดันตุกะ หรือผู้มาหาเยี่ยมเยียน มนุษยัญญูนี้ ก็นความหมายไปถึงการกระทำ เพื่อประโยชน์สุขของมวลมนุษย์

ด้วย เช่น สร้างหรือทะนุบำรุงโรงเรียน โรงพยาบาล ธรรมศาลา สร้างเทวาลัย หรือศาสนสถาน และ
กระทำอุปการะต่อคนยากจน เป็นต้น ญัตยัญญูนี้ จึงยอมอำนวยความสะดวกแก่มวลมนุษย์ และ
ก่อให้เกิดความสันติสุขขึ้น ในจิตใจของผู้ประพฤติปฏิบัติด้วย

๕. ญัตยัญญู ได้แก่ การมีอุปการะ และเมตตา กรุณา ต่อชีวะทุกประเภททั่วโลก การ
แสดงออกซึ่งญัตยัญญู ก็คือ การไม่เบียดเบียนใคร ไม่เลือกที่จะเป็นมนุษย์ สัตว์ป่า หรือสัตว์เลื้อย
และแม้มัดนัก คือ ชีวะประเภทปักษี ตลอดจนชีวะประเภทน้ำทั้งหลาย นี้ คือ ธรรมะอันสูงส่ง ซึ่งจะ
ยังประโยชน์ให้เกิดแก่ทั่วโลก และตนเองด้วย ผู้ที่กระทำญัตยัญญูนี้เอง ที่จะได้ นิรวาณ หรือได้
โมกษะโดยสันติ ปราศจากกิเลส และความทุกข์เข้ามาพองพาน ในจิตใจ ก็มักจะมีจิตสันโดษ
และสุขสันติเท่านั้น

โดยประการฉะนี้ ถ้าได้พิจารณาโดยถ่องแท้แล้ว ก็จะเห็นได้อย่างกระจ่างชัดว่า การกุศล
ทั้งหลาย ล้วนเป็นญัตยัญญูทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น เราจึงควรสรุปได้ว่า ญัตยัญญู หมายถึง กุศลกรรม หรือ
การกระทำที่ดีที่ถูกต้อง

การกระทำญัตยัญญา ก็เพื่อความอุปการะ ทั้งแก่ตนเอง และแก่ชีวะอื่น ๆ ทั่วโลก ใน
ท่ามกลางสภาพการณ์อันอลเวงวุ่นวายที่กำลังเป็นอยู่ใน โลกนี้ ชนชาวฮินดูจะมาร่วมชุมนุมกันสวด
มนต์วิงวอน เพื่อขอรับสันติภาพของพระพรหมธาดา ในการที่จะโปรดปราณ สดพุทธิ หรือ สุพุทธิ
อันเป็นความรู้ชอบ ความเข้าใจชอบ และความสำนึกชอบ ให้แก่มวลมนุษย์ แล้วปวงชนที่มาชุมนุม
ในการบูชาญัตยัญญูแต่ละครั้ง ก็จะได้รับคำสั่งสอนทางธรรม ยังผลให้จิตใจเขาทั้งหลายเต็มไปด้วย
สัทธรรมอันดีงาม อย่างน้อยในการชุมนุมแต่ละครั้ง ไม่เพียงแต่ทำให้ชนชาวฮินดู ได้รับความรู้
เพิ่มขึ้นเท่านั้น หากไมตรีจิตมิตรภาพในท่ามกลางญัตยัญญาจะ ทำให้ ลม ฟ้า อากาศ บริสุทธิ์ยิ่งขึ้น
โดยมีต้องสงสัย

การปฏิบัติประจำวัน มีอีกลักษณะหนึ่ง ซึ่งเรียกว่า พิธีกิริตัน คือ ร้องเพลงสรรเสริญพระ
เป็นเจ้า หรือ ออกชื่อของพระเป็นเจ้า ในทำนองร้องเพลงตามจังหวะ และประกอบดนตรีด้วยทั้งเข้า
และเย็น เป็นเวลานานถึงชั่วโมง ๆ

บางท่านก็เดินรำไปพร้อมกับร้องเพลงสวดมนต์บูชาพระเป็นเจ้า หรือร้องเพลงสรรเสริญ
สฤติพระเป็นเจ้า เพราะในปรัชญาฮินดู การสังคีตเป็นส่วนประกอบของการบูชาญัตยัญญูที่สำคัญมาก
พระคัมภีร์ต่าง ๆ ทางปรัชญาฮินดู ได้สอนไว้ว่า การบูชาโดยร้องเพลง และเดินรำ พระเป็นเจ้าโปรด
เร็ว และโปรดพิเศษกว่า อีกแห่งหนึ่ง มีบัญญัติไว้ว่า ที่ไหน มีกิริตัน คือ สวดมนต์สรรเสริญพระเป็น

เจ้าด้วยการร้องเพลงประกอบดนตรี พระเป็นเจ้า จะเสด็จมาประทับที่นั่น เพราะเหตุนี้ ในปรัชญาฮินดู สังคีต และการบรรเลงดนตรีถือว่าเป็นความสำคัญมากทีเดียว^{๒๔}

คฤหัสถ์นี้ เป็นอาศรมขั้นที่ ๒ ของชีวิต คือ มีหน้าที่ที่ผู้อยู่ครองเรือน จะพึงกระทำในฐานะที่เป็นแม่แบบของมนุษย์ คือ ความเอื้อเฟื้อ ความอดทน ความขยันหมั่นเพียร ความซื่อสัตย์ ความจริง การเสียดสละความบริสุทธิ์สะอาด ยินดีในทรัพย์ของตนเอง และในการบริจาคทาน ประพฤติปฏิบัติตน เพื่อเตรียมตัวที่จะเข้าสู่อาศรมขั้นต่อไปของชีวิต

๓. วานปรีสถาศรม เป็นช่วงระยะที่ ๓ แห่งชีวิต กล่าวคือ ขั้นตอนของการแยกตัวออกจากครอบครัว ไปปฏิบัติธรรมอยู่ในป่า เมื่อบุตรธิดาได้สำเร็จการศึกษาออกไปเป็นคฤหัสถ์แล้ว ตัวบิดามารดาผู้ชรา ก็ควรจะยกทรัพย์สมบัติมอบให้แก่บุตรธิดา แล้วตนเองก็ออกไปอยู่เสี่ยวที่อาศรมอันตั้งอยู่ในป่า เพื่อเสียดสละอุทิศกำลังร่างกายของตนออกทำงานให้แก่สังคมส่วนรวม ด้วยการเป็นครูอาจารย์ทำหน้าที่ให้การศึกษา และนี่ก็คิดแต่ในทางที่จะทำให้สังคมเจริญ แล้วก็ปฏิบัติทำให้เป็นไปตามนั้น สำหรับสตรี ถ้าไม่มีความประสงค์จะไปอยู่ในอาศรมในป่ากับสามี ก็อาจจะอยู่กับบุตรธิดาต่อไปได้ ส่วนผู้ใดไม่ต้องการจะออกไปอยู่ ณ อาศรมในป่า ก็อาจจะอยู่ที่บ้านได้ แต่ต้องบำเพ็ญกิจเพื่ออุทิศตนให้แก่สังคมต่อไป จนกว่าจะมีอายุถึง ๗๕ ปี ในคัมภีร์มनु กล่าวไว้ว่า “เมื่อผู้ครองเรือน สังเกตเห็นความเหี่ยวเฉาปรากฏบนผิวหนังของตน เห็นผมปรากฏเป็นสีเทา เห็นบุตรของบุตร (มีหลาน) เขาควรจะละออกจากบ้านไปสู่ป่า” กล่าวง่าย ๆ ก็คือ เมื่อความชราปรากฏขึ้นแก่ตน หรือเมื่อมีหลาน บุคคลควรเริ่มต้นอาศรมที่สามของชีวิต โดยการออกจากครอบครัวไปปฏิบัติธรรมในป่าทั้งสามี และภรรยา

ในคัมภีร์ฮินดู ให้ทรรศนะว่า เขาควรสละกิจการทางโลกทั้งหมด โดยมอบทรัพย์สมบัติทั้งหมด ให้แก่บุตร ธิดา ออกไปอยู่ป่า หรือที่สงบ เพื่อแสวงหาความหลุดพ้น โดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องของโลกอีกต่อไป แต่หน้าที่บางอย่างไม่ควรละเลย เช่น ความเอื้อเฟื้อต่อแขก คนที่ไปเยี่ยมเยือนเขา การแนะนำลูกหลาน และญาติพี่น้องให้ประพฤติปฏิบัติชอบ ให้หมั่นขยันในการทำงานที่ชอบ แต่หน้าที่ที่พึงทำโดยเฉพาะในวัยนี้ คือ การบูชาขันธ์ ๕ และการบูชาไฟในทุกต้นเดือน ในวันเพ็ญ และวันอื่น ๆ อีก และมีใจเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง ท่านฤชิมนูกกล่าวว่า “...ผู้อยู่ในวัยนี้ พึงศึกษาคัมภีร์พระเวท สรรวมอินทรี้อย่างเคร่งครัด เสียดสละ ไม่รับของขวัญใด ๆ จากคนอื่น มีความเมตตา

^{๒๔} พราหมณ์ชวิน รั้งสิพราหมณกุล และพราหมณ์พิบูลย์ นาควานิช, “พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในประเทศไทย”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕), อ้างแล้ว, หน้า ๗๓-๗๖.

กรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง...” เหล่านี้ คือ หน้าที่ ของวานปรัสถะ (วัยอยู่ป่า หรือที่สงบ) เพื่อความสงบแห่งชีวิต นี้ เป็นขั้นเตรียมตน เพื่อเป็นมรรควิธีสู่สันยาสิ อันเป็นหน้าที่ขั้นสุดท้ายของชีวิต ซึ่งเป็นอาศรมที่ ๔

๔. สันยัสตาศรม เป็นระยะสุดท้ายแห่งชีวิต คือ อายุย่างเข้า ๗๕ ปี ผู้ชราในวัยนี้ ย่อมรู้สึกได้ด้วยตนเองว่า ตนมีอายุมากแล้ว เพราะฉะนั้น ก็พาตนเองเข้าสู่สันยัสตาศรม หรือบวชเป็นสันยาสิ ในอาศรมนี้ บำเพ็ญสมาธิ และพยายามแสวงหาโมกษธรรม หรือความจริงว่าตนเองเป็นใคร พระพรหม คือ ใคร ในโลกนี้ มีสารพัดอะไรบ้าง เหล่านี้เป็นต้น เมื่อได้คำตอบสำหรับตนแล้ว ก็เผยแพร่ให้คำตอบนั้น ได้เป็นที่รู้จักกันทั่ว ๆ ไป โดยถือว่า มนุษย์ทั้งปวงเป็นประจวบสมชิกในครอบครัว หรือบิรวารของตน และในทำนองเดียวกัน ก็เป็น อันสะ คือ ส่วนหนึ่งของพระปรมาत्मันด้วย ในอาศรมที่ ๔ นี้ เหมือนกับอาศรมที่หนึ่งเกือบทุกประการ เพียงแต่ไม่มีการเรียนเหมือนอย่างอาศรมที่ ๑ เท่านั้น หากมีจินตนาการ หรือการเข้าสมาธิมาบรรจแทนที่

สันยาสบุคคล ผู้ผ่านการดำเนินชีวิตตลอดระยะทั้ง ๓ แล้ว จนถึงขั้นสุดท้าย ที่เรียกว่า สันยาสะ ผู้เป็นสันยาสินั่น ในสมัยโบราณ ในอินเดียชั้นนั้น จะต้องสละโลกวิสัยทั้งปวง ออกบวชเป็นพระนุ่งผ้าข้อมผาด ไม่หว่านไยอะไรทั้งสิ้น แม้ชีวิตของตน มุ่งต่อความหลุดพ้น หรือโมกษะอย่างเดียว ดังที่ท่านฤชิมนูกกล่าววว่า

...สันยาสิ ไม่กังวลทั้งความตาย และความมีอยู่ มีจิตมุ่งมั่นอยู่แต่ในแนวทางสู่ปรมาत्मันอย่างเดียว ยินดีแต่ในอาत्मัน อันเป็นความจริงแท้อันติมะอย่างเดียว นั่งวางเฉยต่ออารมณ์อันน่ายินดี และยินร้ายทั้งปวง...เที่ยวไปในโลก โดยมีจุดหมายอย่างเดียวคือ ความหลุดพ้น...

อาศรมทั้ง ๔ ประการนี้ วางไว้เป็นเกณฑ์กลาง ๆ สำหรับชนชาวฮินดูได้ถือปฏิบัติ ซึ่งอาจประพฤติปฏิบัติข้ามขั้นได้ อาศรมทั้ง ๔ ประการนี้ ต่างก็อาศัยซึ่งกันและกัน คือ ขั้นที่ ๑-๒ เป็นการเตรียมเพื่อบรรลุลความหลุดพ้น ขั้นที่ ๓-๔ เป็นลักษณะของจิต ซึ่งพร้อมที่จะบรรลู่ถึงความหลุดพ้น แต่เมื่อหลุดพ้นถึงที่สุดแล้ว ก็ต้องอยู่ในโลกต่อไปอีก จนกว่าสังขารร่างกายจะแตกดับ และขณะเดียวกันนั้น ก็ต้องอาศัยข้าวปลาอาหารของชาวโลกเป็นอยู่ต่อไป^{๒๔}

^{๒๔} พระมหาจารย์ส เขมโชโต, “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับศาสนาฮินดู”, *วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต*, อ่างแล้ว, หน้า ๕๓.

สันชาติ เป็นผู้ครองเพชฌัญชิว ผู้ดำเนินชีวิตในขั้นนี้ จะต้องสละชีวิตทางโลกโดยสิ้นเชิง ใช้เวลาส่วนใหญ่ในการพิจารณา แสวงหาความจริงเกี่ยวกับชีวิต สัจจจาริกไปอย่างอิสระ ประคองนกในอากาศ แสวงหาอาหารด้วยภิกขาจาร เพียงให้ชีวิตสามารถสืบต่อไปได้ พยายามควบคุมพฤติกรรมทางกาย วาจา และใจ ของตนเองให้อยู่ในขอบเขตของชีวิตพรหมจรรย์ มุ่งปฏิบัติขัดเกลา โดยมีโมกษะ หรือความหลุดพ้นจากทุกข์ เป็นจุดหมายปลายทาง^{๒๖}

อาศรม ๔ นี้ เป็นเรื่องของวาระพระพรหมณ์ กษัตริย์ และแพศย์ ส่วนสุทรไม่มีสิทธิปฏิบัติหน้าที่ของสุทรเอง ต้องคอยรับใช้พวกวาระที่สูงกว่าอย่างอดทน และเต็มใจ หากสุทรทำตามได้ก็จะมีบุญมากขึ้นตามลำดับ จนถึงได้เกิดเป็นพรหมณ์ในที่สุด และเรื่องอาศรม ๔ นี้ ก็เป็นเรื่องของบุรุษไม่เกี่ยวกับสตรี ในคัมภีร์มนุธรรมศาสตร์ สตรี เป็นเพศที่จะต้องอยู่ในบ้านทั้งจะอยู่โดดเดี่ยวไม่ได้ เพราะมีแต่จะเสียหาย จึงต้องอยู่ในความคุ้มครองของบุรุษตลอดชีวิต อย่างเช่น วัยเด็กก็อยู่ในความคุ้มครองของบิดา แต่งงานแล้วก็อยู่ในความคุ้มครองของสามี และเมื่อสามีตาย หรือไปบวชก็ต้องอยู่ในความคุ้มครองของบุตร หน้าที่สำคัญของสตรี คือเป็นมารดา ความสำคัญของมารดาเป็นทั้งความดี และแสงสว่างของบุตร ธิดา ดังนั้น มารดาจึงเป็นบุคคลที่บุตร ธิดาจะต้องเคารพบูชา^{๒๗}

สรุปได้ว่า นักบวช ในปรัชญาฮินดูนั้น จำพวกที่เป็นวานปรสธ์ ถึงแม้ว่าจะสละทรัพย์สินสมบัติให้ลูกแล้วออกบวชก็ตามที บางครั้งก็ยังเป็นที่ปรึกษาให้แก่ลูก และยังทำประโยชน์ให้แก่สังคมอยู่ ส่วนจำพวกที่เป็นสันยาสีนั้น ไม่มีความกังวลใด ๆ ทั้งสิ้น มีจิตมุ่งมั่นอยู่แต่ในแนวทางที่จะไปสู่ปรมาตมันเพียงอย่างเดียวเท่านั้น

๒. วิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้นตามหลักวาระ ๔

ในคัมภีร์ต่าง ๆ ของปรัชญาฮินดู ได้สอนไว้ว่า การกระทำทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าจะให้ได้ผลสำเร็จตามความประสงค์แล้ว ควรจะต้องประกอบพร้อมด้วยองค์ ๓ คือ ขญาณ วิชญาณ และภักติ จะขาดอันใดอันหนึ่งไปเสียมิได้ ถ้ามนุษย์เราต้องการจะเข้าไปถึงองค์คุณทั้ง ๓ แห่งการปฏิบัติทางกรรมโยคะแล้ว มนุษย์เราควรมีหลักทางวาระเข้าประกอบด้วย เพราะถ้าไม่มีหลักทางวาระเข้าประกอบ ก็อาจกระทำการไม่สำเร็จได้ หรือถึงจะสำเร็จ ก็อาจไม่ได้ผลดี เพราะขาดหลักที่สำคัญอันเปรียบเหมือนรากแก้วของต้นไม้ใหญ่ไปเสียหลักหนึ่ง การกระทำตามหลักของวาระที่เป็นไปอย่างเหมาะสมแล้วนั้น ย่อมจะยับยั้งเกิดศุภผลดีมากยิ่งขึ้น

^{๒๖} สุนทร ฌ รังสี, “ปรัชญาฮินดู ประวัติและลัทธิ”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๒๕-๒๖.

^{๒๗} รองศาสตราจารย์ พัน ดอกบัว, “ศาสนาเปรียบเทียบ”, อ้างแล้ว, หน้า ๓๗-๓๘.

ในศัพทานุกรมภาษาสันสกฤต คำว่า “วรรณะ” แปลว่า สี อักษร ชาติ กำเนิด ลักษณะ คุณสมบัติ รูป ประเภท เป็นต้น แต่ในที่นี้ควรจะมีความหมายว่า “ลักษณะ” หรือ “คุณสมบัติ” มากกว่าอย่างอื่น เพราะเป็นการตีความตามความหมายของพระเวท

ลำดับต่อไป ผู้วิจัย จะได้แสดงถึงวิธีการเข้าถึงสามีสุขตามหลักวรรณะ หรือลักษณะ หรือ คุณสมบัติ หรือโดยหน้าที่ ของแต่ละวรรณะ เมื่อบุคคลประพฤติปฏิบัติตามหลักวรรณะแล้ว ก็จะดำเนินชีวิตของตนไปได้อย่างมีความสุข ดังนี้ คือ

๑. วรรณะพราหมณ์

คำว่า พราหมณ์ หมายถึง ผู้ที่มีความรู้เกี่ยวกับพระพรหม พระเวท และอาตมา ในคัมภีร์ ธรรมศาสตร์ บอกไว้ว่า ผู้ใดผู้หนึ่ง มีลักษณะ ประการ ดังต่อไปนี้ ผู้นั้น ย่อมเป็นพราหมณ์ หรือ กล่าวอีกที ก็คือ ผู้เป็นพราหมณ์ ย่อมมีลักษณะ ๑๑ ประการ ตามธรรมชาติ คือ สมะ ทมะ ตปะ เสาจะ สัน โद्यะ กษมา สรตา ชญาณ ทยา อาสติกตา และ สัตยะ ซึ่งแต่ละข้อมีความหมาย ดังต่อไปนี้

๑. สมะ หมายถึง สุภาพ ภายในจิตใจไม่มีความยุ่งยาก หรือปั่นป่วนด้วย กาม โกรธ โลก หลง แม้แต่ประการใด เป็นธรรมชาติของเขาผู้นั้น เช่นนั่นเอง แม้ตั้งแต่วัยเด็กมา ความวิกลจริต ยุ่งยากปั่นป่วนภายในจิตใจของบุคคลเช่นนี้ก็ไม่เกิดง่าย

๒. ทมะ หมายถึง สภาพจิตใจที่ได้รับการระงับไว้แล้ว กล่าวคือ รู้จักข่มจิตใจของตนด้วยความสำนึกในเมตตา และมีสติอยู่เสมอ รู้จักมีจิตใจคดกลั่น ไม่ปล่อยให้หวั่นไหวไปตามอารมณ์ได้ง่าย ๆ

๓. ตปะ ตามศัพท์ แปลว่า ความร้อน หรือ การร้อน แต่ในที่นี้ มีความหมายว่า ฝึกฝนแต่ในความประพฤติ ในอันที่จะหาความรู้ หาความจริง และพยายาม แต่จะให้ประสบผลสำเร็จในการหาความรู้ และความจริงนั้น ไม่ว่าจะต้องเผชิญกับความยากลำบากสักเพียงไร ก็พยายามเพียรจนสำเร็จผลในสิ่งใด

๔. เสาจะ แปลตามศัพท์ว่า ความบริสุทธิ์ หมายถึง การทำตนเองให้เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ ทั้งจิตใจ และร่างกาย

๕. สัน โद्यะ หมายถึง สภาพที่พอใจ หรือมีความสุขอยู่แล้วในทางสันติ

๖. กษมา หมายถึง ความอดกลั่น หรือความอดโทษ มีความพากเพียรพยายาม และอดทน โดยถือเอาความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง

๗. สรตา แปลว่า ความซื่อ หรือความตรงโดยนิตย คือ ทั้งพูดตรง และทำตรง

๘. ชญาณ แปลว่า ความรู้ ความเห็น ความชอบ ความถูกต้อง หรือความวิเวก ในที่นี้ หมายถึง ความชอบทางการศึกษาหาความรู้

๕. ทยา หมายถึง ความมีเมตตากรุณาต่อชีวิตทั้งหลาย

๑๐. อาสติกตา ได้แก่ การมีความเชื่อถือ ไว้วางใจ และมอบความจงรักภักดีไว้ต่อพระพรหม ตลอดจนเชื่อถือตามคำสั่งสอนของพระพรหม

๑๑. สัตยะ แปลตามศัพท์ว่า จริง หรือความจริง หรือสุทรมติ คือ ความเห็นอันบริสุทธิ์ใจ หรือความเห็นอันสุจริต กล่าวคือ ควรแสดงความซื่อสัตย์ต่อกันและกัน จนถึงทำให้เป็นที่ไว้วางใจกัน และเชื่อใจกันได้

ข้อที่ควรประพฤติปฏิบัติ หรือลักษณะความประพฤติของชนในวรรณะพราหมณ์ กล่าวได้อีกอย่างหนึ่ง ก็คือ ธรรมะของพราหมณ์ นั่นเอง นอกจากนี้ ในพระธรรมศาสตร์ ได้มีการกำหนดการกระทำของชนในวรรณะไว้ด้วยว่า วรรณะใดมีการกระทำชนิดไหนบ้าง ที่ชนในวรรณะนั้นจะพึงกระทำได้ โดยไม่เสื่อมเสีย และโดยสมควร ทั้งนี้ บัญญัติไว้ เพื่อความสะดวกในการครองชีพของชนแต่ละวรรณะ เช่น ชนวรรณะพราหมณ์นี้มีสิทธิ หรือมีหน้าที่ ที่จะกระทำได้ถึง ๖ ประการ คือ

- (๑) ปฐนัง ได้แก่ การรับการศึกษาชั้นสูง และการพยายามแสวงหาความจริง
- (๒) ปาฐนัง ได้แก่ การให้การศึกษาแก่ผู้อื่น เช่น เป็นครู เป็นอาจารย์ เป็นต้น
- (๓) ยชนัง ได้แก่ การทำพิธีบูชาต่าง ๆ เช่น ประกอบขัญญกรรม และจัดพิธีการกุศลต่าง ๆ ด้วยตนเอง คือ เป็นเจ้าภาพเอง โดยเชิญพราหมณ์อื่นมาประกอบพิธี
- (๔) ยาชนัง ได้แก่ การทำพิธีบูชาต่าง ๆ เช่น พิธีขัญญกรรม และพิธีการกุศลใด ๆ ตามความประสงค์ของผู้อื่น ที่มีจิตศรัทธาใคร่จะให้ประกอบพิธีกรรมใด ๆ ให้แก่เขา
- (๕) ทานัง ได้แก่ การทำบุญให้ทานแก่ผู้อื่น ตามกำลังเท่าที่จะสามารถทำได้
- (๖) ปรัตติกรห ได้แก่ การรับทักษิณา หรือของทำบุญจากผู้มีจิตศรัทธา

นอกจากสิทธิ และหน้าที่ทั้ง ๖ ประการ ดังกล่าวแล้ว พระธรรมศาสตร์ อนุญาตไว้ว่า หากจำเป็น กล่าวคือ ในยามวิบัติกาล คราวคับขัน หรือในยามยากลำบาก ผู้ที่แม้เป็นพราหมณ์ ก็อาจประกอบภารกิจกรรม การค้าขาย หรือธุรกิจอื่น ๆ อีกได้ เพื่อการครองชีพที่สมควรให้ชีวิตตั้งอยู่ได้

๒. วรรณะกษัตริย์

คำว่า กษัตริย์ แปลว่า นักรบ หรือผู้ป้องกันภัย เป็นวรรณะที่ ๒ รองจากวรรณะพราหมณ์ ในปรัชญาฮินดู วรรณะกษัตริย์นี้ มีสิทธิปกครองประเทศชาติ ในคัมภีร์ธรรมศาสตร์บ่งไว้ว่า ผู้ใดผู้หนึ่ง มีลักษณะ ๑๑ ประการดังต่อไปนี้ ผู้นั้น ย่อมเป็นกษัตริย์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ผู้เป็นกษัตริย์ ย่อมมีลักษณะ ๑๑ ประการตามธรรมชาติ คือ สุรตา วีรยะ ไชรยะ เตชะ ทานะ ทมะ กษมา พราหมณภักติ ปรสันนตา รักษาภาวะ และ สัตยะ ซึ่งมีความหมาย ดังนี้

๑. สุรตา แปลว่า ความกล้าหาญ ผู้เป็นวรรณะกษัตริย์ ควรจะเป็นผู้มีความกล้าหาญ และแข็งแรง เป็นวีรบุรุษในหมู่ชนได้ ไม่รู้จักมีความขลาดกลัว

๒. วีระ แปลว่า แรง หรือกำลัง หรืออำนาจ ความเพียร ความมั่นคงในการรู้เผชิญภัย ตลอดจนความมั่นคง ในการรบทัพจับศึก ผู้อยู่ในวรรณะกษัตริย์ ควรมีลักษณะเช่นนี้ด้วย

๓. ไชระ แปลว่า ความมั่นคง ไม่รู้จักเบื่อง่ายทอดอย มีแต่ความเพียรพยายามอย่างมั่นคง อยู่เสมอเป็นนิตย์

๔. เตชะ ตามศัพท์แปลว่า ความร้อน หรือร้อน แต่ในที่นี้ หมายถึง ความมียศ และมีเกียรติ กล่าวคือ รู้จักใช้อำนาจเท่าที่มีอยู่แล้วในทางที่ถูกต้อง และสุจริต เพราะฉะนั้น ผู้ที่จะได้ชื่อว่าเป็นกษัตริย์ ควรจะเป็นผู้ที่ตั้งอยู่ในความสุจริตทุกประการ

๕. ทานะ แปลว่า การให้ หมายถึง ความมีจิตใจเต็มไปด้วยอุปการะ และชอบทำการอุปถัมภ์บำรุงแก่ผู้อื่นอยู่เป็นนิตย์ คือ ชอบทำบุญ ฝึกฝนในการทำบุญการกุศล

๖. ทมะ หมายถึง สภาพจิตใจที่ได้รับการระงับไว้แล้ว กล่าวคือ รู้จักข่มจิตใจของตนด้วยความสำนึกในเมตตา และมีสติอยู่เสมอ รู้จักมีจิตใจอดกลั้น ไม่ปล่อยให้หวั่นไหวไปตามอารมณ์ได้ง่าย ๆ

๗. กษมา หมายถึง ความอดกลั้น หรือความอดโทษ มีความพากเพียรพยายาม และอดทน โดยถือเอาความเมตตากรุณาเป็นที่ตั้ง

๘. พราหมณภักติ แปลว่า ความภักดีต่อพราหมณ์ ขึ้นชื่อว่าวรรณะกษัตริย์แล้ว ควรนับถือวรรณะพราหมณ์อยู่เสมอ

๙. ปรัสนนตา แปลว่า ความร่าเริงยินดี คือ ความไม่รู้จักวิตกกังวล และยิ่งไปกว่านั้น ก็คือ แสดงความยินดี และก่อให้เกิดความปลื้มปิติแก่ผู้อื่น หรือทำให้ผู้อื่นบังเกิดความยินดีเปรมใจไปด้วย

๑๐. รักษาภาวะ หมายถึง การเตรียมตัวพร้อมอยู่เสมอ ในอันที่จะปกป้องรักษาประเทศชาติ และช่วยเหลือผู้ที่อ่อนแอ หรือเพื่อรักษาความยุติธรรม

๑๑. สัตยะ แปลตามศัพท์ว่า จริง หรือความจริง หรือศุทฺทมติ คือ ความเห็นอันบริสุทธิ์ใจ หรือความเห็นอันสุจริต กล่าวคือ ควรแสดงความซื่อสัตย์ต่อกันและกัน จนถึงทำให้เป็นที่ไว้วางใจกัน และเชื่อใจกันได้

ข้อที่ควรประพฤติปฏิบัติ หรือลักษณะของชนในวรรณะกษัตริย์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่ง ก็คือ ธรรมะของกษัตริย์ ผู้เป็นวรรณะกษัตริย์ ควรฝึกให้เป็นนิสัยติดตนไปโดยธรรมชาติ นอกจากนั้นแล้ว ผู้เป็นวรรณะกษัตริย์ ควรมีการกระทำ กำหนดไว้ด้วยว่า หน้าทีของตนมี ๔ ประการ กล่าวคือ

(๑) ปฐนัง ได้แก่ การรับการศึกษาชั้นสูง และการพยายามแสวงหาความจริง

(๒) ขนาง ได้แก่ การทำพิธีบูชาต่าง ๆ เช่น ประกอบขันธ์กรรม และจัดพิธีการกุศลต่าง ๆ ด้วยตนเอง คือ เป็นเจ้าภาพเอง โดยเชิญพราหมณ์อื่นมาประกอบพิธี

(๓) ทานัง ได้แก่ การทำบุญให้ทานแก่ผู้อื่น ตามกำลังเท่าที่จะสามารถทำได้

ทั้ง ๓ ประการแรกนี้ สิทธิ และหน้าที่ของพราหมณ์ และกษัตริย์คล้ายคลึงกันมาก จะต่างกันก็แต่เพียงว่า พราหมณ์ทำหน้าที่ปาฐะ (สอน) และ ยาชณะ (บูชา) เท่านั้น

(๔) รักษา กษัตริย์ เป็นรักษกะ (ผู้รักษา หรือผู้คุ้มครองป้องกัน) เพราะฉะนั้น กษัตริย์ จึงต้องเป็นผู้มีความมั่นใจ ในการคุ้มครองรักษาดินแดน ป้องกันมิให้ผู้ที่อ่อนแอเป็นอันตรายได้ รู้จักใช้อาวุธต่าง ๆ รู้จักการยุทธวิธีตามสมัย ตลอดจนรู้หลักนิติศาสตร์ด้วย

นอกจากสิทธิ และหน้าที่ทั้ง ๔ ประการ ดังได้กล่าวมานั้นแล้ว หากจำเป็น กล่าวคือ ในยามวิบัติกาล พระธรรมศาสตร์ ก็ยังอนุญาตให้ผู้แม้ที่เป็นกษัตริย์ ก็อาจประกอบอาชีพอื่น เช่น เป็นครูบาอาจารย์ ทำพิธีบูชาขันธ์กรรม และการกุศลต่าง ๆ ทำการกสิกรรม หรือค้าขายเพื่อการครองชีพได้ ที่ทำไม่ได้เหมือนชนในวรรณะพราหมณ์มีอยู่อย่างเดียว คือ กษัตริย์ จะรับทักษิณา หรือของทำบุญจากผู้อื่นไม่ได้เท่านั้นเอง คือ ทำพิธีกรรมได้ แต่ต้องไม่รับทักษิณา

๓. วรรณะแพศย์

“ไวศยะ” หรือวรรณะแพศย์ เป็นวรรณะที่ ๓ ในปรัชญาฮินดู หมายถึง ผู้ทำหน้าที่ประกอบการค้า และพาณิชย์การต่าง ๆ ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์บ่งไว้ว่า ผู้ใด ผู้หนึ่ง มีลักษณะ ๔ ประการ ดังต่อไปนี้ ผู้นั้น ได้ชื่อว่าเป็น ไวศย คือ

(๑) มีความเฉลียวฉลาดในการแลกเปลี่ยนสิ่งของต่าง ๆ หรืออีกนัยหนึ่ง ก็คือ มีอุบายฉลาดในการค้าขายนั่นเอง มีความมั่นใจในการประกอบอุตสาหกรรมต่าง ๆ ด้วย เพราะอุตสาหกรรมมักเกิดมาคู่กับพาณิชย์กรรมเสมอ

(๒) มีปัญญาเทียบแหลมและสมองดีในการคิดเลข บวก ลบ คูณ หาร ต้นทุน กำไร เป็นต้น และรู้จักว่าเมื่อไรควรเสีย เมื่อไรควรได้ รอบคอบ และตื่นตัวอยู่เสมอในผลได้ และผลเสีย

(๓) มีความนับถือวรรณะพราหมณ์และวรรณะกษัตริย์ ทั้งนี้ จะแสดงความนับถือนั้น ออกมาได้ ก็ด้วยการไปพบปะ และสนทนากับชนในวรรณะพราหมณ์ เพื่อการขยับขยาย และชวนขยายหาความรู้ทางธรรม แล้วนำเอาความรู้นั้นมาใช้ในชีวิตประจำวัน มีการปฏิบัติตามคำสั่งสอนนั้น ๆ ด้วย ส่วนที่ว่า ควรมีความจงรักภักดีต่อชนในวรรณะกษัตริย์นั้น ก็คือ ควรปฏิบัติตามกฎหมาย โดยไม่ฝ่าฝืนแม้แต่ประการใด

ข้อควรประพฤติปฏิบัติของชนในวรรณะแพศย์ ก็คือ ให้ทำการประกอบอาชีพกสิกรรม และการค้าขาย แต่ว่า ถ้าในยามวิบัติกาลแล้ว พระธรรมศาสตร์ ก็อนุญาตให้ประกอบอาชีพได้ทุกอย่างตามกาลเทศะ แต่มีข้อแม้ว่า จะต้องเป็นอาชีพที่สุจริตเท่านั้น

๔. วรรณะศูทร

“ศูทร” เป็นวรรณะที่ ๔ ศูทรมีกำเนิดมาจากเบื้องพระบาทของพระพรหม เพราะฉะนั้น จึงทำหน้าที่เป็น เสวก คือ เป็นผู้รับใช้ในกิจการงานต่าง ๆ โดยทั่วไป ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ บ่งไว้ว่า ผู้ใด ผู้หนึ่ง มีลักษณะทั้ง ๗ ประการต่อไปนี้ ผู้นั้น ได้ชื่อว่าเป็น ศูทร คือ

(๑) นัมรตา แปลตามศัพท์ว่า ความค่อม น้อม คด โค้ง คือ งอ อันเป็นลักษณะของผู้ที่ต้อง ค้อมตัวคอยรับใช้ผู้อื่นอยู่เสมอ ด้วยความเสงี่ยมเจียมตัว ในอีกนัยหนึ่ง นัมรตา แปลว่า วินัย คือ การวางตนให้จำกัดอยู่แต่ในระเบียบแบบแผน และข้อบังคับโดยมีหิริ-โอตตบัพพะ คือ ความกลัว และความละอายต่อการที่จะประพฤติชั่ว และมุกุตา คือ ความอ่อนหวาน หรือ ความเป็นผู้มีใจอ่อน ความละมุนละม่อม เป็นหลักอยู่ในความประพฤติปฏิบัติ

(๒) นิชกปฏตา แปลตามศัพท์ว่า ความเป็นผู้ปราศจากความเฉื่อยชา ปราศจากการล่อลวง ปราศจากการคลบตะแลง ปราศจากความคิด โกง กล่าวคือ มีแต่ความซื่อสัตย์เยี่ยงทาส และเป็นผู้รับใช้ที่ดี มีหลักธรรมะ และความเจียมตัวแล้วทั้งปวง

(๓) เสาจะ แปลตามศัพท์ว่า ความบริสุทธิ์ หมายถึง การทำตนเองให้เป็นผู้มีความบริสุทธิ์ ทั้งจิตใจ และร่างกาย

(๔) อาสติกตา ได้แก่ การมีความเชื่อถือ ไว้วางใจ และมอบความจงรักภักดีไว้ต่อพระพรหม ตลอดจนเชื่อถือตามคำสั่งสอนของพระพรหม

(๕) อัสเตยะ แปลว่า ไม่ลัก ไม่ขโมย ไม่กระทำโจรกรรม

(๖) สัตตะ ได้แก่ จริง หรือความจริง หรือสุทรมติ คือ ความเห็นอันบริสุทธิ์ใจ หรือ ความเห็นอันสุจริต กล่าวคือ ควรแสดงความซื่อสัตย์ต่อกันและกัน จนถึงทำให้เป็นที่วางใจกัน และเชื่อใจกันได้

(๗) อาทรภาวะ แปลตามศัพท์ว่า ภาวะแห่งความเคารพนับถือที่แสดงต่อ หรือมีต่อผู้อื่น ในที่นี้ หมายถึงว่า ควรมีความเคารพนับถือ และจงรักภักดีต่อชนในวรรณะที่สูงกว่าทั้ง ๓ วรรณะ ได้แก่ วรรณะพราหมณ์ วรรณะกษัตริย์ และวรรณะแพศย์

เห็นได้ว่า ผู้ที่เป็นวรรณะศูทรที่ดี ควรจะมีลักษณะทั้ง ๗ ประการดังกล่าวแล้วติดเป็นนิสัย หรือมีวาสนามาก่อนแล้วตามธรรมชาติ มีการกระทำอันได้กำหนดไว้แล้วว่า ควรกระทำหน้าที่รับใช้ หรือเป็นคนใช้ของชนในวรรณะทั้งสาม แต่ทั้งนี้ มิได้หมายความว่า จะเป็นทาสที่ไม่มีอิสรภาพ เสียเลย ยังคงเป็นผู้มีอิสรภาพอยู่ หากคอยเป็นผู้ช่วยของชนในวรรณะทั้งสามเท่านั้น กล่าวคือ ผู้เป็นวรรณะศูทร ควรมีความรู้ในทางปรนนิบัติต่อวรรณะทั้งสามที่สูงกว่า ในส่วนที่เกี่ยวกับการงานของ

ชนในวรรณะทั้ง ๔ นั้น ในยามวิบัติกาลแล้ว ชนทั้ง ๔ วรรณะนี้ย่อมมีสิทธิที่จะกระทำสิ่งใดได้ทุกประการ เพื่อความสะดวกในการครองชีพอยู่ในปัจจุบัน^{๒๔}

เห็นได้ว่า ในแต่ละวรรณะนั้น ล้วนแต่มีหลักประพฤติปฏิบัติประจำวรรณะของตนเอง ทั้งนี้ ถ้าวรรณะแต่ละวรรณะ ประพฤติปฏิบัติไปตามหลักวรรณะของตนเอง ก็จะทำให้ชีวิตดำเนินไปสู่สามิสสุขได้อย่างสะดวกสบาย

๓. วิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้นตามฐานะที่ตัวเองเป็นอยู่

ในพระคัมภีร์ของปรัชญาฮินดู ได้บัญญัติการปฏิบัติระหว่างบุคคลต่อบุคคล ตามฐานะที่ตัวเองเป็นอยู่ เมื่อปฏิบัติตามฐานะที่ตัวเองเป็นอยู่แล้ว ก็จะทำให้ตนเองมีความสุข อาทิเช่น

(๑) ปิตุธรรม คือ หลักการอันเป็นหน้าที่ของบิดาที่จะพึงปฏิบัติต่อบุตร ได้แก่

๑) บุตรมีอายุตั้งแต่เกิดจนถึง ๕ ขวบ จงเลี้ยงดูโดยมีเมตตา กรุณา และความรัก

๒) ตั้งแต่ ๖ ขวบ จนถึงบรรลุนิติภาวะ จงเลี้ยงดูโดยให้การศึกษา อบรมสั่งสอนอย่างใกล้ชิด และปกครองดูแลควบคุม โดยสังเกตความประพฤตินิสัยใจคอ อุปนิสัยของบุตรตลอดไป

๓) ตั้งแต่บุตรได้บรรลุนิติภาวะแล้ว ถือว่าเป็นมิตรสหาย คือ เป็นเพื่อนกัน ให้บุตรนำหน้า คือ เป็นผู้นำ ตัวบิดาเอง เป็นที่ปรึกษาของบุตร และหาคุ้มครองที่เหมาะสมให้แก่บุตร

(๒) มาตุธรรม คือ ธรรมะ อันเป็นหน้าที่ที่มารดาจะพึงปฏิบัติต่อบุตร ได้แก่ มารดาจะต้องรับหน้าที่เหมือนบิดา แต่จะต้องเอาใจใส่เป็นพิเศษต่อบุตร ตอนที่บุตรอยู่ในบ้าน หากบุตรนั้น เป็นเพศหญิง จงรับหน้าที่อบรมสั่งสอนเป็นพิเศษ เพื่อสร้างอนาคตของบุตรหญิงนั้น ๆ มารดาเป็นครูคนแรกของเด็ก ๆ มารดาจึงต้องระมัดระวัง สร้างนิสัยอุปนิสัยที่ดีงามแก่เด็ก

(๓) อาจารย์ธรรม คือ ธรรมะ ที่เป็นหน้าที่ที่ครูอาจารย์จะพึงมีต่อศิษย์ ได้แก่ การจะต้องถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ศิษย์อย่างถูกต้อง และยุติธรรม ช่วยอบรม และหล่อหลอมความประพฤตินิสัย อุปนิสัยที่ดีงามแก่ศิษย์ ทั้งประพฤติดัวเป็นตัวอย่างที่ดีสำหรับศิษย์ ครู อาจารย์ ต้องเป็นตัวอย่างต่อลูกศิษย์ หากสั่งสอนด้วยวาจาเพียงอย่างเดียว แต่ไม่ได้ปฏิบัติให้ดูเป็นตัวอย่างแล้ว ก็จะได้ผลน้อยมาก การจะสั่งสอนจึงต้องปฏิบัติเป็นแบบอย่าง หรือตัวอย่างด้วย จึงจะได้ผลเต็มที่

^{๒๔}พราหมณ์ชวิน รังสิพราหมณกุล และพราหมณ์พิบูลย์ นาควานิช, “พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในประเทศไทย”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕), อ้างแล้ว, หน้า ๓๖-๔๒.

(๔) บุตรธรรม และศิษย์ธรรม คือ ธรรมะ อันเป็นหน้าที่ที่บุตรจะพึงปฏิบัติตอบบิดามารดา และที่ศิษย์จะพึงปฏิบัติตอบครูอาจารย์ โดยการประพฤติตัวที่เหมาะสม เช่น มีความจงรักภักดี มีความเคารพนับถืออย่างจริงใจ ตั้งอยู่ในโอวาท เชื่อฟังถ้อยคำ และปฏิบัติตามคำสั่งสอนของท่านทั้ง ๓ อย่างเคร่งครัด

(๕) ภราตฤทธธรรม คือ ธรรมะ อันเป็นหน้าที่ที่พี่และน้อง จะพึงปฏิบัติต่อกัน เช่น พี่น้อง จะต้องรักสามัคคี มีความเคารพนับถือกันและกัน พี่เป็นเสมือนพระครูของน้อง พี่ต้องเลี้ยงน้อง และอบรมสั่งสอนน้อง ส่วนน้องก็ต้องเชื่อฟังพี่ จึงมีบัญญัติไว้ว่า

...จงถือว่า ครู อาจารย์ เป็นรูปพระปรมาत्मัน บิดาเป็นรูปพระประชาบดี มารดาเป็นรูปพระแม่ธรณี และพี่เป็นรูปพระครู จงอย่าดูถูก ทั้งบิดามารดา ครู และพี่ ไม่ว่าตนเองอยู่ในฐานะใดก็ตาม ไม่ว่าตนเองอยู่ในยามทุกข์ประการใดก็ตาม หากเป็นพราหมณ์จงปฏิบัติเป็นพิเศษอีกหน่อยหนึ่ง เช่นเดียวกันนี้ พี่ต้องเลี้ยงน้อง เหมือนบิดามารดาเลี้ยงบุตร พี่ต้องอบรมสั่งสอนน้อง เหมือนครูสอนศิษย์...

(๖) ปติธรรม คือ ธรรมะ อันเป็นหน้าที่ของสามี หรือเจ้าผัว ที่จะพึงปฏิบัติต่อภรรยา ผู้เป็นชาย ต้องเลือกเจ้าสาวผู้ที่เหมาะสมแก่ตระกูลของตน เหมาะต่อสังคมที่ตนอาศัยอยู่ ฉะนั้น ก่อนเลือกเจ้าสาว จึงต้องได้รับความเห็นชอบจากผู้ใหญ่ก่อน เมื่อฝ่ายผู้ใหญ่ยินยอมพร้อมใจแล้ว จึงยอมรับสาวนั้นเป็นภรรยา เมื่อเป็นภรรยาแล้ว ก็ต้องเลี้ยงดูกันไปตลอดชีวิต ต้องเอาใจใส่ภรรยาอย่างจริงจัง ไม่นอกใจไปเป็นชู้กับหญิงอื่น โดยถือว่า ผู้หญิงอื่น ๆ เป็นเสมือนมารดา พี่น้อง หรือ ลูก หลาน (ตามวัย) ของตน

(๗) ปัตินิธรรม คือ ธรรมะ อันเป็นหน้าที่ที่ภรรยา จะพึงปฏิบัติต่อสามีด้วยความซื่อสัตย์ สุจริต ผู้เป็นสตรีนั้น จะต้องเอาใจใส่ปรนนิบัติสามี ต้องระมัดระวัง ในการรักษาความบริสุทธิ์ ความ เป็นสาว จงเป็นภรรยาของชายซึ่งเป็นสามีของตนเองเท่านั้น โดยทุกประการ เมื่อเป็นสามีภรรยากันแล้ว จงอยู่อย่าง เป็นสามีภรรยาตลอดชีวิต อย่าหย่ากัน เพื่อรักษาชื่อเสียงวงศ์ตระกูล และเพื่ออนาคต ของลูกหลาน

(๘) สวามี-สวากธรรม คือ ธรรมะ อันเป็นหน้าที่ของนายจ้าง และลูกจ้าง จะพึงปฏิบัติต่อกัน และกัน เช่น นายจ้างจะต้องดูแลสวัสดิการลูกจ้าง เอาใจใส่ยามทุกข์สุขของพวกเขา จ่ายเงินเดือน หรือค่าจ้างตอบแทนประการใดก็ควรพิจารณาก่อนว่า บังคับเครื่องอาศัยที่มอบให้แก่ลูกจ้างนั้น เพียงพอเพื่อการครองชีพของเขา และครบครันหรือไม่ ส่วนลูกจ้าง ก็ต้องทำงานให้นายจ้างด้วยความซื่อสัตย์ ขยัน รับผิดชอบในหน้าที่ มุ่งผลประโยชน์ และความสำเร็จเป็นที่ตั้ง เพื่องานของ

นายจ้าง อย่าทำการใด ๆ ให้เสียประโยชน์ของนายจ้าง ทั้ง โดยตรง และ โดยอ้อม แม้ชีวิตของตนก็ยอมสละได้

(๘) ราชธรรม คือ ธรรมะ ที่พระราชา หรือผู้ปกครองจะพึงปฏิบัติต่อประชาชนทั่วไป เช่น ควรถือว่า ประชาชน เป็นเสมือนบุตรหลาน เอาใจใส่ดูแลสุขทุกข์ของประชาชนอย่างใกล้ชิด ให้ความปลอดภัย ให้ความอบอุ่น ให้ความอารักขา แก่ประชาชน เมื่อประชาชนทุกข์ยากลำบาก ไม่เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย หรือทุกข์ลำบากที่จะต้องช่วยเหลือประชาชน ส่วนประชาชน ก็จะต้องถวายความเคารพนับถือพระราชา หรือผู้ปกครองอย่างสูงสุด ต้องเชื่อฟังปฏิบัติตามกระแสรับสั่ง เพราะพระราชามิใช่บุคคลธรรมดา แต่ทรงเป็นเสมือนเทพเจ้า ๘ องค์ คือ พระอินทร์ พระยมราช พระวายุ พระสุริยะ พระอัคนี พระวรุณ พระจันทร์ และพระกুবเระ ทั้งนี้ เพราะพระพรหม ทรงนำพระเดชบารมีมาปกป้องคุ้มครองประชาชน โดยทางพระราชา พระราชาเป็นเสมือนดังพระนารายณ์ บุคคลใด เคารพนับถือพระมหากษัตริย์ บุคคลนั้น ยังถือว่านับถือปรัชญาฮินดู ด้วยเหตุนี้ในอินเดีย ในนครหรือเมืองต่าง ๆ จะมีราชา พระมหाराชา ประจำอยู่ แม้จะไม่มีอำนาจปกครองเท่าไรนัก แต่ประชาชนชาวอินเดีย ก็ยังมีความจงรักภักดี และความเคารพนับถืออยู่เสมอ

(๑๐) มานวธรรม คือ ธรรมะ อันเป็นหน้าที่ของสาธุชนคนดีทั่วไป เช่น จะต้องทำดี เว้นชั่วทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นกาย วาจา ใจ ซื่อสัตย์ต่อคนอื่น รู้จักบุญคุณ เห็นภรรยาคนอื่น เป็นเสมือนมารดาของตน เห็นทรัพย์ของคนอื่น เป็น โลหะ เห็นสัตว์ทั้งหลาย เป็นเสมือนตนเอง ไม่ทำอะไรต่อผู้อื่น อย่างที่ตนไม่ต้องการให้เขาทำต่อตน^{๒๕}

หลักการปฏิบัติตนต่อบุคคลอื่นของปรัชญาฮินดูนั้น ถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติตามฐานะที่ตนเป็นอยู่ เป็นการสร้างความสามัคคีในหมู่คณะ ทำให้บุคคลต่าง ๆ รู้จักหน้าที่ และความรับผิดชอบของตัวเอง รู้ว่าสิ่งใดผิด สิ่งใดถูก สิ่งใดควรทำ สิ่งใดไม่ควรทำ ต่างฝ่ายต่างรู้ และเข้าใจ แล้วได้ทำหน้าที่ของตนเองได้อย่างสมบูรณ์ ย่อมทำให้สังคมมีความสุขความเจริญ เป็นวิธีการที่จะเข้าถึงสวัสดิสสุขอีกประการหนึ่งด้วย^{๒๖}

^{๒๕} ภูณ โทชันท์, “ศาสนาเปรียบเทียบ”, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮ้าส์, ๒๕๓๗), อ้างแล้ว, หน้า ๑๑๕-๑๒๑.

^{๒๖} พระจรัสพัฒน์ คมภิรัชมโม, “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องการบูชาในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู”, วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๕๐, หน้า ๔๐.

สรุปได้ว่า ชนชาวฮินดู ไม่ว่าจะอยู่ในฐานะใดก็ตาม เมื่อประพฤติปฏิบัติไปตามฐานะที่ตัวเองเป็นอยู่อย่างเคร่งครัดแล้ว ก็สามารถที่จะทำให้ตนเองมีความสุข ความเจริญ ตลอดจนจนถึง หมู่คณะ สังคม และประเทศชาติได้

๓.๔.๒ วิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้น

การที่ชนชาวฮินดู จะเข้าถึงความสุขขั้นสูงสุดได้นั้น จะต้องทำให้อาตมมันกลับคืนไปรวมกับพรหมันให้ได้ จึงจะถือว่า เป็นการเข้าถึงความสุขขั้นสูงสุด ซึ่งก็มีวิธีในการปฏิบัติ ดังนี้

การข่มร่างกาย ทอนกำลัง ไม่ยอมให้กายเป็นนายบังคับ หรือชักจูงคนให้ทำการต่าง ๆ เพื่อสนองความต้องการทั้งหลาย ทำให้กายหมดอำนาจครอบงำ อาตมมันจะได้บริสุทธิ์ เป็นอิสระหลุดพ้นจากพันธนาการ เข้าร่วมกับพรหมัน วิธีการนี้ เรียกว่า “โยคะ” คำว่า “โยคะ” โดยทั่วไป มีความหมายว่า “รวม” และโยคะตามธรรมชาติของปรัชญาภควัตคีตา ในแง่หนึ่งก็หมายถึง การรวมเช่นเดียวกัน แต่เป็นการรวมเอาอาตมมันย่อยเหนือชีวิตมันเข้ากับอาตมมันสากล หรือปรมาตมัน นอกจากนี้คำว่า “โยคะ” ในความหมายอื่นตามธรรมชาติของภควัตคีตา หมายถึง เอกภาพ หรือคุณภาพแห่งจิต หรือการที่จิตเข้าถึงความสมดุลกับอันติมะสัจจะ ผู้ที่สามารถรักษาคุณภาพแห่งจิตได้ ก็คือ โยคี คำว่า “โยคะ” จึงหมายถึง ผู้ที่รักษาคุณภาพแห่งจิตไว้โดยไม่หวั่นไหว หรือเอนเอียงไปกับอารมณ์ที่น่าปรารถนา (อิฏฐารมณ์) หรืออารมณ์ที่ไม่น่าปรารถนา (อนิฏฐารมณ์) ทั้งปวง โยคี ผู้บำเพ็ญเพียรทางจิต ย่อมรักษาคุณภาพแห่งจิตไว้ได้ และทำให้จิตตั้งมั่นอยู่ในสมาธิได้ตลอดไป เปรียบเหมือนเปลวไฟย่อมสงบนิ่ง เมื่ออยู่ในที่ซึ่งปราศจากลมกระพือพัด ฉะนั้นเมื่อ โยคีมีจิตมั่นคงไม่หวั่นไหวเอนเอียงไปอับอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์ทั้งปวงได้จึงเรียกว่า “สถิตปรัชญา” ถือว่าเป็นผู้เข้าถึงความเป็นเอกภาพกับพรหมัน หรือพรหมแล้ว จะไม่หวนกลับคืนมาสู่การเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏอีกต่อไป^{๑๑}

อีกประการหนึ่ง “โยคะ” แปลว่า การประกอบ คือการลงมือทำให้เกิดผล จุดมุ่งหมายของโยคะ มีอยู่ว่า จะช่วยทำให้มนุษย์หลุดพ้นตลอดไปจากความทุกข์ ๓ ประการ คือ

๑. ในการทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ซึ่งเกิดจากเหตุภายใน เช่น โรคภัยไข้เจ็บ หรือความประพฤตินิสิต จะต้องพยายามให้บรรลุลความไม่ยึดถือโลก โดยไม่จำเป็นต้องแยกตัวออกจากโลก

๒. ในการทำให้หลุดพ้นจากความทุกข์ ซึ่งเกิดจากเหตุภายนอก เช่น สัตว์ร้าย หรือโจรผู้ร้าย เป็นต้น พึงสำรวมจิตใจ และสิ่งที่เนื่องด้วยใจ เป็นการทำใจ ให้บริสุทธิ์ สะอาด

^{๑๑}จรรยาศักดิ์ ชูมมานนท์, “ศาสนากับสันติภาพ : การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนและวิธีการสร้างสันติภาพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, อ้าวแล้ว, หน้า ๘๘.

๓. ในการทำให้หลุดพ้นจากเหตุนอกอำนาจ หรือเหนือธรรมชาติ เช่น ชาติ หรืออำนาจอัน เร้นลับละเอียดอ่อน พึงบำเพ็ญสมาธิ จึงจะทำให้พ้นจากเหตุนอกอำนาจได้

มรรควิธี ที่จะนำไปสู่การบรรลุโมกษะตามพระสนะทางปรัชญาฮินดู มี ๓ ประการ คือ กรรม (การกระทำ) ญาณ (ความรู้) และภักติ (ความภักดี) ซึ่งคัมภีร์ภควัทคีตา ได้รวมเอา หรือ ประสานเอามรรควิธี ๓ ประการนี้เข้าด้วยกัน ซึ่งเรียกแต่ละอย่างว่า กรรมโยคะ ญาณโยคะ และ ภักติโยคะ การที่ต้องรวมเข้าด้วยกันนั้น มีเหตุผลว่า มนุษย์เป็นสิ่งมีชีวิต ประกอบด้วยสติปัญญา เจตจำนง และอารมณ์ มนุษย์ดำเนินชีวิตไปโดยการ ใช้สติปัญญา ที่มีความปรารถนา และมี ความรู้สึกอารมณ์ต่าง ๆ เข้ามากระทบสติปัญญาก่อให้เกิดปรัชญาแห่งความรู้ เจตจำนงก่อให้เกิด ปรัชญา แห่งการกระทำ และอารมณ์ ก่อให้เกิดปรัชญา แห่งความภักดี ดังนี้ ภควัทคีตา จึงรวมเอาสิ่ง ทั้ง ๓ คือ กรรม ความรู้ และภักดี มารวมเข้าไว้ด้วยกัน และกล่าวว่า สิ่งทั้ง ๓ นี้ไม่สามารถแยกออกจากกันได้โดยเด็ดขาด

ตามพระสนะของภควัทคีตา องค์สัมบูรณ์ เปิดเผยตัวเอง แก่ผู้ที่แสวงหาความรู้เกี่ยวกับ ตัวตน (อาตมัน) ในรูปของแสงสว่าง ซึ่งดำรงอยู่เป็นนิรันดร์ ผู้ที่มีอุปนิสัยโน้มไปในทางแห่งความ จงรักภักดี องค์สัมบูรณ์ จะปรากฏแก่เขาในรูปแห่งความรักนิรันดร์ และสำหรับผู้ที่แสวงหาคุณงาม ความดี องค์สัมบูรณ์ ก็จะปรากฏแก่เขาในรูปแห่งความถูกต้องนิรันดร์ ผู้ที่มุ่ง โมกษะ หรือความ หลุดพ้น ย่อมมีจุดหมายปลายทางอันเดียวกัน แต่วิธีการจะปฏิบัติ เพื่อให้ไปถึงจุดหมายปลายทางอัน เดียวกันนั้น ย่อมแตกต่างกันไปตามประเภทของบุคคล กล่าวคือ บางคน เข้าถึง โมกษะได้ ด้วยกรรม หรือการกระทำ บางคน เข้าถึง ได้ ด้วยความรู้ แต่บางคนก็เข้าถึง ได้ ด้วยความภักดี มรรควิธีที่จะ เข้าถึง โมกษะ มีรายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. กรรมโยคะ

คำว่า “กรรมโยคะ” หมายถึงมรรควิธี แห่งการเข้าถึงอันติมัจจะ ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ อย่างถูกต้อง กรรมโยคะ จะปรากฏชัด ก็ต่อเมื่อเข้าถึงญาณ โยคะก่อนคือ เมื่อมีความรู้ จึงจะ สามารถเห็นความสำคัญของการปฏิบัติ ตามพระสนะของปรัชญาภควัทคีตา กรรมโยคะ กับญาณ โยคะ ไม่มีการขัดแย้งกัน ทั้ง ๒ อย่าง จะต้องเคียงคู่กัน และอิงอาศัยกันและกันตลอดไป ภควัทคีตา กล่าวว่า “คนเขลาเท่านั้น ที่พูดถึงความรู้ และกรรม (การกระทำ) ว่าเป็นสิ่งที่ขัดแย้งกัน กล่าวโดย ความเป็นจริงแล้ว ทั้ง ๒ อย่างคือ ความรู้และกรรม หรือการกระทำหาได้ขัดแย้งกันแต่ประการใด ไม่” ดังนั้น กรรมโยคะ จะดำเนินไปได้อย่างสมบูรณ์ ก็ต่อเมื่อญาณ โยคะสมบูรณ์แล้วเท่านั้น ไม่มี ผู้ใด ที่ยังดำรงชีพอยู่จะสามารถสลัดกรรม (การกระทำ) ทั้งปวงได้อย่างสิ้นเชิง สิ่งที่เป็นสาเหตุให้ เกิดกรรมนั้นมี ๓ ประการ หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า องค์ประกอบของประภคิตี คือ สัตตวะ ราชส และตัมส องค์ประกอบทั้ง ๓ นี้ทำให้เกิดมีกิริยา หรือการกระทำขึ้น ปรัชญาภควัทคีตา มีพระสนะว่า

เอกภาพ เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ได้ด้วยการกระทำ การหยุดนิ่ง มิใช่อิสรภาพ แต่หมายถึง การแตกดับ กิจกรรมทั้งปวงที่มนุษย์ประกอบนั้น เป็นสิ่งที่ช่วยให้เอกภาพดำรงอยู่ได้ ด้วยเหตุดังกล่าวแล้ว จึงเป็นหน้าที่ของทุกคน ที่จะช่วยให้เอกภาพของเราสามารถดำรงอยู่ได้ตลอดไป ด้วยการกระทำของแต่ละคน ผู้ใด ไม่ยอมปฏิบัติแต่กลับมุ่งแสวงหาเฉพาะความสุขทางเนื้อหนัง ย่อมเป็นที่เชื่อว่าประกอบบาปกรรม และเขาย่อมดำรงชีพอยู่ในความว่างเปล่า

ตามทฤษฎีของปรัชญาภควัตติดา การปฏิบัติด้วยการทำสมาธิ เป็นวิธีการสำคัญของการแสวงหาความรู้ เช่นเดียวกับวิธีการของการนำไปใช้ในการปฏิบัติงาน จะต้องรักษาจิตใจ และอารมณ์ให้แน่วแน่ แล้วปฏิบัติงานให้ลุล่วงไปได้ ซึ่งในที่สุด ก็จะไม่มีงาน และไม่มีสิ่งใดผูกมัดอึดตา การปฏิบัติงาน ตามความหมายของภควัตติดา คือ การทำหน้าที่อย่างถูกต้อง (มีธรรมะ) คือทำงานโดยปราศจากการยึดถือ หมายถึง ทำงานโดยปราศจากความเห็นแก่ตัว และมุ่งหวังผลประโยชน์ หรือมีจุดมุ่งหมายเพื่อตัวเอง การกระทำทั้งปวงดังกล่าว จะต้องอุทิศให้แก่พระเจ้าเป็นเจ้านั้น จึงจะเป็นมรรควิธีที่จะนำไปสู่ความหลุดพ้น

อุดมคติของปรัชญาภควัตติดา มิได้ปฏิเสธโลก หรือปฏิเสธชีวิตของสามัญชนด้วยการออกบวชเป็นฤาษี หรือพระ ซึ่งเป็นการหนีโลก และมีได้ปฏิเสธการกระทำ แต่เป็นอุดมคติแห่งการดำรงชีวิตอยู่ในโลก ด้วยการปฏิบัติภารกิจตามหน้าที่ ด้วยความรู้สึกปล่อยวาง หรือปราศจากอุปาทาน (การยึดมั่นถือมั่น) ต่อหน้าที่ที่ตนปฏิบัติ สิ่งที่ปรัชญาภควัตติดา สอนให้ละนั้น มิใช่สอนให้ละการกระทำตามหน้าที่ แต่สอนให้ละผลประโยชน์ตัณหา และอุปาทาน ที่เกี่ยวพันอยู่กับการกระทำนั้น ตัณหาความทะยานอยาก เป็นพันธะที่รัดรั้ง และผูกมัดมนุษย์ ให้ติดข้องอยู่ในโลก เพราะฉะนั้นมนุษย์ จึงควรปฏิบัติตน โดยวิธีการของการกระทำของตน อันจะไม่ผูกมัดตนเองได้ เมื่อมนุษย์ปฏิบัติหน้าที่โดยไม่มีสิ่งอันเป็นพันธนาการใด ๆ กับตัวเอง จึงเป็นการปฏิบัติหน้าที่อย่างมีอิสรภาพทางวิญญาณที่แท้จริง ในการปฏิบัติหน้าที่นี้ หากปราศจากความรู้ที่ถูกต้องเสียแล้ว ก็ไม่สามารถกำจัดตัณหาอุปาทานดังกล่าวแล้ว ด้วยเหตุนี้ บุคคลผู้เข้าถึงความรู้ที่ถูกต้องเท่านั้น จึงสามารถปฏิบัติหน้าที่ด้วยจิตบริสุทธิ์ หน้าที่ ที่ปฏิบัติด้วยจิตบริสุทธิ์นั้น เรียกว่า “นิสกามกรรม” คือการทำงานโดยไม่มีตัณหา อุปาทาน เป็นการทำงานด้วยความรู้ที่บริสุทธิ์

คัมภีร์ภควัตติดา ได้รวมการกระทำทั้ง ๒ ประเภท ซึ่งมีอยู่ในคัมภีร์พระเวท เข้าไว้ด้วยกัน คือ “ประวฤตติกรรม” ได้แก่ การกระทำที่หวังผลตอบแทน และ “นิวฤตติกรรม” ได้แก่ การกระทำด้วยการปล่อยวาง หรือไม่หวังผลตอบแทน บรรดากรรม หรือการกระทำทั้ง ๒ ประเภทนี้ กรรมหรือการกระทำ ตามคำสอนของปรัชญาภควัตติดา หมายถึง การกระทำที่ปล่อยวาง หรือไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ ทั้งสิ้น

พรรณณะเกี่ยวกับกรรม โยคะนี้ คัมภีร์ภควัทคีตา กล่าวว่า “ผู้รู้แจ้งเห็นจริงในตัวตน (อาตมัน) และกำลังเสวยสุขที่เกิดจากความรู้แจ้งนั้น มีความพอใจกับความสงบสุข อันสูงสุดนั้นอยู่ บุคคลนั้น เป็นผู้ที่หมดสิ้นภารกิจทั้งหมด ที่จะกระทำเพื่อตนเองอีกต่อไป” จากข้อความดังกล่าวนี้จะเห็นว่าบุคคลผู้เข้าถึงความรู้อันถูกต้อง และบรรลภาวะแห่งอันติมสัจจะ คือ ภาวะแห่งโมกษะแล้ว หน้าที่ ที่จะต้องปฏิบัติของบุคคลนั้นก็สิ้นสุดลง การที่หน้าที่ ที่สิ้นสุดลงนั้น ตามคำสอนทางภควัทคีตา มิได้หมายความว่า บุคคลนั้นจะไม่กระทำอะไรต่อไปอีก แต่หมายถึงว่า ภารกิจที่เขาจะปฏิบัติต่อไปทั้งหมด มิใช่ผลประโยชน์สำหรับตนเอง หากเป็นผลประโยชน์ของผู้อื่น หรือของโลก การกระทำใดๆ ของบุคคลผู้หลุดพ้นแล้ว ย่อมไม่มีจุดมุ่งหมายต่อผลตอบแทน เช่นการกระทำที่ปราศจากตัณหา อุปาทาน แม้พระเจ้าทรงกระทำสิ่งใด ก็มีได้กระทำเพื่อพระองค์เอง แต่เป็นการกระทำเพื่อมนุษยชาติ เช่น การอวดการของพระเจ้าลงมาเพื่อปราบยุคเข็ญ

ดังนั้น หากจะสรุปการกระทำตามคำสอนของภควัทคีตา ก็จะได้ ๓ ประการ คือ

๑. การกระทำตามหน้าที่ ด้วยจิตบริสุทธิ์ ถูกต้อง (มีธรรมะ) โดยอาศัยความรู้ที่ถูกต้อง ผู้ปฏิบัติ เพื่อให้บรรลุโมกษะ เรียกว่า “โยคี”

๒. การกระทำตามหน้าที่ จะต้องปราศจากการยึดมั่น คือ ไม่หวังผลตอบแทน เพื่อตัวเอง แต่มีจุดมุ่งหมาย หรือมุ่งผลประโยชน์แก่ผู้อื่น หรือแก่โลก

๓. การกระทำทั้งหมด ต้องอุทิศให้แก่พระเจ้า การกระทำเช่นนี้ ถือว่า เป็นการกระทำหน้าที่อย่างแท้จริง การเสียสละ เป็นอิสระแห่งจิต และเป็นการกระทำเพื่อประโยชน์สุขของโลกอย่างแท้จริง^{๓๒}

กรรม แปลว่า การกระทำ หรือการงาน ส่วน โยคะ แปลว่า ประกอบรวม การรวม หรือ อาจแปลว่า ทิพย์ หรือนิโรธแห่งพฤติกรรมของจิตก็ได้ เพราะฉะนั้น เมื่อคำทั้ง ๒ นี้ มารวมกัน เข้าแล้ว จึงหมายความว่า กรรมทิพย์ หรือทิพยกรรม คือ การกระทำดี กรรมโยคะ แปลได้อีกนัยหนึ่งว่า การนิโรธแห่งพฤติกรรมของจิต แต่การที่จะทำให้พฤติกรรมของจิตนิโรธไปได้นั้น เราต้องละเว้นกรรมชั่วเสียให้ได้โดยสิ้นเชิง และทำแต่กรรมดีโดยเฉพาะส่วนเดียว

ในปรัชญาฮินดู พระคัมภีร์ทุกเล่มอ้างไว้ว่า กรรมเป็นสิ่งที่สำคัญที่สุด ในชีวิตของเรา ชีวะของคนแต่ละคน ล้วนเวียนว่ายตายเกิด ล้วนประสบทุกข์ประสบสุข ก็แต่โดยอาศัยกรรมทั้งสิ้น ในทำนองเดียวกัน คนเราจะหลุดพ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดได้ ก็ต้องอาศัยแรงกรรมอยู่ที่นั่นเอง

^{๓๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๘-๘๙.

ปรัชญาฮินดู ได้กล่าวไว้ว่า กรรมใด ที่ได้เลือกกระทำโดยใช้ญาณ และโดยถือเอาภักติเป็นทางเลือก กรรมนั้นย่อมเป็นเหตุแห่งความสุข แห่งยศ และแห่งเกียรติ ในยามที่บุคคลนั้นยังมีชีวิตอยู่ และทั้งจะได้ประสบความสำเร็จในชีวิตข้างหน้าต่อไปอีกด้วย ไม่ว่าจะไปเกิดในภพไหน ตรงกันข้าม กรรมใด ที่ได้เลือกทำโดยปราศจากญาณ และโดยไม่ถือเอาภักติเป็นเกณฑ์เสียเลย กรรมนั้น ก็ย่อมเป็นเหตุแห่งความทุกข์ ความเสื่อมยศ และความเสื่อมเกียรติ ไม่ว่าจะเป็นในภพนี้ หรือในภพหน้า จึงถือได้ว่ากรรมที่เลือกกระทำโดยใช้ญาณเป็นเกณฑ์ และโดยถือเอาภักติเป็นที่ตั้งอย่างมิได้มีความประสงค์ จะขอรับสิ่งใดเป็นเครื่องตอบแทนด้วย กรรมนั้น จึงจะเป็นเหตุแห่งโมกษะ

กรรมทิพย์ คือ ทิพยกรรม หรือกรรมโยคะ ดังได้กล่าวมาแล้วนี้ แบ่งออกเป็น ๒ อย่างคือ

๑. สกามกรรมโยคะ ได้แก่ การกระทำ ที่ทำไปโดยปรารถนาสิ่งตอบแทน แบ่งออกเป็นสองอย่างคือ

ก. สกามกรรม ที่ปฏิบัติตามหลักที่ถูกต้อง โดยใช้ญาณ และภักติเป็นหลัก

ข. สกามกรรม ที่ปฏิบัติอย่างไม่เป็นไปตามหลัก คือมิได้ใช้ญาณ และภักติ หรือขาดอย่างใดอย่างหนึ่ง

๒. นิษกามกรรมโยคะ ได้แก่ การกระทำ ที่ทำไปโดยมิได้ปรารถนาผลตอบแทน หากแต่ปฏิบัติไปตามหลักอันถูกต้องเท่านั้น แบ่งออกเป็นสองอย่างคือ

ก. นิษกามกรรม โดยถือเอาหน้าที่เป็นหลัก คือ ถือว่า เมื่อเกิดมาเป็นมนุษย์ ไม่ว่าจะกระทำการใด ๆ ก็ต้องทำไปโดยถือญาณ และภักติเป็นเกณฑ์

ข. นิษกามกรรม โดยถือเอาพระพรหม หรืออาตมา เป็นหลัก คือ ถือว่าในโลกนี้ ชีวะทั้งปวง เป็นรูปของพระพรหม เพราะอาตมาของตน เป็นอสังกะ ของปรมาตมา (พระพรหม) และได้กล่าวแล้วว่า อาตมานั้น มีอยู่ในชีวะทั้งปวง โดยทำนองนี้แหละ ในโลกนี้ถ้าปราศจากพระพรหมเสียแล้ว ก็ย่อมจะไม่มีอะไรเป็นแก่นสารเลย ด้วยเหตุนี้ เราจึงควรมีความเห็นชอบไว้เป็นหลัก และมีการปฏิบัติต่อสิ่งทั้งปวงโดยเสมอภาคกัน เพราะว่าทุกสิ่งทุกอย่างในโลกนี้ ก็คือ สิ่งเดียวกันนั่นเอง จะทำการอะไรลงไป จึงควรปฏิบัติโดยถือหลักญาณ และภักติไว้ด้วยกันเป็นเบื้องต้น^{๓๓}

ในคัมภีร์ภควัทคีตา มีข้อความอยู่ตอนหนึ่ง ที่อาจจะก่อให้เกิดความเห็นขัดแย้งขึ้นได้ ข้อความตอนนั้นมีใจความว่า “ผู้ที่รู้แจ้งเห็นจริงในตัวตน หรืออาตมมันแล้ว และกำลังแสวงหาความสุข

^{๓๓}พราหมณ์ชวิน รังสีพราหมณ์กุล และพราหมณ์พิบูลย์ นาควานิช, “พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในประเทศไทย”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕), อ้างแล้ว, หน้า ๒๕-๓๐.

ที่เกิดขึ้นจากการรู้แจ้งนั้น พึงใจต่อต้านดิสุขสูงสุดนั้นอยู่ เขาข่อมไม่มีภารกิจใด ๆ ที่จะต้องกระทำ เพื่อตนเองอีกต่อไป” ความหมายของข้อความนี้ ก็คือว่า ผู้ที่รู้แจ้งเห็นจริงในอาตมัน หรือตัวตน สูงสุด ข่อมได้ชื่อว่า ได้บรรลุถึงความหลุดพ้น หรือโมกษะแล้ว ภารกิจใด ๆ ที่จะต้องกระทำ เพื่อความหลุดพ้น ก็ได้กระทำเสร็จแล้ว จึงไม่มีอะไรที่จะต้องกระทำ เพื่อตัวเองอีกต่อไป แต่ไม่ได้หมายความว่า ผู้เช่นนี้ไม่ต้องทำกิจใด ๆ เพื่อผู้อื่นอีก ตามคำสอนของภควัทคิตา ซึ่งเน้นหนักเรื่อง กรรม หรือการกระทำ ถือว่า แม้ผู้บรรลุความหลุดพ้นแล้ว ก็ยังมีหน้าที่ที่จักต้องกระทำ แต่ไม่ใช่เพื่อผลประโยชน์ของตนเอง หากเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น หรือเพื่อมหาชน การกระทำของผู้ที่หลุดพ้นแล้วเป็นการกระทำที่ไม่หวังผลใด ๆ ตอบแทน เป็นการกระทำด้วยการปล่อยวางหรือปราศจากอุปาทาน แม้พระเป็นเจ้าของทั้ง ๆ ที่พระองค์ไม่มีอะไรที่จะต้องทำเพื่อพระองค์เอง แต่พระองค์ก็ยังทรงกระทำเพื่อมนุษยชาติ เช่น การอวตารลงมาปราบยุคเข็ญ เป็นต้น ตามคำสอนของภควัทคิตา ผู้ที่หลุดพ้นแล้วก็ยังต้องบำเพ็ญตนเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลกซึ่งเรียกว่าโลกสงเคราะห์ ผู้ปฏิบัติ เช่นนี้ไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ สำหรับตนเองเลย กระทำไปโดยสำนึกว่าตนเองเป็นเพียงเครื่องมือหรืออุปกรณ์ของพระเป็นเจ้า เพราะฉะนั้น จึงเป็นผู้ไม่แปรคือนด้วยบาปมลทิน ที่เกิดจากการกระทำนั้น ด้วยเหตุผลเช่นนี้ การทำสงครมล้างผลาญญาติ มิตร ซึ่งเป็นฝ่ายตรงข้ามของอรชุน ตามที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์ภควัทคิตา จึงไม่ถือว่าเป็นการกระทำบาป เพราะอรชุนถือว่า ได้กระทำตามหน้าที่ของตนซึ่งเป็นกษัตริย์ ตามคำสั่งสอนของศรียุทธนะ ที่ชนชาวฮินดูถือว่า เป็นอวตารปางหนึ่งของพระเป็นเจ้า อย่างไรก็ตาม ภควัทคิตา ได้กล่าวขย่งสถานะ ของผู้หลุดพ้นแล้วไว้อย่างสูงว่า บุคคลเช่นนั้น อันใคร ๆ ไม่พึงบังคับให้กระทำให้สิ่งใด การกระทำต้องเป็นไปตามความสมัครใจของตนเอง ผู้หลุดพ้นแล้ว อาจจะไม่อยู่คลุกคลีปะปนกับผู้อื่นในสังคม แต่การปรากฏตัวของบุคคล เช่นนี้ในโลก ข่อมได้ชื่อว่า ยังประโยชน์ใหญ่ยิ่ง ให้เกิดขึ้นแก่มวลมนุษย เหมือนการปรากฏขึ้นของดวงอาทิตย์ ซึ่งข่อมยังประโยชน์ให้เกิดขึ้นแก่สิ่งมีชีวิตทั้งปวง ฉะนั้น

เกี่ยวกับการกระทำ ที่ปราศจากอุปาทานนี้ มีความคิดเห็นแย้งว่า พุคกันในด้านจิตวิทยาแล้ว การกระทำใด ๆ ที่ไม่มุ่งหวังผล หรือไม่สนใจต่อผลที่จะเกิดขึ้นเลย ข่อมเป็นไปไม่ได้ ถ้าไม่มุ่งผลอย่างใดอย่างหนึ่ง การกระทำข่อมจะไม่อาจเกิดขึ้นเลย เพราะการกระทำทุกอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง การกระทำ ที่ผู้กระทำมีสัมปชัญญะบริบูรณ์ ข่อมจะทราบได้ล่วงหน้าว่า เมื่อกระทำลงไปเช่นนั้นแล้ว ผลอะไรมันจะเกิดตามขึ้นมา อีกอย่างหนึ่ง การกระทำทุกอย่าง ข่อมมีจุดหมายปลายทาง การกระทำ ที่ประกอบลงไป ข่อมมุ่งที่จะให้ไปถึงจุดหมายปลายทางเช่นนั้น ฉะนั้น การกระทำ ที่ไม่มุ่งถึงผลที่จะเกิดขึ้นเลยนั้น ข่อมไม่อาจเป็นไปไม่ได้

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องนี้ มีคำอธิบายว่า การกระทำ ตามที่กล่าวไว้ในภควัทคิตา หมายถึง การกระทำตามหน้าที่ ที่ผู้กระทำไม่ได้มุ่งถึงผลที่เกิดขึ้นแก่ตัวเอง อนึ่ง ผู้ที่หลุดพ้น หรือบรรลุ

โมกษแล้ว เป็นผู้ที่อยู่เหนือสามัญวิสัยของมนุษย์ การกระทำใด ๆ ของบุคคลเช่นนี้ ย่อมปราศจากอุปาทานโดยอัตโนมัตติ กระทำไป เพราะเหตุเพียงว่ามั่นเป็นสิ่งที่ควรกระทำ เพื่อประโยชน์ของผู้อื่นหรือของโลกเป็นสำคัญ ส่วนผู้ที่ยังไม่บรรลุความหลุดพ้น ภควทศิตา ได้ได้สอนให้ทำลายความอยาก หรือความต้องการจนหมดสิ้น แต่สอนให้ประสานความต้องการของตนเข้ากับความต้องการของสากล หรือความต้องการของพระเป็นเจ้า ซึ่งเป็นความต้องการที่เป็นไป เพื่อความเจริญก้าวหน้าแห่งชีวิตทางธรรม เพราะฉะนั้น การกระทำทุกอย่างจึงควร ได้รับความคลบับดาลใจจากความต้องการสูงสุดดังกล่าวนี้^{๒๔}

๒. ขณฺณโยคะ

ขณฺณ แปลว่า ความรู้ ความเห็น ความชอบ ความถูกต้อง ความวิเวก เป็นต้น เพราะฉะนั้น ขณฺณโยคะ ก็คือ ความเห็นชอบ ที่เป็นผลมาจากการพิจารณาโดยบริสุทธิ์ใจ หรือการลงมติโดยศุทธพุทธิ คือ พุทธิ หรือความรู้อันบริสุทธิ์ ที่ไม่สร้าง ความทุกข์ทรมานให้แก่บรรดาชีวะทั้งหลาย หากคิดแต่จะสร้างผลประโยชน์ความดีงาม ให้แก่ส่วนรวมเพียงฝ่ายเดียว ขณฺณโยคะ เป็นมรรควิธีแห่งการเข้าถึงความจริงอันติมะด้วยความรู้ จุดประสงค์สำคัญของผู้บำเพ็ญเพียร ซึ่งได้นามว่า โยคี นั้น ได้แก่ การเห็นแจ้งในอาตมัน ซึ่งการเห็นแจ้งเช่นนี้ บุคคล จะไม่สามารถบรรลุถึงได้ โดยปราศจากความรู้ แม้แต่ผู้ที่ดำเนินตามภักติมรรคหรือภักติโยคะ ก็ยังจะเป็นต้องอาศัยความรู้ที่พระเป็นเจ้าประทานให้ จึงจะสามารถเกิดความเห็นแจ้งขึ้นมาได้ โยคะ ที่ปราศจากความรู้ เป็นสิ่งที่หาประโยชน์แท้จริงไม่ได้ จริงอยู่ ผู้บำเพ็ญโยคะ อาจสามารถควบคุมตนเอง ไม่ให้ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ ได้ แต่ตราบใด ที่ยังไม่อาจขจัดกิเลสตัณหาให้หมดไปอย่างเด็ดขาดสิ้นเชิง ก็ยังหาได้ชื่อว่า เป็นโยคี ที่แท้จริงไม่ กิเลสตัณหาจะถูกขจัดให้หมดไปได้ ก็ด้วยความรู้แจ้งเท่านั้น ภควทศิตา ได้ให้ความสำคัญแก่ความรู้ หรือญาณทัสสนะไว้มากเพียงไรนั้น จะเห็นได้จากข้อความดังต่อไปนี้

“แม้ทรชนผู้ชั่วช้า ก็สามารถจะข้ามพ้นสงสารสาครได้ โดยอาศัยนาวา คือ ความรู้เพียงอย่างเดียว เมื่อก่อให้ลูกคิดดีแล้ว ย่อมสามารถทำเชื้อเพลิง ให้กองเหลือแต่ถ้ำฐติ ฉันท ไผ ก็คือ ความรู้ ก็ย่อมประหารกรรมทั้งหมด ให้สูญสิ้นไป ฉันทนั้น กรรมทั้งหลาย มีความรู้เป็นที่สุด เมื่อได้บรรลุถึงความรู้แล้ว บุคคล ย่อมได้ความสงบในไม่ช้า ไม่มีอะไรอื่น ที่จะบริสุทธิ์ยิ่งไปกว่าความรู้” พระเป็นเจ้าถือว่า ผู้มีความรู้แจ้งเกี่ยวกับอาตมัน เป็นผู้มียอกภาพกับพระองค์^{๒๕}

^{๒๔} สุนทร ฌ รังษี, “ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ”, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๕), อ้างแล้ว, หน้า ๕๕-๕๗.

^{๒๕} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

ในคัมภีร์ของปรัชญาฮินดู บ่งไว้ว่า ผู้ใด ที่ต้องการจะปฏิบัติเพื่อ “สุทธพุทธิ” ผู้นั้น ควรจะ ปฏิบัติตามหลักธรรม ๘ ประการที่เรียกว่า “อัฐางคโยคะ” ได้แก่ ยมะ นยมะ อาสนะ ปราณายามะ ปรตยาหาร ธารณา ฌยานะ และสมาธิ หลักธรรมทั้ง ๘ ประการนั้น มีความหมาย ดังนี้

๑. ยมะ แบ่งออกเป็น ๑๐ อย่างคือ

(๑) พรหมจรรยา ได้แก่ ภาวะของพรหมจารี ซึ่งหมายถึงว่า ควรสงวนรักษาน้ำกามอันเป็น สาระสำคัญของร่างกายไว้ มิให้หลั่งออกมา คำว่า พรหมจรรย์ นี้ แปลได้อีกนัยหนึ่งว่า อนุสรณ์ของ พรหมมารค

(๒) ทยา ได้แก่ ความเมตตา กรุณา ต่อชีวะทั้งหลาย

(๓) กษานติ ได้แก่ ขันติ คือความเพียร ความอดกลั้น หรือความอดทน

(๔) ฌยานะ ได้แก่ ความเพ่งเล็ง ให้แน่วแน่อยู่ที่จุดเดียว เพราะธรรมดาแล้ว จิตใจที่ พะว้าพะวังวนเวียนอยู่เสมอ นั้น ยากที่จะสกัดกั้นให้แน่วแน่อยู่เป็นจุดเดียวได้ เพราะฉะนั้น ต้อง พยายามรวบรวมให้เข้ามาเป็นจุดเดียวกัน

(๕) สัตยะ ได้แก่ ความจริง หรือสุทธมตติ คือ ความเห็นบริสุทธิ์

(๖) อกัลกยา กัลกตา แปลว่า ความชั่ว หรือความบาป เพราะฉะนั้น อกัลกตา ก็หมายถึง ความปราศจากความชั่ว ไม่มี ความชั่ว หรือไม่มีบาป ด้วยด้วยประการใด ๆ

(๗) อหิงสา ได้แก่ ความไม่เบียดเบียน ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ฆ่ามนุษย์ ตลอดจนกระทั่งไม่ให้ ความทุกข์เขวทนา แก่บรรดาชีวะทั้งปวง

(๘) อัศเตยะ ได้แก่ ไม่ลัก ไม่ขโมย

(๙) มารุชยะ ได้แก่ การปฏิบัติตามวินัย และเคารพเชื่อฟัง ตามคำสั่งสอนของบิดามารดา ครูบาอาจารย์ และผู้มีอาวุโสทั้งปวง รวมทั้งรู้จักทำจิตใจให้สงบ กล่าวคือ ไม่โกรธตอบเมื่อถูกบริภาษ สามารถหักห้ามกิริยาอันน่าเกลียด มิให้เกิดขึ้นได้ทั้งทางกาย และทางวาจา

(๑๐) ทมะ ได้แก่ การระงับจิตใจ ด้วยสำนึกในเมตตา และมีสติอยู่เสมอ

๒. นยมะ ข้อปฏิบัติแบ่งออกได้เป็น ๑๐ ประการ คือ

(๑) สนานะ ได้แก่ การอาบน้ำชำระร่างกายให้สะอาด

(๒) เมานะ ได้แก่ ความเงียบ หมายถึง มุคภาพ (ความใบ้) หรือนิโรธวาจา (การไม่ออก เสียง) จะออกเสียง ก็ให้ออกเสียงอย่างปียวาจา คือให้มีความสำรวมในการออกเสียง

(๓) อุปวาสะ ได้แก่ การอดอาหาร คือ ให้รู้จักอดกลั้นต่อความหิวต่าง ๆ โดยตั้งกติกา ให้แก่ตนเองไว้ เป็นต้นว่า จะอดอาหารสัปดาห์ละ ๑ วัน หรือจะอดอาหารทุกวันอาทิตย์ เป็นต้น

(๔) ชยา ได้แก่ การเคารพบูชา เช่น ควรเคารพบูชา มาดาบิดา ครูบาอาจารย์ พระธรรม คัมภีร์พระเวท พระพรหม (ปรมาตมา) หรืออะไรอื่น ที่ควรเคารพด้วยทั้งหมด

(๕) สวาทาย ได้แก่ การอ่าน หรือการฟังพระเวท และคัมภีร์ต่าง ๆ เพื่อเป็นการเพิ่มพูนความรู้ และเพื่อให้เกิดความเข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้น

(๖) อุปสณนิครห ได้แก่ การเว้นจากความประพฤติดีทางกามารมณ์

(๗) กुरुสุศรุธา ได้แก่ การปฏิบัติ ต่อครูบาอาจารย์ หรือปรีชญา ด้วยความเชื่อถือและคารวะ ด้วยความจงรักภักดี

(๘) เสาจะ ได้แก่ ความบริสุทธิ์ ทำตนเองให้มีความบริสุทธิ์ ทั้งจิตใจ และร่างกาย

(๙) อโภระ ได้แก่ ความไม่โกรธ ต้องมีขันติ และโสรจจะ

(๑๐) อปรมาทะ ได้แก่ ความไม่ประมาท ทั้งทางกาย วาจา และใจ

๓. อาสน แปลตามตัวว่า นั่ง ที่นั่ง หรือวิธีนั่งต่าง ๆ ทำทางที่นั่นนั้นเป็นอย่างไร ก็มีชื่อเรียกต่าง ๆ เช่น ท่าภัทราสน สุขาสน ปัทมาสน ภูงคาสน วาสาสน วีราสน ศีรสาสน เป็นต้น แต่ละอาสนก็มีประโยชน์ในทางสมาธิ และมีประโยชน์ต่อร่างกายด้วย

๔. ปราณายามะ หมายถึง การระบายลมหายใจอย่างวิเศษทางจมูก ด้วยการระงับ หรือบังคับลมปราณ (ลมแห่งการหายใจ) กล่าวคือ เมื่อลมหายใจเข้าไป ลมปราณที่หายใจเข้าไปนั้น เรียกว่า “ปुरुกะ” ครั้นหายใจเข้าไปเพิ่มแล้ว ก็กักกั้นลมภายในเสีย เวลาที่กักกั้นลมนี้ ในขณะที่เดียวกันก็คอยเพิ่มการหายใจให้มากขึ้น แต่ให้สะดวกขึ้นด้วยการกักกั้นลม เช่นนี้เรียกว่า “กุมภกะ” ส่วนการระบายลมออกเรียกว่า “เรจกะ”

๕. ปรัตยาหาร หมายถึง การสกัดจิต หรือการระงับจิต ได้แก่ การบังคับมิให้จิตใจ มีความนึกคิดในสิ่งที่ไม่ต้องการคิด กล่าวคือ การบังคับข่มจิตใจของตนเอง หรืออีกนัยหนึ่ง การระงับองเคนทรีย์ หรืออินทริยารถของตนเอง ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องใช้กำลังใจอย่างมากมาย

๖. ธารณา หมายถึง การทรงไว้ การถือไว้ การมีไว้ จะแปลว่า ความมั่นใจ ความตั้งใจ หรือการทำจิตใจ ให้ตรงกับสิ่งที่ต้องการคิด หรือให้เป็นไปตามที่คิดก็ได้

๗. ธยานะ คือ การทำจิตใจ ให้แน่วแน่อยู่เฉพาะที่จุดเดียวกัน และให้เป็นเวลานานเท่าที่ต้องการได้

๘. สมาธิ ได้แก่ การทำให้จิตใจ และสมอง คือ ความรู้ ความเฉลียวฉลาดมาสมาทานกันเข้า เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ด้วยการเพ่งมนัสพิจารณาสภาพแห่งความเป็นจริง (สัตยชาติ) ของปราณ หรืออสุวะ เมื่อผู้ใดก็ตาม ได้ทำจิตใจให้ถึงสภาพเช่นนี้แล้ว ก็แสดงว่า ผู้นั้น มิได้มีเจตนา หรือไม่มีสติปัญญาทางภายนอกหลงเหลืออยู่แล้ว จะรู้สึกก็แต่ความปีติสุขภายในจิตใจของตนเองเท่านั้น แม้ความหิวกระหาย หรือความทุกข์เวทนาใด ๆ เขาก็จะไม่มีความรู้สึกเลย

คติ หรือหนทางไปอันนี้เอง ที่เรียกว่า “ปรมคติ” คือ หนทางอันเลอเลิศ หรือเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ปรมาณันตะ” หรือ “พรหมานันท์” ก็ได้ ในสภาพเช่นนี้จะมีการพิจารณา และการลงความเห็น

เกิดขึ้น การพิจารณานั้น ก็ย่อมจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สารท คือ ผู้ที่ได้กระทำลง หรือผู้กระทำสำเร็จ และแก่ผู้อื่นโดยทั่วไปด้วย และเพราะเหตุนี้เอง ปรัชญาฮินดู จึงได้สั่งสอนว่า คนเราควรทำจิตใจให้บริสุทธิ์ ด้วยอักษฎาภโยคะนี้ แล้วใช้ความพิจารณา หรือไตร่ตรองปฏิบัติด้วย โดยถือภักติโยคะ เป็นเครื่องสนับสนุนอีกชั้นหนึ่ง^{๖๖}

ชญาณโยคะ เป็นทางแห่งการเข้าถึงอันติมสัจจะด้วยความรู้ จุดมุ่งหมายสำคัญของผู้บำเพ็ญเพียรที่เรียกว่า “โยคี” นั้น ก็คือ การรู้แจ้งเห็นจริงในตัวเอง คือ อาตมมัน การที่จะรู้แจ้งเห็นจริงได้นั้น จะเป็นไปไม่ได้หากขาดความรู้ แม้แต่ผู้ดำเนินตามกรรมโยคะ หรือภักติโยคะ ก็จำเป็นที่จะต้องอาศัยความรู้ ที่พระผู้เป็นเจ้าทรงประทานให้ จึงจะสามารถเกิดความเห็นแจ้งในสภาพที่แท้จริงก็ได้ โยคะ ที่ปราศจากความรู้ก็เป็นสิ่งที่หาประโยชน์ที่แท้จริงอันใดมิได้ วิธีการที่จะให้เกิดความรู้แจ้งอันจะนำไปสู่อันติมสัจจะ คือ การเอาชนะพลังแห่งอินทรีย์ประสาทด้วยความอดทน ต้องละเว้น สิ่งที่ไม่พึงพอใจ ที่ผู้อื่นเห็นว่า เป็นสิ่งที่จำเป็นแก่ชีวิต ต้องยกตนให้ยู่เหนือพลังแห่งตัณหา ที่ติดอยู่กับอารมณ์ต่าง ๆ หากไม่สามารถอยู่เหนือตัณหาทั้งปวงได้ ก็ไม่เรียกว่าโยคีอย่างแท้จริง การคิดอยู่ในความสุขทางอารมณ์นั้น สามารถกำจัดให้หมดไปด้วยอาศัยความรู้ที่ถูกต้อง^{๖๗}

ความรู้เป็นปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติหน้าที่ให้ถูกต้อง และเป็นพื้นฐานแห่งคามจงรักภักดีที่ถูกต้องอีกด้วย พระผู้เป็นเจ้า ทรงถือว่า ผู้มีความรู้แจ้งเกี่ยวกับอาตมมัน จะเป็นผู้มีเอกภาพกับพระองค์ จากการให้ความสำคัญ และกล่าวถึงอานุภาพแห่งความรู้ดังกล่าวแล้วนั้น ปรัชญาภควัตตี ตาจึงได้รับการยกย่องอย่างกว้างขวางในวงการศึกษาศาสนาทุก ๆ ไป

๓. ภักติโยคะ

คำว่า “ภักติโยคะ” แปลว่า การประกอบความภักดี หมายถึง การมีจิตใจแน่วแน้อยู่กับพระเจ้า หรือการบริการแก่พระเจ้าโดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ อีกนัยหนึ่ง หมายถึง การมอบจิตใจไว้กับสิ่งสูงสุดของตน ภักติโยคะ อาจหมายถึง กรรม หรือการกระทำในแง่หนึ่ง คือ การกระทำด้วยความจงรักภักดีต่อพระเจ้าด้วยจิตบริสุทธิ์ ภักติโยคะ มีลักษณะเช่นเดียวกับนิสกามกรรม คือ การ

^{๖๖}พราหมณ์ชวิน รังสิพราหมณกุล และพราหมณ์พิบูลย์ นาควานิช, “พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในประเทศไทย”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๕), อ้างแล้ว, หน้า ๓๐-๓๓.

^{๖๗}จรูญศักดิ์ ชุมมานนท์, “ศาสนากับสันติภาพ : การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนและวิธีการสร้างสันติภาพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, อ้างแล้ว, หน้า ๘๕-๘๐.

แสดงออกซึ่งความจงรักภักดีต่อพระเจ้าด้วยจิตบริสุทธิ์โดยปราศจากคณา อูปาทาน และไม่หวังผลตอบแทน หรือเพื่อผลประโยชน์ตนเอง การแสดงออกซึ่งความจงรักภักดีที่ถูกต้องนั้น จะต้องอาศัยความรู้ ผู้ที่มีความรู้ที่ถูกต้อง หรือแท้จริง ก็คือ ชญาณี ผู้มีความรู้เช่นนี้เท่านั้น จะสามารถแสดง ความจงรักภักดีต่อพระเจ้า ได้อย่างสมบูรณ์ พระเจ้าเป็น รับรองผู้เห็นว่า “ผู้ที่ภักดีต่อเราขอมไม่มีวัน คับสูญ” และ “ผู้กระทำความดี ไม่วันพบกับความเศร้าโศก คนมีบาปแท้ ๆ เมื่อเขาก็คดีต่อเราก็ยัง กลับเป็นคนดีได้” พระเป็นเจ้าตรัสว่า “ผู้ใด แม้เขาจะเป็นทรชน แต่เมื่อเขาบูชาเรา และไม่บูชาผู้ใด อีก เขาย่อมได้รับผลดีเป็นสิ่งตอบแทน เพราะเขาคั้งใจไว้ดีแล้ว เขาผู้มีใจเปี่ยมล้นด้วยความภักดีจะ บรรลุถึงความสงบสุขอันยั่งยืนในอนาคตกาลอันใกล้”

ความภักดีที่กล่าวถึงในคัมภีร์ภักตวัตติตา หมายถึง ความภักดีต่อพระเป็นเจ้าที่มีตัวตน ซึ่ง เรียกว่า ปุริชอตตมะ ต่อพระเป็นเจ้า ดังกล่าวนี้เองที่ผู้ภักดีพึงมอบตนเองให้โดยสิ้นเชิง การมอบ ตนเองให้แก่พระเป็นเจ้า และการทุ่มเทความศรัทธาเลื่อมใสให้แก่พระองค์อย่างเต็มที่ เป็นสิ่งจำเป็น สำหรับการแสดงความภักดี ตามนัยแห่งคำสอนของภักตวัตติตา พระเป็นเจ้ากล่าวว่า “จงรวมจิตใจ ของเจ้า เข้ากับจิตใจของเรา จงเป็นผู้ภักดีต่อเรา จงน้อมตนเองเข้ามาหาเรา จงเข้ามาหา จนถึงตัวเรา เราจักให้คำมั่นแก่เจ้า เจ้าเป็นผู้ที่รักใคร่ของเรา จงละทิ้งกรรม (สิ่งอื่น ๆ) เสียทั้งหมด แล้วอาศัยเรา เป็นที่พึ่งหนักแต่ผู้เดียว จงอย่าเศร้าโศกเสียใจ เราจะปลดปล่อยเจ้าจากบาปทั้งปวง”

ตามนัยแห่งคำสอนของภักตวัตติตา พระเป็นเจ้าจะเป็นผู้ดึง ผู้ที่จงรักภักดีต่อพระองค์ขึ้นมา จากสังสารสาคร ความจงรักภักดีต่อพระเป็นเจ้า จึงเป็นความภักดีสูงสุด ความภักดีเช่นนั้น จะทำให้ เขาได้รับการช่วยเหลือให้หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง ความภักดีเป็นสิ่งที่อยู่ภายในจิตใจ การ กระทำอย่างอื่น ที่เกิดขึ้นด้วยความรู้สึกเช่นนั้น เป็นเพียงการแสดงออกของความภักดี จึงไม่มีความสำคัญเท่าความภักดีเอง

ในบรรดาผู้ที่จงรักภักดีต่อพระเป็นเจ้า ซึ่งมีอยู่หลายประเภทนั้น ภักตวัตติตา กล่าวว่า ผู้ จงรักภักดีด้วยความรู้ที่เรียกว่า ชญาณี เป็นผู้ภักดีที่ดีที่สุด เพราะผู้เป็นชญาณีเท่านั้น ที่จะทราบชัดว่า พระเป็นเจ้า ทรงสิงสถิตอยู่ในสรรพสิ่งในเอกภพ เขาย่อมเห็นพระองค์ในสรรพสิ่ง และเห็นสรรพ สิ่งในพระองค์ พระองค์ ทรงเป็นผู้ควบคุมทุกสิ่งทุกอย่างจากภายใน มีคำพูดอยู่ตอนหนึ่ง ในภักตวัตติ ตาว่า “เมื่อความจงรักภักดี มีความสมบูรณ์เต็มที่แล้ว บุคคลที่มีความภักดี ก็จะเข้าร่วมเป็นอันหนึ่ง อันเดียวกับพระเป็นเจ้า แล้วดำรงอยู่ในฐานะแห่งความสุขทางจิตอันสูงสุด จากนั้น ทั้งพระเป็นเจ้า และผู้จงรักภักดี จะปรากฏเป็นชีวิตอันเดียวกัน” เพราะฉะนั้น เอกนิยมนันสมบูรณ์ จึงหมายถึง ความสมบูรณ์แห่งทวินิยม ซึ่งเป็นที่เริ่มต้นขึ้นแห่งความภักดีต่อพระเป็นเจ้า^{๑๔}

^{๑๔} สุนทร ณ รังษี, “ปรัชญาอินเดียน : ประวัติและลัทธิ”, อ่างแล้ว, หน้า ๕๕-๖๐.

ภควิทิตา กล่าวถึงหลักการภักดีต่อพระภุชณะ คือ การเข้าถึงธรรมะไว้ใน อธิษายที่ ๑๒ ชื่อ “ภักดีโยคะ” ว่า

“ผู้ไม่เกลียดชังต่อสรรพสัตว์ มีเมตตากรุณาโดยแท้ ปราศจากอหังการ มมังการสม่าเสมอ ในทุกข์ และสุข คอยแต่จะให้อภัย”

“สันโดษเนื่องนิตย์ เป็นผู้ประกอบในสมาธิ บังคับจิตใจได้ มีความตั้งใจมั่นคงมีใจ และปัญญาแน่นแฟ้น ในอนาคต ภักดีต่อเรา เขาผู้นั้น ย่อมเป็นที่รักของเรา”

“โลกไม่เดือดร้อนจากผู้ใด และผู้ใดไม่เดือดร้อนจากโลก ผู้ใด พ้นจากความยินดี ความยินร้าย ผู้นั้น เป็นที่รักของเรา”

“ผู้ใด ไม่มุ่งต่ออะไร บริสุทธิ์ ชะมักเขม้น วางเฉย พ้นจากความกลัว สละเสียซึ่งความปรารถนาทุกสิ่ง ภักดีต่อเรา ผู้นั้น เป็นที่รักของเรา”

“ผู้ใด ไม่ยินดี ไม่ยินร้าย ไม่เศร้าโศก ไม่มุ่งหวังอะไร ๆ สละเสียซึ่งความดี และความไม่ดี มีความภักดี ผู้นั้น เป็นที่รักของเรา”

“ผู้ใดวางตนสม่าเสมอในศัตรู และมิตร ในการได้รับการนับถือ และการดูหมิ่น มีความต่ำเสมอในหนาว ร้อน สุข ทุกข์ เว้นจากการคลุกคลี คนที่วางตนให้เท่ากัน ไม่นินทา และสรรเสริญ มีความนิ่ง มีสันโดษในทุกอย่าง ไม่ติดที่อยู่ มีความมั่นคง มีความภักดี ผู้นั้นย่อมเป็นที่รักของเรา”

“ส่วนผู้ใด ตั้งมั่นในศรัทธา นับถือเราเป็นอย่างยิ่ง มีความภักดี บำเพ็ญมฤตธรรม ตามที่กล่าวมาแล้ว ผู้นั้น ย่อมเป็นยอดรักของเรา”^{๑๖}

ภักดีโยคะ จำแนกการบำเรอรับใช้ ออกได้เป็น ๕ ประการ คือ

๑. สุรวณะ ได้แก่ การฟัง เป็นธรรมคาสำหรับคนเรา ถ้าหากมีความประสงค์ จะได้ทราบเรื่องอันเป็นความรู้เกี่ยวกับสิ่งใดสิ่งหนึ่งแล้ว ก็ควรที่จะพยายามฟังเกี่ยวกับสิ่งนั้น หรือเรื่องนั้นให้มาก ๆ ไว้ การศึกษา หรือการเล่าเรียน ก็สรุปรวมอยู่ในข้อการฟังนี้ด้วยเหมือนกัน

๒. กิรณะ เป็นการข่อย ในลำดับต่อมา คือ หลังจากที่ได้ฟังมาแล้ว ก็ควรจะบอกกล่าวหรือประกาศเกียรติให้เป็นที่ปรากฏทั่วไป หรือมิฉะนั้น ก็พิจารณาตรวจสอบอภิปราย หาข้อยุติในสิ่งที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วนั้น ๆ ให้เป็นที่เข้าใจกันอย่างแจ่มแจ้ง โดยปราศจากข้อสงสัย

๓. สมาณะ ได้แก่ การหมั่นคิด หมั่นพิจารณาไตร่ตรอง ในสิ่งที่ได้ฟังมาแล้ว และฝึกฝนจดจำไว้โดยใช้จินตนาการข่อย ๆ เพื่อให้ความรู้ความคตินั้นแตกฉานมากยิ่งขึ้น

^{๑๖}จรรยาภักดี ชุมมานนท์, “ศาสนากับสันติภาพ : การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนและวิธีการสร้างสันติภาพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัย, อ้างแล้ว, หน้า ๕๒-๕๓.

๔. จรณเสวา หรือบางที่เรียกสั้น ๆ ว่า “เสวา” จรณ แปลว่า เท้าหรือฝ่าเท้า เสวา แปลว่า การรับใช้ เพราะฉะนั้น เมื่อรวม ๒ คำเข้าด้วยกันแล้ว ก็หมายถึง ประพฤติปฏิบัติ ตามคำสั่งสอนโดยอยู่ที่ใกล้ ๆ ฝ่าเท้า หรืออยู่แทบเท้า ของพระเป็นเจ้า

๕. ปูชา คือ การทำสักการบูชา ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เช่น พระปรมาตมัน (พระพรหม) หรือกระทำการใด ๆ ก็ได้ที่ได้ตั้งใจไว้แล้ว ด้วยความนับถือ และเคารพบูชา

๖. วันทนา คือ การนอบน้อมกราบไหว้

๗. ทาสยะ คือ ภาวะแห่งความเป็นทาส คนเราควรถือว่า ตนเป็นทาส ของพระเป็นเจ้าเสมอ เพราะฉะนั้น ก็ควรปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระปรมาตมัน ไม่ว่าจะอยู่ใกล้ไกลขนาดไหนก็ตาม มิบังควร จะให้ขัดคำสั่งสอนของพระเป็นเจ้า แม้แต่ประการหนึ่งประการใด

๘. สขยะ คือ ภาวะแห่งความเป็นเพื่อน หมายความว่า ให้ถือว่าปรมาตมัน เป็นมิตรที่ดีที่สุด เพราะฉะนั้น เราควรปฏิบัติต่อพระพรหม เสมือนเป็นมิตรที่ดี และเป็นเพื่อนที่อยู่ใกล้ชิดตัวเราตลอดเวลา ด้วยเหตุที่ปรมาตมันอยู่ใกล้ชิดตัวเราตลอดเวลาเมื่อเราจึงควรพยายามกระทำแต่ความดีเท่านั้น เมื่อใดที่เราทำความชั่ว เมื่อนั้นก็อาจเป็นสาเหตุให้มิตรที่ดีของเรา คือ พระพรหม ต้องจากเราไปได้ และใครจะเชื่อได้ว่า ในอนาคต เราอาจจะต้องไปเกิดเป็นสัตว์อื่นในภพอื่น แล้วเราจะมีโอกาสมาปฏิบัติ ตามหลักธรรมดังกล่าวมานี้ได้หรือไม่ ในกรณีดังกล่าวจึงต้องตั้งอยู่ในความไม่ประมาทเสมอ

๙. อาตมสมรปรณะ คือ ภาวะอันมีแล้ว หรือเจริญแล้วเป็นของตนเอง ได้แก่ กายของตน ทรัพย์สมบัติของตน ลูกหลานของตน เป็นต้น สิ่งทั้งหลายทั้งปวงนี้ ถือว่า เป็นพระปรมาตมัน พระปรมาตมัน ท่านย่อมมีสิทธิ์เต็มที เมื่อใด ท่านต้องการจะเอาคืนก็ยอมคืนให้ท่านไปได้ หรือหากท่านจะยกให้แก่ผู้อื่น ท่านก็ยอมยกให้ได้ สำหรับตัวเราก็ไม่ต้องวิตก หรือเศร้าหมอง หากควรจะแสดงความยินดีที่ท่านได้โปรดช่วยให้ภาระของเราลดน้อยลงไป ให้กระทำความแยกกายไว้ในใจว่า สิ่งของทั้งหมดเป็นของพระปรมาตมัน ไม่ถือเป็นเรื่องของเราเลยแม้สักอย่างเดียว

กรรมที่บุคคลได้กระทำไป โดยมีทั้งชญาณ และภักติเข้าช่วยนั้น ล้วนแต่เป็นกรรมดีทั้งสิ้น แต่ในคัมภีร์พระเวท คำว่า ชญาณ มีความหมายทั้งชญาณ และวิชญาณรวมเข้าด้วยกัน ชญาณ หมายถึง ความรู้ทางปรัชญา ส่วนวิชญาณ หมายถึง ความรู้ทางวิทยาศาสตร์ เพราะฉะนั้น ในการปฏิบัติทางกรรมโยคะ ถ้าจะให้ได้ผลดีจริง ๆ ควรใช้ทั้งชญาณ วิชญาณ และภักติ รวมเข้าด้วยกันทั้ง ๓ ประการ จะขาดอันใดอันหนึ่งไปเสียมิได้

หากจะใช้อุปมาอุปไมย สมมุติว่าเราจะต้องรักษาคนเจ็บสักคนหนึ่ง ให้หายปลอดภัยอย่างเรียบร้อยดี ในขั้นแรก เราก็ควรจะมีความรู้เกี่ยวกับโรค หรือเกี่ยวกับชีววิทยา และรู้ตลอดแม้กระทั่งวิธีปฏิบัติต่อตัวคนเจ็บผู้นั้น นี้แหละ คือ ชญาณ ส่วนขั้นต่อไปเราก็ต้องมีเครื่องอุปกรณ์เพื่อตรวจ

โรค และมียาเพื่อรักษาโรคด้วยจะฉีด หรือจะกินก็แล้วแต่ความเหมาะสม ชั้นที่สองนี้ อุปมาได้ตั้ง วิชญาณ ครั้นในขั้นสุดท้าย เราก็ควรมีคนพยาบาล หรือคนรับใช้ ที่มีความเห็นอกเห็นใจต่อผู้ป่วย คนจำพวกนี้จะเป็นนายแพทย์ ผู้บริการทางโรงพยาบาล หรือเป็นพี่น้องกัน มาอยู่ช่วยดูแลก็สุดแล้วแต่ อุปมาได้ตั้งภักดี เช่นนี้ จึงจะบริบูรณ์ หากขาดไปเพียงประการใดประการหนึ่ง ก็อาจทำให้ ไม่ได้ประโยชน์ตามความประสงค์ หรือได้ประโยชน์ไม่เต็มที่

ด้วยเหตุนี้ จึงกล่าวเป็นหลักได้ว่า การกระทำทุกสิ่งทุกอย่าง ถ้าจะให้ ได้ผลดีสำเร็จตาม ความประสงค์แล้ว ก็ควรต้องประกอบพร้อมด้วยองค์ ๓ นี้ คือ ชญาณ วิชญาณ และภักดี หากมีแต่ ชญาณ ส่วนวิชญาณและภักดีไม่มี ชญาณนั้น ก็เพียงเป็นไปเพื่อการเจรจาพูดคุยกันเล่น ๆ เท่านั้น หรือถ้ามีแต่วิชญาณ ส่วนชญาณและภักดีไม่มี วิชญาณนั้น ก็รังแต่จะกลายเป็นเครื่องขังความพินาศ หรือภยานก ให้เกิดขึ้นเท่านั้นเอง ถ้าหากมีแต่ภักดี ส่วนชญาณ และวิชญาณไม่มี ภักดีนั้นก็ต้อง กลายเป็นอัมพาต ทำอะไรไม่ได้แม้แต่จะเคลื่อนไหว จะทำได้ก็แค่นั่งร้องไห้เท่านั้น แต่โลกนี้ยังมี อะไรแปลกประหลาดมหัศจรรย์อยู่มากเหมือนกัน บางที การนั่งร้องไห้ก็อาจได้ผลอย่างที่ไม่ไม่มีใคร คาดคิดก็เป็นได้ นั้น เป็นเพราะทฤษฎีแห่งอวตารวาท คือ การจุติของเทพดา หรือการถือกำเนิดมาใน ร่างของพระวิษณุอันเป็นเรื่องเกี่ยวกับเทพเจ้า ยังมีอยู่ และเป็นที่ยึดถือกันอย่างแน่นแฟ้นว่า สามารถช่วยปกปักษ์รักษาผู้ทุกข์พลภาพได้

มนุษย์จะพบความสำเร็จอย่างยิ่งใหญ่ได้ ถ้าสามารถนำเอาชญาณ วิชญาณ และภักดีทั้ง ๓ ประการนี้ มาใช้ในชีวิตจริง ๆ ท่านจะปลอดพ้นจากความเศร้าใจ และความยากลำบากนานัปการ การติดต่อสัมพันธ์กันระหว่างมนุษย์ ก็จะมีแต่ความเจริญก้าวหน้าทั้งในส่วนตัว ในครอบครัว ใน สมาคมหรือสังคม และกว้างขวางออกไปตลอดถึงระหว่างประเทศชาติ และทั่วโลกด้วย^{๔๐}

สรุปความว่า คำสอนนี้ เรียกว่า “โยคะ” มี ๓ ประการคือ

๑. กรรมโยคะ หมายถึง การกระทำ ปรัชญาภควัตคีตา ถือว่า เอกภาพดำรงอยู่ได้ ด้วยการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์กระทำจะเป็นเรื่องช่วยให้เอกภาพดำรงอยู่ได้ ภควัตคีตามีอุดมคติใน เรื่องของกรรมว่า “การปฏิบัติภารกิจตามหน้าที่ด้วยความรู้สึกปล่อยวาง” หมายถึง การกระทำที่ไม่ มุ่งหวังผลตอบแทนใด ๆ โดยตระหนักว่าเป็นหน้าที่ที่ต้องกระทำ และเป็นการกระทำเพื่อประโยชน์ ของผู้อื่น หรือเพื่อโลก

^{๔๐}พราหมณ์ชวิน รังสีพราหมณ์กุล และพราหมณ์พิบูลย์ นาควานิช, “พระราชกรณียกิจของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๘ ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ในประเทศไทย”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), อ้างแล้ว, หน้า ๓๓-๓๖.

๒. ชญาณ โยคะ หมายถึง วิธีเข้าถึงอันตมัสัจจะด้วยความรู้ คือ การรู้แจ้งความจริงว่าชีวิตมันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหม ผู้บำเพ็ญเพียรที่เรียกว่า “โยคี” จะต้องอาศัยความรู้เป็นแนวทางแห่งการเข้าถึง โดยการขจัดกิเลสตัณหาให้หมดสิ้นไป

๓. ภักติโยคะ หมายถึง การประกอบความภักดี คือ การให้บริการแก่พระผู้เป็นเจ้า เป็นการกระทำด้วยความจงรักภักดีด้วยจิตใจบริสุทธิ์ โดยไม่มุ่งหวังผลตอบแทนใด ภควฑิตีตากล่าวว่า “เมื่อความจงรักภักดีสมบูรณ์เต็มที่แล้ว บุคคลที่มีความจงรักภักดีก็จะเข้าไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระผู้เป็นเจ้า”

ตามทรรศนะของภควฑิตีตา ชญาณ หรือความรู้เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ส่วนกรรมและความภักดี นั้น มีความสำคัญรองลงมา ทั้งสองอย่างนี้ เป็นเพียงการแสดงออกของความรู้ ถ้าปราศจากความรู้แล้ว การหลุดพ้น (โมกษะ) การละความยึดมั่นถือมั่น ในการกระทำ และการจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า โดยไม่มุ่งหวังผลตอบแทน ก็ย่อมเกิดขึ้นมาไม่ได้

หลักโยคะ ๓ ประการนี้ มีจุดมุ่งหมายสูงสุด คือ การเข้าร่วมกับพระผู้เป็นเจ้า หรือความหลุดพ้น ในปรัชญาฮินดู คำว่า โยคะ หมายถึง การเข้าร่วม คือ เข้าร่วมกับพระผู้เป็นเจ้า หลักโยคะ ๓ ประการนี้ ในแง่การปฏิบัติเพื่อบรรลุลความหลุดพ้น มุ่งถึงการปฏิบัติอย่างจริงจังทางจิต กรรมโยคะ ก็คือ การปฏิบัติตนฝึกฝนร่างกาย และจิตใจ ในเบื้องต้น ก็คือ การฝึกตนเพื่อชีวิตที่ดี และเพื่อสังคมดังกล่าวมาแล้ว ในขั้นสูง ก็คือ การปฏิบัติบำเพ็ญสมาธิภาวนา ดังเช่นที่ผู้ออกบวชปฏิบัติกันอยู่ ภักติโยคะนั้น คือ ความเชื่อมั่นในความมีอยู่ของพระผู้เป็นเจ้า และความเชื่อมั่นว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่ใช่สิ่งจริงแท้ สิ่งจริงแท้มีอย่างเดียว คือ พระเป็นเจ้า อันเป็นสภาวะที่เป็นสุขอย่างแท้จริง สภาวะเช่นนั้นเป็นธาตุแท้ที่เรามีอยู่ทุกคน หากค้นพบก็จะบรรลุลความสุขที่แท้ได้ การค้นพบสภาวะดังกล่าวซึ่งมีอยู่ภายในตัวต้องอาศัยการฝึกฝนจิตใจให้พ้น จากอำนาจวัตถุ และความสุขทางโลกอันเป็นสิ่งที่ทำให้เราหลงผูกพัน และชักจูงเราไปจากสภาวะที่แท้ ชญาณ โยคะ คือ การศึกษาหาความรู้ในเรื่องสำคัญ ๆ ทางปรัชญา เช่น ศึกษาคัมภีร์พระเวท และหนังสือภายยะ อันได้แก่คำอธิบายต่าง ๆ อันเป็นคัมภีร์รุ่นหลังให้เข้าใจ นอกจากนั้น ต้องศึกษาปฏิบัติบำเพ็ญเพียรทางจิต ตามหลักของปรัชญาฮินดู เพื่อจะได้ปฏิบัติโดยเข้าใจ และปฏิบัติอย่างถูกต้อง หลักโยคะทั้ง ๓ นี้ ไม่ว่าจะเป็นการนำไปใช้ในระดัใด ต้องประกอบกันทั้ง ๓ ส่วน จึงจะช่วยให้ดำเนินไปสู่จุดหมายของชีวิตอย่างถูกต้อง^{๑๑}

^{๑๑}ปรีชา ช่างขวัญขึ้น และสมภาร พรหมทา, “มนุญย์กับศาสนา”, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗๔-๑๗๕.

หลักโยคะ ๓ ประการ คือ กรรม โยคะ ชญาณ โยคะ และภักติโยคะ ล้วนเป็นหนทางที่จะนำผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่ความหลุดพ้น คือ โมกษะ โยคะ ทั้ง ๓ ประการนี้ ต่างก็มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน อาศัยหลักการประพฤติปฏิบัติ และในที่สุด นำผู้ประพฤติปฏิบัติ ไปสู่ความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน

บทที่ ๔

เปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู

การศึกษาครั้งนี้ ผู้วิจัย มุ่งศึกษาเปรียบเทียบ เพื่อให้เห็นถึงวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท กับปรัชญาฮินดู ๔ ประการ โดยแบ่งการเปรียบเทียบเป็น ๒ ประเด็น คือ เปรียบเทียบลักษณะที่มีความคล้ายคลึงกัน และเปรียบเทียบลักษณะที่มีความแตกต่างกัน ผลของการศึกษาวิจัย สรุปการเปรียบเทียบได้ดังนี้

๔.๑ เปรียบเทียบความหมายของความสุข

๔.๑.๑ เปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันของความหมายของความสุข

พุทธปรัชญาเถรวาท ได้ให้ความหมายของความสุขไว้ ๒ ประการ คือ

๑. ความสุขหมายถึง สภาพที่ทนได้ง่าย ตรงข้ามกับความทุกข์ซึ่งหมายถึงสภาพที่ทนได้ยาก จากความหมายนี้ สามารถที่จะอธิบายได้ว่า สภาพที่ทนได้ง่าย เช่น การนั่งบนเก้าอี้ไม้ กับการนั่งบนโซฟา การนั่งบนโซฟาย่อมสบายกว่าการนั่งบนเก้าอี้ไม้ เพราะสัมผัสแตกต่างกันจึงสามารถที่จะนั่งได้นานกว่า และมีความพึงพอใจมากกว่า ดังนั้น ความหมายในระดับนี้ จึงต้องเกี่ยวข้องกับประสาทสัมผัส โดยอาศัยวัตถุหรืออาศัยกามคุณ ๕ เพื่อให้เกิดความพึงพอใจ หรือเป็นสุข

๒. ความสุขหมายถึง ความปราศจากทุกข์ ภาวะที่หมดสิ้นกิเลสทั้งปวงหรือภาวะที่ปราศจากตัณหา อัน ได้แก่ ความสุข คือ วิมุตติสุข ซึ่งเป็นความสุขที่มีความประณีตและมีความแตกต่างจากความสุขในกามเพราะผู้ที่มีความสุขในกาม ได้ชื่อว่าเป็นผู้ที่ยังติดอยู่ในโลก ถึงแม้แต่ความสุขในฌานสุข ก็ชื่อว่าเป็นผู้ติดเนื่องอยู่ในโลก ส่วนความสุขที่หมดสิ้นกิเลสหรือปราศจากตัณหา ได้ชื่อว่า ผู้มาถึงที่สุดแห่งโลกแล้วอยู่ ณ ที่สุดแห่งโลกและได้ข้ามสิ่งที่ยึดเหนี่ยวให้ติดอยู่ในโลกไปได้แล้วด้วย เพราะฉะนั้น ความสุขในความหมายนี้ จึงหมายถึง ความเป็นผู้มีจิตเป็นอิสระจากพันธนาการทั้งปวง

ปรัชญาฮินดู ได้ให้ความหมายของความสุขไว้ดังนี้ว่า การปฏิบัติตามคุณธรรมอันเป็นคำสอนของเทพเจ้าเป็นความดี ส่วนการล่วงละเมิดหรือไม่ปฏิบัติตามคุณธรรมเป็นความชั่ว การทำดีมีผลเป็นบุญและกระทำความชั่วก็มีผลเป็นบาป ทำดีก็มีความสุข ถ้าทำชั่วก็เป็นทุกข์ หรือความสุขเป็นผลของความดี ส่วนความทุกข์ก็เป็นผลของความชั่ว ครั้นเมื่อตายไปแล้วผลบุญอันเกิดจากการกระทำดี ก็จะส่งผลให้ไปเกิดดีมีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่ผลบาปก็ตรงกันข้ามคือ นำให้ไปเกิดไม่ดีมี

ความทุกข์มากขึ้นไปอีก เป็นอย่างนี้เรื่อยไปจนเข้าถึง โมกษะจึงหยุดการเวียนว่ายตายเกิด เสวยบรมสุขอย่างแท้จริง ส่วนความสุขในโลกนี้เป็นเพียงสุขเจือทุกข์หรือเมื่อกล่าวตามความจริงแล้ว สุขไม่มีความสุข ก็เป็นความทุกข์ชนิดหนึ่ง เพียงแต่ทุกข์ลด คงพอทนได้ก็เรียกว่าสุข

แต่ในบางทฤษฎะในปรัชญาฮินดู ก็ได้ให้ความหมายเอาไว้ว่า ความดี บุญ และความสุข เกิดมาจากเทพเจ้าฝ่ายดีบันดาล ส่วนความชั่ว บาป และความทุกข์เป็นผลของเทพเจ้าฝ่ายไม่ดี หรือพญามารบันดาลเช่นกัน แต่บางทฤษฎะก็ว่า ทั้งความสุข ความทุกข์ บุญ-บาป ดี-ชั่ว ล้วนแต่เกิดมาจากเทพเจ้าองค์เดียวกัน พระองค์ทรงสร้างสภาวะคู่กันนี้ เพื่อเป็นบทเรียน ให้คนเข้าใจชีวิต จะได้หันมาเป็นคนดี และหน่ายหนีความทุกข์ เข้าสู่บรมสุขในโมกษะ ต่อไป

เมื่อนำทฤษฎะเรื่องความหมายของความสุขในปรัชญาทั้ง ๒ สำนักมาเปรียบเทียบกัน สามารถเห็นประเด็นที่มีความคล้ายคลึงกัน ๓ ประการ คือ

๑. พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดู มีทฤษฎะเกี่ยวกับความหมายของความสุขที่ตรงกันว่า ความสุข เป็นสภาพที่มีทั้งความสุขกาย สุขใจ ไม่มีความทุกข์มาบีบคั้นให้เกิดความเดือดร้อน

๒. พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดู อาศัยการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยมีความตั้งใจ หรือมีความตั้งใจเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ การทำความดี ถือว่า เป็นบ่อเกิดของความสุข การทำความชั่ว ถือว่า เป็นบ่อเกิดของความทุกข์

๓. พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดู ถือว่า ความสุขนั้น บุคคลสามารถที่จะมีได้ทั้งในโลกนี้ และโลกหน้า

๔.๑.๒ เปรียบเทียบความแตกต่างกันของความหมายของความสุข

ความหมายของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แก่ ความพึงพอใจในอารมณ์ที่มากระทบกับใจ เมื่อกระทบกับอารมณ์ที่ชอบใจ ก็จัดว่า เป็นความสุข เมื่อกระทบกับอารมณ์ที่ไม่ชอบใจ ก็จัดว่า เป็นความทุกข์ ความสุขมากจากกามคุณ ๕ เพราะเป็นความสุขที่จะพึงมีพึงได้ในช่วงที่ชีวิตยังดำเนิน ไปอยู่ ความหมายในแง่นี้ จึงเน้นความสำคัญไปที่ผัสสะ คือ เป็นความสุขทั่ว ๆ ไป ขณะที่มีชีวิตอยู่ ยังมีประสาทสัมผัสที่สามารถตอบสนองต่ออารมณ์ที่เข้ามากระทบได้

ทฤษฎะทางพุทธปรัชญาเถรวาท ขอมริบถึงหลักการของความสุขทางผัสสะนั้น เป็นความสุข แต่เป็นความสุขที่ยังมีความทุกข์เจือปนอยู่ และที่สำคัญ คือ พุทธปรัชญาเถรวาท ยังมีทฤษฎะว่า มีความสุขอย่างอื่นที่ดีและประณีตกว่าความสุขทางผัสสะ นั่นคือ ฌานสุข และนิพพานสุข ทั้งยังชี้ให้เห็นว่า นิพพานสุขนี้ เป็นความสุขที่สูงที่สุดของมนุษย์ เพราะว่า เป็นสภาวะที่ปราศจากตัณหาเครื่องร้อยรัด ให้เกิดความทุกข์

การที่พุทธปรัชญาเถรวาทเสนอทฤษฎะให้มองเห็น และยอมรับสภาวะทั้งหลายตามความเป็นจริงนี้ เพื่อให้บุคคลพิจารณาถึงความสุขตามที่ตนต้องการ ที่เหมาะสมกับการดำเนินชีวิตของตนเอง ที่เกิดจากการฝึกฝนตนเอง ด้วยความพยายาม ดังนั้น จึงขึ้นอยู่กับตัวของแต่ละบุคคลว่า จะเลือกทางไหน ที่จะเหมาะสมกับตนเอง ระหว่างความสุขทางผัสสะ กับความสุขที่มีความประณีตยิ่งกว่า

ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น มีความเห็นในเรื่องของความสุข เกี่ยวกับการประพฤติปฏิบัติตามหน้าที่ของตน คนอยู่ในฐานะอย่างไร ก็ปฏิบัติไปตามฐานะของตนเองอย่างนั้น ให้สมบูรณ์แบบที่สุด ไม่ให้มีข้อบกพร่อง ถือว่าเป็นความสุขตามปรัชญาฮินดู

แต่บางทฤษฎะในปรัชญาฮินดู มีความเห็นว่า “ความสุขนั้น เป็นสิ่งที่เทพเจ้าฝ่ายดีบันดาลให้ คนจะทำความดี หรือความชั่วก็ตาม ถ้าเทพเจ้าไม่บันดาลให้ก็ไม่มีความสุข แต่ถ้าเทพเจ้าบันดาลให้ ถึงแม้ว่าคนจะทำความดี หรือความชั่วก็ตาม ก็ทำให้บุคคลนั้น มีความสุขได้”

ความแตกต่างกันในความหมายของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดูนั้น สามารถสรุปได้ ๒ ประเด็น คือ

๑. พุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มุ่งเน้นความสุขที่เกิดจากการทำความดี มีความสุขกาย สุขใจ ด้วยตนเอง ไม่ได้มุ่งเน้นถึงพระเจ้าเป็นเจ้าที่จะมาบันดาลให้เกิดความสุข ปฏิเสธการบันดาลจากพระเจ้า เพื่อให้ตนเองมีความสุข ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น ถึงแม้จะเน้นการทำความดี แต่อย่างไรก็ตาม ความสุขก็ต้องอิงอาศัยอยู่กับพระเจ้า เป็นผู้บันดาลให้ ยอมรับว่า ความสุขนั้น เป็นสิ่งที่พระเจ้าประทานให้มา

๒. พุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีหลักการว่า บุคคลจะได้รับความสุข หรือความทุกข์ หรือว่าชีวิตจะดำเนินไปอย่างไรนั้น ล้วนแล้วเกิดจากการกระทำทั้งสิ้น หรือมีเหตุ และมีผลจากการประพฤติปฏิบัติอันเป็นตามหลักของธรรมะ ตามที่บุคคลประพฤติปฏิบัติตาม หากได้มีอำนาจนอกเหนือจากการกระทำนั้นบันดาลให้บุคคลเป็นไปตามที่ได้ประพฤติปฏิบัติมาไม่ ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น โดยหลักพื้นฐาน มีความเชื่อที่ว่า การดำเนินชีวิตตามหลักศีลธรรม เป็นสิ่งที่ก่อให้เกิดความสุขจริง แต่การจะดำเนินตามหลักดังกล่าวให้ได้ดี ก็ด้วยอาศัยหลักใหญ่ คือ เจตจำนงของพระเจ้าเป็นเจ้า ที่เป็นใหญ่ในชะตาชีวิต เป็นประการสำคัญ การกระทำใด ๆ ก็ตาม หากกระทำแล้ว เป็นไปเพื่อสักการบูชา เพื่อความภักดีต่อพระเจ้า การกระทำนั้น ก็จัดว่าเป็นการดำเนินไปด้วยดี และมีความเชื่อว่า การที่มนุษย์นั้น จะได้รับความสุข หรือความทุกข์ ก็ขึ้นอยู่กับอำนาจของพระเจ้าคอยแบ่งปันให้เท่านั้น

๔.๒ เปรียบเทียบระดับความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู

๔.๒.๑ เปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันของระดับความสุข

ระดับของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท แบ่งออกเป็น ๓ ระดับ ซึ่งสามารถครอบคลุมความสุขทั้งหมดในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ

๑. กามสุข หรือ สุขเนื่องด้วยกาม ได้แก่ ความ โสมนัสที่เกิดขึ้นจากการกระทำด้วยอาศัยกามคุณหรือประสาททั้งห้า อันเป็นความสุขทางกายภาพ ระดับโลกียะประกอบไปด้วยวัตถุกามและกิเลสกาม ซึ่งมีทั้งส่วนดีอัน ได้แก่ การทำให้เกิดความพึงพอใจ ซึ่งเป็นผลของตัณหาและส่วนเสียที่ก่อให้เกิดความไม่สะดวกสบายแก่ตนเองหรือคนอื่นในบางครั้ง เพราะยังมีการยึดติดอยู่กับบางสิ่งที่ยังไม่มั่นคงหรือถาวร แต่เปลี่ยนแปลงไปอยู่เสมอ หากพิจารณาให้ลึกซึ้งแล้ว กามสุขเป็นความสุขที่ถูกตัณหาปรุงแต่ง เพราะเป็นความสุขที่เกิดจากความพึงพอใจแห่งอารมณ์และความรู้สึก ซึ่งขึ้นอยู่กับวัตถุภายนอก เป็นการเอาความสุขอันเป็นความสบายทางกายหรือความพึงพอใจในอารมณ์ความสุขระดับนี้ ต้องอาศัยกาย มีลักษณะสำคัญ คือ ต้องอาศัยสิ่งบำรุงบำเรอประสาทสัมผัสทั้ง ๕ หรือขึ้นต่อวัตถุปรนเปรอจากภายนอก เรียกสั้น ๆ ว่า ขึ้นต่ออามิส นอกจากนั้น ยังมีลักษณะที่เป็นข้อเสียอย่างอื่นพ่วงตามมาอีกด้วยหลายอย่าง เช่น เป็นของหมดเปลือง แย่งชิงกัน หรือต้องแย่งชิงกันไม่รู้จักอ้ม ไม่รู้จักพอ หรือไม่อาจให้เต็มอ้มได้ แสวงหาอารมณ์แปลกใหม่มาเติม หรือหาแทนเรื่อยไป ฉะนั้น ก็จะเกิดความเบื่อหน่าย ไม่อาจอยู่ลำพังกับจิตของตนได้ และอาจทำให้หลงใหลระเริง หรือหมกมุ่นมัวเมาจนก่อให้เกิดทุกข์แก่ชีวิต และสังคมอย่างรุนแรง

๒. ฌานสุข หรือสมาบัติตีสสุข คือ สุขเนื่องด้วยฌานหรือสุขเนื่องด้วยสมาบัติ ๘ เป็นสาระแห่งความสุขที่ประณีตซึ่งเกิดขึ้นได้จากสมถะอันหมายถึงความสงบ ซึ่งจะต้องมีการละนิวรณ์ให้ได้เสียก่อนเนื่องด้วยผู้ปฏิบัติกิจกรรมต่าง ๆ ได้รู้ถึงสภาวะธรรมของสิ่งต่าง ๆ มากขึ้นว่ามีความเป็นอนิจจัง ทุกขัง และอนัตตาอยู่ในตัว และดำเนินความเป็นไปของตนตามหลักแห่งปฏิจจนูปบาทแล้ว นั่นก็หมายความว่า ผู้แสวงฌานสุขจะต้องฝึกทำสมาธิให้จิตมีความนิ่ง เพื่อจะได้ดำเนินการคิดพิจารณาถึงต่าง ๆ แบบโยนิโสมนสิการ ในอันที่จะเข้าใจถึงนั้น ๆ อย่างเห็นแจ้งแทงตลอด ความสุขระดับนี้ต้องอาศัยจิต ซึ่งมีลักษณะสำคัญ คือ ยังเป็นของเฉพาะกาล สุขอยู่ได้ ครอบงำที่ยังอยู่ในภาวะจิตที่เป็นสมาธิ หรือภาวะที่สงบคัมค้ำคั่งลึกนั้น ออกมาจากภาวะจิตนั้นเมื่อใด ก็เป็นดังเดิม เรียกสั้น ๆ ว่า ขึ้นต่อกาลเวลา สุขระดับนี้ มีข้อดีเพิ่มขึ้นมาหลายอย่าง เช่น เป็นของไม่สิ้นเปลือง ไม่ต้องแย่งชิงกัน เพิ่มเติมไม่รู้จักหมด มีความรู้สึกเต็มอ้มในตัว อยู่ลำพังจิตของตนเองได้ ไม่ต้องขึ้นต่อประสาทสัมผัสทั้ง ๕ แต่มีข้อเสีย คือ ยังหลงติด หรือติดเพลิดได้ จึงอาจมีผลกระทบต่อการทำกิจหน้าที่ และต่อชีวิต และสังคม หยุคอยู่ไม่พัฒนาศักยภาพต่อไป

๓. โลกุตตรสุข หรือนิพพานสุข เป็นความสุขที่อยู่สภาวะไร้ตัณหา เป็นการมีชีวิตอย่างมีความสุขด้วยความรู้ตัว และรับรู้ถึงสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัวด้วยความเข้าใจอย่างเห็นแจ้งแห่งตลอด เป็นความสุขที่เป็นแก่นสารอันได้แก่ สถานภาพของชีวิตแห่งการตรัสรู้หรือการบรรลุนิพพาน พุทธปรัชญาเถรวาท ได้กล่าวถึงสภาวะของการบรรลุนิพพานว่าเป็นบรมสุข และยังเน้นว่า สุขยิ่งกว่านิพพานไม่มี ความสุขระดับนี้ เป็นขั้นอิสระ มีลักษณะสำคัญ คือ ปลอดพ้นจากข้อบกพร่องของความสุขสองระดับข้างต้นนั้นไปได้ ทั้งไม่ขึ้นต่อวัตถุปรนเปรอจากภายนอก และไม่เป็นของเฉพาะกาล เรียกสั้น ๆ ว่า ไม่ขึ้นต่ออามิส และไม่ขึ้นต่อสมัย หรือเป็นสภาพจิตที่มีความไร้ทุกข์

ระดับของความสุขในปรัชญาฮินดูจำแนกออกมีอยู่ ๔ ระดับ ซึ่งสามารถครอบคลุมความสุขทั้งหมดในปรัชญาฮินดู คือ

๑. อรรถะ หมายถึง ความร่ำรวย ความสมบูรณ์พร้อมด้วยทรัพย์สมบัติในทางโลก ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจ ผลกำไรจากการลงทุน โภคทรัพย์และธุรกิจต่าง ๆ และความหมายของอรรถะนั้น ยังปกคลุมสิ่งที่เป็นวัตถุทั้งหมด และสามารถใช้ให้เกิดประโยชน์ได้ในชีวิตประจำวันของเรา ใช้ช่วยเหลือครอบครัวในกิจการของสังคม และกิจการทางปรัชญาได้เป็นอย่างดี ขั้นนี้เป็นความสุขปัจจุบันที่ผู้ดำเนินชีวิตทางโลกควรพยายามก้าวไปให้ถึงหรือทำให้เกิดมีขึ้น ความหมายของอรรถะ ซึ่งยอมรับกันโดยทั่วไป มีลักษณะดังนี้ คือ ความผาสุก ความปลอดภัย ความสะดวกสบาย และความร่ำรวยทางวัตถุ

ความสุขระดับที่ ๑ คือ อรรถะ หมายถึง คุณค่า หรือจุดประสงค์ของมนุษย์เกี่ยวกับ โภคทรัพย์ ที่เป็นไปในทางโลก ซึ่งถือว่าเป็นคุณค่าภายนอก ทรัพย์หรือความร่ำรวยนี้ ต้องมีลักษณะที่ไม่ขัดต่อกฎแห่งธรรมชาติ ไม่ขัดต่อจริยธรรม ไม่ขัดต่อศีลธรรม หรือไม่ขัดกฎ ระเบียบ กฎหมาย ตลอดจนกระทั่งวัฒนธรรมประเพณีอันดีงามของสังคม ถือว่ามีส่วนสำคัญอย่างมากต่อตนเอง และสังคม ประเทศชาติ ศาสนา เศรษฐกิจ เป็นต้น เพราะถือว่า โภคทรัพย์นี้ เป็นปัจจัยสนับสนุนให้บุคคลเกิดความสุข ความสบาย เอาชนะปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ในชีวิตได้

๒. กามะ หมายถึง การแสวงหาความสุขทางโลกตามควรแก่ภาวะหรือวิถีของผู้ครองเรือน ความสุขทางโลกนี้จะมีความสุขสมบูรณ์ได้ก็ต่อเมื่อได้บรรลุถึงความสุขอย่างแรกและอย่างที่สอง ก็คือเมื่อมีทรัพย์สินสมบูรณ์แล้วก็ใช้สอยทรัพย์นั้นให้เกิดความสุขแก่ตนเองและครอบครัว

คำว่า “กามะ” คือความรัก ความใคร่ และความยินดี ซึ่งหมายถึง ความยินดีในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเกิดจากเวทนาทั้ง ๕ และอยู่ภายใต้การควบคุมของจิตใจ โดยนัยนี้ คำว่า “กามะ” มิได้หมายเอาเฉพาะความต้องการทางเพศเท่านั้น แต่ยังหมายถึงความรักใคร่พอใจในความร่ำรวย อำนาจวาสนา ยศศักดิ์ ชื่อเสียง ความสนุกเพลิดเพลินในศิลปะดนตรี และความไพเราะของวรรณคดี

อีกด้วย นี่คือลักษณะแห่งกามะ ในความหมายทั่ว ๆ ไป แต่ความต้องการอยากจะหลุดพ้นจากทุกข์ (โมกษะ) ไม่นิยมเรียกว่า “กามะ” เพราะความอยากประเภทนี้ เป็นคุณธรรมอันสูงสุด

ความสุขระดับที่ ๒ คือ กามะ หมายถึง ความรักใคร่ และความยินดี รักใคร่ยินดีในอารมณ์ อย่างใดอย่างหนึ่ง อันเกิดจากอายตนะ ๖ ทั้งภายใน ทั้งภายนอกมากระทบกัน และอยู่ภายใต้การควบคุมของจิตใจ คำว่า กามะ นี้ ไม่ได้หมายเอาเฉพาะความต้องการทางเพศเท่านั้น แต่ยังหมายถึง ความรักใคร่พอใจในความร่ำรวย อำนวย วาสนา เกียรติยศ ตลอดจนจนถึงความสนุกเพลิดเพลินใน ศิลปะดนตรี และความไพเราะของวรรณกรรมด้วย

๓. ธรรมะ คือ ความชอบธรรม ชีวิตตามธรรมชาติของปรัชญาฮินดู มีธรรมะเป็นคุณค่าของ มนุษย์ขั้นพื้นฐาน มีบทบาทอันสำคัญยิ่งในชีวิตประจำวันของแต่ละบุคคล ตลอดทั้งสังคมอีกด้วย ธรรมะเป็นเบื้องต้นและที่สุดแห่งชีวิตของคนเรา ไม่เพียงแต่จะมีความหมายเฉพาะคุณค่าทั้ง ๓ กล่าวคือ กามะ อรรถะ และ โมกษะ อันเป็นส่วนบุคคลเท่านั้น แต่ยังหมายถึงสันติสุขของโลกด้วย ยิ่งกว่านั้น โลกนี้ถ้าปราศจากเสียซึ่งธรรมะแล้วก็จะมีความวุ่นวาย ฉะนั้น ผู้ประสงค์สันติสุข จึงควรดำเนินชีวิตตามแนวแห่งธรรมะ ธรรมะกล่าวโดยลักษณะต่าง ๆ แล้วดูเหมือนจะเป็นคำเรียกรวมสำหรับใช้แทนทุกสิ่งทุกอย่างในจักรวาล

ความสุขระดับที่ ๓ คือ ธรรมะ ชีวิตตามธรรมชาติของปรัชญาฮินดู ธรรมะถือว่าเป็นคุณค่า ขั้นพื้นฐานของมนุษย์ มีบทบาทอันสำคัญยิ่งในการดำเนินชีวิตของแต่ละบุคคล ตลอดจนถึงสังคมอีกด้วย ธรรมะ ถือว่าเป็นเบื้องต้น และที่สุดแห่งชีวิตของคนเรา ถ้าโลกนี้ปราศจากเสียซึ่งธรรมะ แล้ว ก็จะมีแต่ความวุ่นวาย ฉะนั้น ผู้ประสงค์จะประสบกับความสุข ความเจริญ จึงควรดำเนินชีวิตตามแนวธรรมะ

๔. โมกษะ หมายถึง การเข้าถึงความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิงและตลอดไป ความสุขขั้นนี้ เป็นผลต่อเนื่องมาจากความสุขอย่างอื่น ๓ จัดว่าเป็นความสุขสูงสุดของชีวิต

หลักคำสอนในปรัชญาฮินดูนั้น มีเป้าหมายสูงสุดในการดำเนินชีวิตตามหลักการของ ปรัชญาและตามคัมภีร์ต่าง ๆ คือ “โมกษะ” “นิรวาณ” ซึ่งถือเป็นความสูงสุด ความสุขอย่างยิ่ง หรือ อาจเรียกว่า เป็นบรมสุข กล่าวคือเป็นการรวมทั้งอาดมันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน ภาวะดังกล่าวถือเป็นภาวะแห่งการ “หลุดพ้น” ซึ่งการจะเข้าสู่ภาวะนี้ได้จำเป็นต้องอาศัยความรู้ ธรรมะที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของคัมภีร์ต่าง รวมทั้งอุปนิสัยเป็นสำคัญ ทั้งนี้เพราะธรรมชาติของพรหมัน หรืออาดมันเป็นเป้าหมายสำคัญ

ความสุขระดับที่ ๔ คือ โมกษะ หมายถึง อันติมัจจะ ความจริงสูงสุด เป็นสภาวะที่ไม่เปลี่ยนแปลง เป็นอมตะ กระจายอยู่ทั่วไป เหนือกาล และอวกาศ พ้นจากความเปลี่ยนแปลงทั้งหมด ไม่

ขึ้นอยู่กับสิ่งใด ๆ เป็นสถานะที่อาตมฉันรู้แจ้งตัวมันเอง อยู่เหนือกรรมดี กรรมชั่ว ไม่มีอดีต ไม่มีปัจจุบัน และไม่ในอนาคต เป็นความหลุดพ้นจากความทุกข์ เป็นสถานะที่ไร้ทุกข์

ความคล้ายคลึงกันของระดับของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู สามารถสรุปได้เป็น ๓ ประเด็น คือ

๑. การแบ่งระดับความสุขของพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดูนั้น ได้วางหลักประพจน์ปฏิบัติจากระดับที่ง่าย ไปสู่ระดับที่ยาก เป็นขั้น เป็นตอน

๒. พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดู ต้องอาศัยธรรมะเป็นพื้นฐานในการปฏิบัติเพื่อเข้าไปหาความสุขเช่นเดียวกัน

๓. ความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดู ก็มีทั้งความสุขกาย และความสุขใจเหมือนกัน

๔.๒.๒ เปรียบเทียบความแตกต่างกันของระดับความสุข

ความแตกต่างกันของระดับความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู สามารถสรุปได้เป็น ๒ ประเด็น คือ

๑. พุทธปรัชญาเถรวาท แบ่งระดับความสุขออกเป็น ๓ ระดับ คือ ความสุขระดับกาม ความสุขระดับภวน และความสุขระดับนิพพาน ส่วนปรัชญาฮินดู แบ่งระดับความสุขออกเป็น ๔ ระดับ คือ ความสุขระดับกามะ ความสุขระดับอรรถะ ความสุขระดับธรรมะ และความสุขระดับโมกษะ

๒. พุทธปรัชญาเถรวาท วางหลักการไว้ว่าบุคคลสามารถที่จะบรรลุกับระดับความสุขทั้ง ๓ ประการนั้นได้ ก็ในขณะที่บุคคลนั้นยังมีชีวิตอยู่ได้ ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น บุคคลสามารถที่จะบรรลุกับระดับความสุขครบทั้ง ๔ ประการได้นั้น เป็นการรวมเอาอาตมฉันเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหมัน

๔.๓ เปรียบเทียบประเภทของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู

๔.๓.๑ เปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันของประเภทความสุข

ความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท ตามที่ผู้วิจัยได้นำเสนอจำแนกออกมี ๒ ประเภท ซึ่งสามารถครอบคลุมความสุขได้ทั้งหมดในพุทธปรัชญาเถรวาท คือ

๑. โลกีย์สุข คือ ความสุขของชาวโลก เป็นความสุขที่ยังเสพเสวยเวทนา หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า เวทิตสุข ความสุขในระดับนี้ คือ ความสุขที่พร้อมจะทุกข์อยู่เสมอ เนื่องด้วยโลกีย์ธรรม หมายถึง ความสุขอันเป็นวิสัยของโลก เป็นความสุขที่ยังมีกิเลสตัณหา มีความต้องการ เป็นความสุขที่ต้องอาศัยประสาทสัมผัส ต้องได้รับการปรนเปรอด้วยความอยาก หรือค้นหาเสมอ

๒. โลกุตตรสุข คือ สุขเหนือชาวโลก เป็นความสุขที่ไม่เสพเสวยเวทนา เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อเวทิตสุข เป็นความสุขขั้นนิพพาน พุทธปรัชญาเถรวาทให้ความสำคัญกับความสุขประเภทนี้ เพราะเมื่อบุคคลบรรลุถึงความสุขในระดับนี้ ก็ปลอดพ้นจากความทุกข์ หรือเครื่องรบกวนจิตใจต่าง ๆ ไม่กลับกลายมาเป็นความทุกข์อีกอย่างแน่นอน เป็นสภาวะที่ไม่มีเครื่องร้อยรัด มาบีบคั้นให้เกิดความทุกข์ เพราะฉะนั้นนิพพานนี้ เป็นเครื่องดับแล้วซึ่งความทุกข์ทั้งหมดทั้งมวล

ในปรัชญาฮินดู ได้จัดประเภทของความสุขออกเป็น ๒ ประการ ซึ่งก็ครอบคลุมความสุขทั้งหมดในปรัชญาฮินดู คือ

๑. ความสุขเบื้องต้นนั้น คือ ความยินดีในอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ รูปสวย เสียงไพเราะ กลิ่นหอม รสอร่อย สัมผัสอันอ่อนนุ่ม สิ่งเหล่านี้ ล้วนเป็นสิ่งที่ดึงดูดจิตใจของคนให้ลุ่มหลงติดอยู่ในโลกทั้งสิน เมื่อมนุษย์มีความต้องการแล้ว ก็มุ่งถึงจุดประสงค์ของการใช้สอยสิ่งที่ยามาได้ เป็นการก่อให้เกิดความสุข ความสบาย การเอาชนะอุปสรรคต่าง ๆ ในชีวิตของตนเองและผู้อื่น ตามธรรมชาติของปรัชญาฮินดูแล้ว ถือว่าธรรมะนั้น เป็นพื้นฐานของการดำเนินชีวิตให้ไปหาความสุขแบบสามัญทั่ว ๆ ไป เพราะว่า ธรรมะนั้น เป็นเครื่องอุปถัมภ์ค้ำจุนโลก ตลอดจนถึงสังคม และชีวิตมนุษย์ของแต่ละคน ให้ดำเนินไปในทางที่ถูกต้อง เพื่อไปสู่เส้นทางแห่งความสุขความเจริญ

๒. ความสุขเบื้องปลายนั้น คือ ความสุขที่ไม่ต้องเอาจิตใจเข้าไปยึดมั่นถือมั่นในวัตถุสิ่งของ ทำประโยชน์ให้แก่สังคม ประเทศชาติ โดยไม่หวังสิ่งตอบแทนใด ๆ แล้วแต่พระผู้เป็นเจ้าจะประทานให้มา ในปรัชญาฮินดู ถือว่าความสุขประเภทนี้ เป็นความสุขที่สำคัญที่สุด ซึ่งเรียกว่าความสุขเบื้องปลาย ก็คือ หลัคนโมกษะ ซึ่งเป็นความสุขขั้นที่ไม่ต้องอาศัยสิ่งใด เข้ามาปรุงแต่งให้มีความสุขเลย มันเป็นความสุขของมันอยู่อย่างนั้น ทุกคนสามารถที่จะปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงโมกษะได้ การรู้จักกับอาตมัน คือ การรู้จักตัวเองโดยแท้ และความรู้เช่นนี้ จะปลดปล่อยมนุษย์ให้พ้นจากภาวะที่ประกอบด้วยความทุกข์ ได้แก่ การบรรลุถึงเป้าหมายที่แท้จริงของชีวิต คือ การที่เมื่อชีวิตแตกดับสลายไปแล้วได้เข้าไปอยู่กับพรหมัน

ความคล้ายคลึงกันของประเภทความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู สามารถสรุปได้เป็น ๓ ประเด็น คือ

๑. พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดู ต่างก็มองความสุขแห่งชีวิตในระดับหนึ่งเป็นสิ่งที่มิอยู่ในโลกสมมติ คือ มองให้เห็นเป็นรูปธรรม อันเกิดจากสัมผัสแห่งวัตถุภายนอก ซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องกับการดำเนินชีวิตทั้งทางตรงและทางอ้อม

๒. พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดู ต่างก็มองความสุขอันเป็นระดับโลกียะ และความสุขระดับเบื้องต้นเหมือนกันว่า จะต้องมีความถูกต้องชอบธรรม มุ่งถึงประโยชน์สุขแก่ผู้ปฏิบัติ

๓. พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดู มีความเห็นตรงกันว่า ผู้ที่จะบรรลุความสุขทั้ง ๒ ประเภทได้ ต้องมีการประพฤติปฏิบัติ หากขาดการลงมือประพฤติปฏิบัติเสียแล้ว ก็ไม่สามารถที่จะเข้าถึงความสุขได้

๔.๓.๒ เปรียบเทียบความแตกต่างกันของประเภทของความสุข

ในพุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดูนั้น มีประเภทของความสุขที่แตกต่างกัน ๑ ประเด็น คือ

๑. พุทธปรัชญาเถรวาท มีหลักการเกี่ยวกับโลกุตตรสุขว่า เป็นการปลดปล่อยมนุษย์ให้หลุดพ้นไปจากสภาพที่ผูกมัดไว้ในภพ เมื่อใดก็ตามที่มนุษย์ สามารถทำลายกิเลส อันเป็นต้นตอของสังสารวัฏได้ เมื่อนั้นก็จะสามารถหลุดพ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสารได้ ส่วนปรัชญาฮินดู มีหลักการเกี่ยวกับความสุขเบื้องปลายว่า เป็นการหลุดพ้นไปจากสภาพเดิม โดยการเข้าไปรวมอยู่เป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน ซึ่งเมื่อใดก็ตามที่อาดมัน เข้าไปรวมอยู่กับพรหมัน เมื่อนั้น มนุษย์ก็จะพ้นไปจากการเวียนว่ายตายเกิด

๒. พุทธปรัชญาเถรวาท มีหลักการว่า มนุษย์จะเข้าถึงโลกุตตรสุขได้นั้น จะต้องขัดเกลาจิตใจของตนเองให้ปราศจากกิเลสให้ได้ ส่วนปรัชญาฮินดู มีหลักการว่า การที่มนุษย์จะเข้าถึงความสุขเบื้องปลายได้นั้น ด้วยอาศัยหลักใหญ่ คือ เจตจำนงของพระเป็นเจ้า ผู้ที่เป็นใหญ่ในการกำหนดชะตาชีวิตของมนุษย์ อาตมันจะเข้าไปรวมอยู่กับพรหมัน ได้ก็ด้วยเจตจำนงของพระเป็นเจ้า

๔.๔ เปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู

วิธีการเข้าถึงโลกียสุขและโลกุตตรสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท และวิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้นและมีความสุขเบื้องปลายในปรัชญาฮินดูนั้น ต่างก็มีวิธีการเข้าถึงแตกต่างกันออกไปตามจุดหมายของแต่ละปรัชญา ซึ่งผู้วิจัย จะได้วิจัยให้เห็นถึงความคล้ายคลึงกัน และความแตกต่างกัน ดังต่อไปนี้

๔.๔.๑ เปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงโลกียสุขกับความสุขเบื้องต้น

วิธีการเข้าถึงโลกียสุข ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มี ๔ ประการ คือ

๑. อตติสุข สุขเกิดจากการมีทรัพย์ ซึ่งหลุดพ้นจะต้องประพฤติปฏิบัติ ดังต่อไปนี้ คือ

๑) อุฏฐานสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยความหมั่นเพียร หมายความว่า เป็นคนมีความขยันขันแข็ง บึกบึนไม่ย่อท้อ รุดหน้าในการทำงาน ประกอบอาชีพการงานที่สุจริตดีงาม ยึดหลักธรรม คือ ความหมั่นเพียร ในการประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิต

๒) อารักขสัมปทา แปลว่า ความถึงพร้อมด้วยการรักษา หมายความว่า เมื่อแสวงหาทรัพย์มาได้แล้ว ให้มีนิสัยรัก และบำรุงรักษาทรัพย์สินของตน ให้ปลอดภัย และเพิ่มพูนขึ้นโดย

ลำดับ บางคน แม้จะขยันทำมาหากิน มีรายได้มากพอสมควร แต่ไม่อาจตั้งตัวได้ เพราะขาดธรรมในข้อนี้ คือ รู้จักแต่หาทรัพย์ แต่ไม่รู้จักรักษาทรัพย์ที่หามาได้

๓) กัลยาณมิตรตา แปลว่า ความเป็นคนมีมิตรที่ดี หมายความว่า ให้รู้จักติดต่อคบหาสมาคมคนอื่นไว้เป็นมิตรสหาย และในการคบมิตรเช่นนั้น ก็ให้เลือกคบแต่คนที่คืออย่าคบคนชั่วเป็นมิตร

๔) สมชีวิตา แปลว่า ความดำรงชีพพอเหมาะสม หมายความว่า รู้จักใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงชีพให้พอเหมาะกับรายได้ของตน ไม่ให้ฝืดเคืองจนเกินไป

๒. โภคสุข สุขที่เกิดแต่การใช้ทรัพย์บริโภค ซึ่งบุคคลจะต้องประพฤติปฏิบัติ ดังต่อไปนี้คือ

๑) ใช้ทรัพย์ ๑ ส่วน ในการใช้จ่ายเลี้ยงตนเอง และบุคคลในครอบครัวให้เกิดความสุข

๒) ใช้ทรัพย์ ๒ ส่วน เพื่อเป็นทุนประกอบการงาน

๓) ใช้ทรัพย์ ๑ ส่วน เก็บไว้ใช้ในคราวจำเป็น

พร้อมกันนี้ ก็ยังมีหลักในการใช้ทรัพย์บริโภคให้เกิดประโยชน์อีก ๕ ประการ คือ

๑) เลี้ยงตัว มารดาบิดา บุตร ภรรยา บ่าวไพร่ และคนในปกครองให้เป็นสุข

๒) บำรุงมิตรสหาย และผู้ร่วมกิจการงานให้เป็นสุข

๓) ใช้ป้องกันภัยอันตรายที่เกิดแห่งเหตุต่าง ๆ

๔) ทำพลี ๕ อย่างคือ

(๑) ญาติพลี สงเคราะห์ญาติ

(๒) อดิธิพลี ต้อนรับแขก

(๓) ปุพฺพเปตพลี ทำบุญอุทิศให้ผู้ล่วงลับ

(๔) ราชพลี ถวายเป็นหลวง มีภายีอากร เป็นต้น

(๕) เทวดาพลี ทำบุญอุทิศให้เทวดา

๕) อุปถัมภ์บำรุง บริจาคทานให้แก่สมณะพราหมณ์ ผู้ที่ประพฤติดีประพฤติชอบ เป็นผู้ไม่ประมาท

๓. อนุสุข สุขเกิดแต่ความไม่เป็นหนี้ ซึ่งภทท์สถ์ จะต้องประพฤติปฏิบัติ ดังต่อไปนี้ คือ

(๑) ฉันทะ ความเต็มใจทำงาน

(๒) วิริยะ ความเพียรพยายามทำงาน

(๓) จิตตะ ความตั้งใจทำงาน

(๔) วิมังสา ความเข้าใจทำงาน

๔. อนวัชชสุข สุขเกิดแต่การประกอบกิจการงานที่ปราศจากโทษ ซึ่งบุคคลจะต้องประพฤติปฏิบัติเว้นประกอบอาชีพที่เป็นมิจฉอาชีพ ดังต่อไปนี้ คือ

- (๑) การค้าขายอาวุธ
- (๒) การค้าขายมนุษย์
- (๓) การค้าขายสัตว์ ที่มีชีวิตสำหรับฆ่าเป็นอาหาร
- (๔) การค้าขายน้ำเมา
- (๕) การค้าขายยาพิษ

วิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้น ในปรัชญาฮินดูนั้น มี ๓ ประการ คือ

๑. การปฏิบัติตามหลักอาศรม ๔ คือ พรหมจริยาศรม ได้แก่ บุคคลที่อยู่ในวัย ซึ่งจะต้องศึกษาเล่าเรียน และฝึกฝนตนเองให้เป็นคนมีความรู้ดี ความสามารถดี และความประพฤติดี ถือว่าเป็นวัยเตรียมเพื่อความสำเร็จก้าวหน้าในชีวิต คฤหัสถาศรม ได้แก่ ผู้ที่อยู่ในวัยแห่งการมีครอบครัว มีหน้าที่ที่จะต้องรับภาระของครอบครัว ซึ่งก็มีหลักปฏิบัติอีกส่วนหนึ่ง วานปรัสถาศรม ได้แก่ การแยกตัวออกจากครอบครัวไปปฏิบัติธรรมอยู่ในป่า อาศัยบัจจย ๔ เลี้ยงชีวิต บางครั้งก็เป็นที่ปรึษาให้แก่ลูกหลาน และบำเพ็ญประโยชน์ให้แก่สังคม แต่หน้าที่ที่จะพึงทำโดยเฉพาะในวัยนี้ คือ การบูชาฮัญทั้ง ๕ และการบูชาไฟในทุกคืนเดือน ในวันเพ็ญ และวันอื่น ๆ อีก นอกจากนี้ ก็ต้องมีใจเมตตากรุณาต่อสัตว์ทั้งปวง สันยัสถาศรม ได้แก่ การออกบวชเป็นสันยาสี บำเพ็ญสมาธิ พยายามแสวงหาโมกษธรรม ไม่ยุ่งเกี่ยวกับทางโลกอีกต่อไป

๒. การปฏิบัติหน้าที่ตามหลักวรรณะ ๔ คือ วรรณะพราหมณ์ ได้แก่ ผู้ที่มีหน้าที่ปฏิบัติตนบูชา สั่งสอนเผยแผ่หลักธรรมต่าง ๆ วรรณะกษัตริย์ ได้แก่ ผู้ที่มีหน้าที่ดูแล ปกครองบ้านเมือง ช่วยเหลือประชาชนให้เกิดความสุข ความเจริญ วรรณะแพศย์ ได้แก่ ผู้มีหน้าที่ค้าขายด้วยความซื่อสัตย์สุจริต ไม่เอาเปรียบคดโกง และวรรณะศูทร ได้แก่ ผู้ใช้แรงงาน เช่น ช่างฝีมือ ช่างประดิษฐ์ วิศวกร ช่างภาพ ก็ใช้ความรู้ ความสามารถของตน ในการประกอบอาชีพ เพื่อนำไปสู่ความดี ความงาม ความเจริญ และความสุข

๓. การปฏิบัติหน้าที่โดยฐานะที่ตัวเองเป็นอยู่ ได้แก่ บุคคลใดอยู่ในฐานะใด ก็ปฏิบัติไปตามฐานะนั้น ไม่ก้าวก่าหน้าที่ของกันและกัน ก็จะทำให้ตนเอง รวมถึงสังคม และประเทศชาติอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุขได้ เช่น ปิตฤธรรม คือ หลักธรรมอันเป็นหน้าที่ของบิดาที่จะพึงปฏิบัติต่อบุตร เป็นต้น

เปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันของวิธีการเข้าถึงโลกียสุข ในพุทธปรัชญาเถรวาท กับความสุขเบื้องต้น ในปรัชญาฮินดู มีความเห็นที่คล้ายคลึงกัน ๒ ประเด็น คือ

๑. พุทธปรัชญาเถรวาท วางหลักการไว้ว่า มนุษย์จะเข้าถึงโลกิยสุขได้ ก็จะต้องปฏิบัติไปตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น มีหลักการว่ามนุษย์ต้องประพฤติตามหลักธรรมะที่วางไว้อย่างเป็นระบบเช่นเดียวกัน

๒. พุทธปรัชญาเถรวาท วางหลักเอาไว้ว่า มนุษย์จะเข้าถึงโลกิยสุขได้นั้น จะต้องรู้หลักในการสงเคราะห์ผู้อื่นให้มีความสุขตามหลักโภคอาทิยะ ๕ ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น ก็ได้วางหลักเอาไว้เหมือนกันว่า มนุษย์ในสังคมจะต้องปฏิบัติต่อกันด้วยเป็นลักษณะของการให้และลักษณะของการรับ ซึ่งเป็นไปตามหน้าที่ที่มนุษย์จะพึงปฏิบัติต่อกัน

เปรียบเทียบความแตกต่างกันของวิธีการเข้าถึงโลกิยสุข ในพุทธปรัชญาเถรวาท กับความสุขเบื้องต้น ในปรัชญาฮินดู มีความเห็นที่แตกต่างกัน ๑ ประเด็น คือ

๑. พุทธปรัชญาเถรวาท วางหลักไว้ว่า มนุษย์มีสิทธิเสรีภาพในการปฏิบัติได้เท่าเทียมกันทุกคน ไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น มีหลักว่า มนุษย์นั้นเกิดมาจากพระเป็นเจ้า จึงมีการแบ่งชั้นวรรณะ จำกัดสิทธิเสรีภาพในการประพฤติ

๔.๔.๒ เปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงโลกุตตรสุขกับความสุขเบื้องต้น

ในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีวิธีการเข้าถึงโลกุตตรสุข ตามที่ผู้วิจัยได้จำแนกไว้เป็น ๒ ประการ คือ

๑. หลักไตรสิกขา คือ หลักแห่งการศึกษา ฝึกฝนอบรม หรือพัฒนากาย วาจา ใจให้มีความสุขสะอาดบริสุทธิ์ผ่องใส มี ๓ ประการ คือ สีลสิกขา ได้แก่ การอบรมกาย วาจา ให้เรียบร้อยดีงาม ประการที่สอง สมาธิสิกขา ได้แก่ การอบรมจิต ควบคุมจิตให้แน่วแน่ มีความตั้งมั่น และประการที่สาม ปัญญาสิกขา ได้แก่ การฝึกฝนอบรมปัญญา ให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนถึงความหลุดพ้นจากทุกข์ มีจิตใจเป็นอิสระผ่องใสเบิกบานโดยสมบูรณ์

๒. หลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ได้แก่ ทางอันประเสริฐ ๘ ประการ คือ

- (๑) สัมมาทิฐิ คือ ความเป็นผู้มีความเห็นที่เป็นจริง
- (๒) สัมมาสังกัปปะ คือ ความเป็นผู้มีคิดเห็นที่ถูกต้องตามความเป็นจริง
- (๓) สัมมาวาจา คือ ความเป็นผู้มีการเจรจา ที่สร้างแต่ความสันติไมตรีให้แก่สังคม
- (๔) สัมมากัมมันตะ คือ การประพฤติปฏิบัติ แต่สิ่งที่ดี เป็นประโยชน์ต่อตนเองและผู้อื่น
- (๕) สัมมาอาชีวะ คือ การประกอบอาชีพ เลี้ยงชีพอย่างสุจริต เว้นจากมิจฉาชีพ
- (๖) สัมมาวายามะ คือ ความเป็นผู้มีความเพียรพยายามในทางที่ถูกที่ควร
- (๗) สัมมาสติ คือ ความเป็นผู้มีความระลึกในทางที่ชอบ ประกอบไปด้วยธรรม
- (๘) สัมมาสมาธิ คือ ความเป็นผู้มีจิตตั้งมั่น มั่นคง ไม่หวั่นไหว

อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนั้น โดยสรุปลง คือ ไตรสิกขา ได้แก่ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดเป็นปัญญาสิกขา สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดเป็นศีลสิกขา สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดเป็นสมาธิสิกขา

ส่วนในปรัชญาฮินดูนั้น มีวิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องปลาย ตามที่ผู้วิจัยได้จำแนกไว้เป็น ๓ ประการ คือ

๑. กรรมโยคะ หมายถึง การกระทำ ปรัชญาภควิทิตา ถือว่า เอกภาพดำรงอยู่ได้ ด้วยการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ ที่มนุษย์กระทำจะเป็นเรื่องช่วยให้เอกภาพดำรงอยู่ได้ ภควิทิตามีอุดมคติในเรื่องของกรรมว่า “การปฏิบัติภารกิจตามหน้าที่ด้วยความรู้สึกลอยวาง” หมายถึง การกระทำที่ไม่มุ่งหวังผลตอบแทนใด ๆ โดยตระหนักว่าเป็นหน้าที่ที่ต้องกระทำ และเป็นการกระทำเพื่อประโยชน์ของผู้อื่น หรือเพื่อโลก

๒. ชญาณโยคะ หมายถึง วิธีเข้าถึงอันติมสัจจะด้วยความรู้ คือ การรู้แจ้งความจริงว่าชีวาत्मันเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหม ผู้บำเพ็ญเพียรที่เรียกว่า “โยคี” จะต้องอาศัยความรู้เป็นแนวทางแห่งการเข้าถึงโดยการขจัดกิเลสตัณหาให้หมดสิ้นไป

๓. ภักติโยคะ หมายถึง การประกอบความภักดี คือ การให้บริการแก่พระผู้เป็นเจ้า เป็นการกระทำด้วยความจงรักภักดีด้วยจิตใจบริสุทธิ์ โดยไม่มุ่งหวังผลตอบแทนใด ภควิทิตากล่าวว่า “เมื่อความจงรักภักดีสมบูรณ์เต็มที่แล้ว บุคคลที่มีความจงรักภักดีก็จะเข้าไปรวมเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพระผู้เป็นเจ้า”

ตามทรรศนะของภควิทิตา ชญาณโยคะ หรือความรู้เป็นสิ่งสำคัญที่สุด ส่วนกรรมโยคะ และภักติโยคะ มีความสำคัญรองลงมา ทั้งสองอย่างนี้ เป็นเพียงการแสดงออกของความรู้ ถ้าปราศจากความรู้แล้ว การหลุดพ้น (โมกษะ) การละความยึดมั่นถือมั่น ในการกระทำ และการจงรักภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้า โดยไม่มุ่งหวังผลตอบแทน ก็ย่อมเกิดขึ้นมาไม่ได้

เปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันของการเข้าถึงโลกุตตรสุข ในพุทธปรัชญาเถรวาท กับความสุขเบื้องปลาย ในปรัชญาฮินดู มีความคล้ายคลึงกัน ๒ ประเด็น คือ

๑. พุทธปรัชญาเถรวาท ได้วางหลักการไว้ว่า มนุษย์ที่จะบรรลุโลกุตตรสุขได้นั้น จะต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองอย่างเป็นระบบ ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น มีหลักการที่ว่า จะต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเองเช่นเดียวกัน

๒. พุทธปรัชญาเถรวาท วางหลักไว้ว่า มนุษย์ที่จะบรรลุโลกุตตรสุขได้นั้นจะต้องอาศัยสมาธิ และปัญญา เป็นเครื่องทำลายอวิชชา ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น ก็มีสมาธิ และปัญญา เป็นเครื่องทำลายอวิชชา

เปรียบเทียบความแตกต่างกันของการเข้าถึงโลกุตตรสุข ในพุทธปรัชญาเถรวาท กับ ความสุขเมื่อปลาย ในปรัชญาฮินดู มีความแตกต่างกัน ๒ ประเด็น คือ

๑. พุทธปรัชญาเถรวาท วางหลักการไว้ว่ามนุษย์จะบรรลุโลกุตตรสุขได้นั้น จะต้องรักษาศีล ชำระจิตให้ผ่องใส มีปัญญาารู้แจ้งเห็นจริงในธรรมชาติ ไม่ต้องอาศัยพระเป็นเจ้าในการหลุดพ้นจากความทุกข์ ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น มนุษย์จะบรรลุความสุขเมื่อปลายได้นั้น มีหลักการที่ว่า พระเป็นเจ้า เป็นผู้กำหนดให้ทุกสิ่งเป็นไปในอำนาจของพระองค์ จึงต้องมีการทำพิธีกรรมเพื่อเอาใจพระเจ้า ทั้งนี้ เพื่อให้พระองค์โปรดปรานประทานการเข้าไปเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน เป็นการหยุดการเวียนว่ายตายเกิด

๒. พุทธปรัชญาเถรวาท ได้วางหลักการเอาไว้ว่า มนุษย์ผู้ต้องการบรรลุโลกุตตรสุขนั้น ต้องปฏิบัติตามหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ซึ่งถือว่าเป็นการปฏิบัติตามทางสายกลาง ไม่เบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น มีหลักการว่า มนุษย์ผู้ต้องการบรรลุความสุขเมื่อปลาย จะต้องปฏิบัติตามวิธีการที่ทรมาณตนเองให้ได้รับความลำบาก เป็นการเบียดเบียนตนเอง และผู้อื่น

ตารางสรุปผลการเปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันของวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู

จากการศึกษาวิจัยหลักการดังกล่าว สรุปเป็นตารางเปรียบเทียบความคล้ายคลึงกันระหว่าง หลักการเรื่องวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู ได้ดังนี้

วิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท	วิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู
๑. ความหมายของความสุข พุทธปรัชญาเถรวาท ได้ให้ความหมายของความสุขไว้ ๒ ประการ คือ (๑) หมายถึง สภาพที่ทนได้ง่าย (๒) หมายถึง สภาพที่สิ้นกิเลสทั้งปวง ภาวะที่ปราศจากตัณหา	๑. ความหมายของความสุข ปรัชญาฮินดูได้ให้ความหมายของความสุขไว้ คือ ความสุขกาย สุขใจ ไม่มีสภาวะมาบีบคั้นให้เกิดความทุกข์ เห็นได้ว่ามีความคล้ายคลึงกับพุทธปรัชญาเถรวาทเป็นอย่างมากในแง่ที่ว่า เป็นสภาพที่ปลอดจากกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัด
๒. ระดับของความสุข พุทธปรัชญาเถรวาท ได้จำแนกความสุขออกเป็น ๓ ระดับ คือ (๑) กามสุข ได้แก่ ความสุขที่เนื่องด้วยกามคุณ ๕ (๒) ฌานสุข ได้แก่ ความสุขที่ด้วยด้วยฌานสมาธิ (๓) นิพพานสุข ได้แก่ ความสุขที่เนื่องด้วยปัญญา คือการพิจารณารู้แจ้งเห็นจริงในกองทุกข์	๒. ระดับของความสุข ปรัชญาฮินดู ได้จำแนกระดับของความสุขออกเป็น ๔ ระดับ คือ (๑) อรรถะ ได้แก่ การมีทรัพย์สมบัติ (๓) กามะ ได้แก่ การแสวงหาความสุขทางโลก (๓)ธรรมะ ได้แก่ ความถูกต้องดีงาม (๔) โมกษะ ได้แก่ ความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง พุทธปรัชญา

วิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท	วิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู
<p>และกิเลส อันเป็นเครื่องข้องต่าง ๆ ในโลกได้ทั้งหมด พร้อมกันนี้ พุทธปรัชญาเถรวาท ก็ไม่ได้ปฏิเสธความสุข และฉานสุข แต่ให้ทรรศนะว่า ยังมีความสุขที่สูงสุดกว่านั้น คือ นิพพานสุข</p>	<p>เถรวาท กับปรัชญาฮินดู มีระดับของความสุข เช่นเดียวกัน</p>
<p>๓. ประเภทของความสุข พุทธปรัชญาเถรวาท ได้จำแนกความสุขออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) โลกียสุข ได้แก่ ความสุขของชาวโลกที่ยังข้องเกี่ยวอยู่ในวังวนของกิเลสตัณหา (๒) โลกุตตรสุข ได้แก่ ความสุขเหนือชาวโลก เป็นความสุขของพระอรหันต์ที่ได้บรรลุคุณธรรมขั้นสูงขึ้นไปไม่ต้องมาข้องเกี่ยวอยู่ในโลกอีก ปราศจากกิเลสตัณหาเครื่องรบกวนจิตใจ</p>	<p>๓. ประเภทของความสุข ปรัชญาฮินดู ได้จำแนกความสุขออกเป็น ๒ ประเภท เช่นเดียวกัน คือ (๑) ความสุขเบื้องต้น ได้แก่ ความสุขที่ยังข้องเกี่ยวอยู่ในโลก ยังอาศัยวัตถุดำรงชีวิตเป็นอยู่ (๒) ความสุขเบื้องปลาย ได้แก่ ความสุขที่ไม่ต้องอาศัยวัตถุ คือ เหยื่อล่อ ให้ติดข้องอยู่ในโลก เห็นได้ว่าทั้งพุทธปรัชญาเถรวาท กับปรัชญาฮินดูนั้น ได้จำแนกความสุขออกเป็น ๒ ประเภทเช่นเดียวกัน</p>
<p>๔. วิธีการเข้าถึงความสุข พุทธปรัชญาเถรวาท ได้วางหลักวิธีการเข้าถึงความสุข ๒ ประเภท คือ มนุษย์เข้าถึงโลกียสุขได้ ก็ด้วยการถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ถึงพร้อมด้วยการรักษา รู้จักคบเพื่อนที่ดี และใช้จ่ายทรัพย์สมบัติให้เหมาะสม และมนุษย์เข้าถึงโลกุตตรสุขได้ ด้วยการปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีลสิกขา สมาธิสิกขา ปัญญาสิกขา และหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ ทั้งนี้ จะต้องทำลายอวิชชาให้ได้เสียก่อน จึงจะเข้าถึงโลกุตตรสุขได้</p>	<p>๔. วิธีการเข้าถึงความสุข ปรัชญาฮินดู ได้วางหลักวิธีการเข้าถึงความสุข ๒ ประเภท คือ มนุษย์เข้าถึงความสุขเบื้องต้นได้ ก็ด้วยการปฏิบัติตามหลักพรหมจรรยาธรรม คฤหัสถาธรรม วานปรสตาธรรม และสันยัสตาธรรม ตามหลักวรรณะ ๔ และโดยฐานะตามที่ตัวเองเป็นอยู่ มนุษย์เข้าถึงความสุขเบื้องต้นได้ ด้วยการบำเพ็ญโยคะ ๓ คือ (๑) กรรมโยคะ (๒) ชญาณโยคะ (๓) ภักติโยคะ พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดูนั้น จะต้องลงมือประพฤติปฏิบัติด้วยตนเอง และอาศัยปัญญาในการเข้าถึงความสุขเหมือนกัน</p>

ตารางสรุปผลการเปรียบเทียบความแตกต่างกันของวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญา เถรวาทกับปรัชญาฮินดู

จากการศึกษาวิจัยหลักการดังกล่าว สรุปเป็นตารางเปรียบเทียบความแตกต่างกันระหว่าง
หลักการเรื่องวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู ได้ดังนี้

วิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท	วิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู
<p>๑. ความหมายของความสุข พุทธปรัชญาเถรวาทได้ให้ความหมายไว้ ๒ ประการ คือ (๑) หมายถึง สภาพที่ทนได้ยาก (๒) หมายถึง สภาพที่สิ้นกิเลสทั้งปวง เป็นภาวะที่ปราศจากคัมภีร บุคคลสามารถที่จะบรรลุได้ ถ้าปฏิบัติตามหลักการที่พุทธปรัชญาเถรวาทได้วางเอาไว้ โดยได้ปฏิเสธพระเป็นเจ้าเป็นผู้บันดาลให้บุคคลมีความสุข บุคคลจะมีความสุข หรือมีความสุขทุกข์ได้ ก็โดยการกระทำของตนเองเท่านั้น ไม่มีพระเป็นเจ้ามาบันดาลให้เป็นไป</p>	<p>๑. ความหมายของความสุข ปรัชญาฮินดูถือว่าความสุข คือ ความสุขกาย สุขใจ ไม่มีสภาวะมาบีบคั้นให้เกิดความทุกข์ โดยต้องอาศัยพระเป็นเจ้าบันดาลให้ ถ้าพระเป็นเจ้าไม่ทรงโปรดบุคคลใด บุคคลนั้น ก็ไม่สามารถที่จะหลุดพ้นจากความทุกข์ได้ ต่างจากพุทธปรัชญาเถรวาทที่ไม่ต้องพระเป็นเจ้าเป็นผู้บันดาลให้ ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาทได้ปฏิเสธเรื่องพระเป็นเจ้ามาโดยตลอด</p>
<p>๒. ระดับของความสุข พุทธปรัชญาเถรวาท ได้จำแนกความสุขออกเป็น ๓ ระดับ คือ (๑) กามสุข ได้แก่ ความสุขที่เนื่องด้วยกามคุณ ๕ (๒) ฌานสุข ได้แก่ ความสุขที่ด้วยด้วยฌานสมาธิ (๓) นิพพานสุข ได้แก่ ความสุขที่เนื่องด้วยปัญญา คือการพิจารณารู้แจ้งเห็นจริงในกองทุกข์และกิเลส อันเป็นเครื่องข้องต่าง ๆ ในโลกได้ทั้งหมด ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น แบ่งระดับของความสุขออกเป็น ๔ ประการ แต่ว่า ทางพุทธปรัชญาเถรวาท ซึ่งว่า ผู้ใด ต้องการความสุขระดับใด ก็ปฏิบัติในระดับนั้นได้เลย ไม่ต้องปฏิบัติไปตามขั้นตอนของระดับของความสุขแต่ประการใด เช่น ต้องการนิพพานสุข ก็ปฏิบัติหลักการขั้นนิพพานสุขได้เลย ไม่ต้องปฏิบัติไปตามขั้นตอนก็ได้</p>	<p>๒. ระดับของความสุข ปรัชญาฮินดู ได้จำแนกระดับของความสุขออกเป็น ๔ ระดับ คือ (๑) อรรถะ ได้แก่ การมีทรัพย์สินสมบัติ (๓) กามะ ได้แก่ การแสวงหาความสุขทางโลก (๓)ธรรมะ ได้แก่ ความถูกต้องดีงาม (๔) โมกษะ ได้แก่ ความหลุดพ้นจากทุกข์โดยสิ้นเชิง ส่วนพุทธปรัชญาเถรวาท ได้แบ่งระดับของความสุขออกเป็น ๓ ประการ ส่วนปรัชญาฮินดู ได้แบ่งระดับของความสุขออกเป็น ๔ ประการ และต้องปฏิบัติไปตามขั้นตอนของแต่ละระดับของความสุข จะข้ามขั้นตอนไปปฏิบัติในหลักของโมกษะไม่ได้เลย ถ้าไม่ผ่านขั้นตอนของความสุข ๓ ระดับข้างต้น</p>

วิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาท	วิธีการเข้าถึงความสุขในปรัชญาฮินดู
<p>๓. ประเภทของความสุข พุทธปรัชญาเถรวาท ได้จำแนกความสุขออกเป็น ๒ ประเภท คือ (๑) โลภียสุข ได้แก่ ความสุขของชาวโลกที่ยังข้องเกี่ยวกับอยู่ในวิงวนของกิเลสตัณหา (๒) โลกุตตรสุข ได้แก่ ความสุขเหนือชาวโลก เป็นความสุขของพระอรินบุคคลที่ได้บรรลุคุณธรรมขั้นสูงสุดไม่ต้องมาข้องเกี่ยวกับอยู่ในโลกอีกต่อไป ปราศจากกิเลสตัณหาเครื่องรบกวนจิตใจ ขัดเกลาจิตใจให้พ้นจากกิเลส</p>	<p>๓. ประเภทของความสุข ปรัชญาฮินดู ได้แบ่งความสุขออกเป็น ๒ ประเภทเช่นเดียวกัน คือ (๑) ความสุขเบื้องต้น ได้แก่ ความสุขที่ยังข้องเกี่ยวกับอยู่ในโลก ยังอาศัยวัตถุอยู่ (๒) ความสุขเบื้องปลาย ได้แก่ ความสุขที่ไม่ต้องอาศัยวัตถุ คือ เหยื่อล่อให้ติดข้องอยู่ในโลก ต้องอาศัยเจตจำนงของพระเป็นเจ้า เป็นผู้คอยประทานให้</p>
<p>๔. วิธีการเข้าถึงความสุข พุทธปรัชญาเถรวาทได้วางหลักวิธีการเข้าถึงความสุข ๒ ประเภท คือ มนุษย์เข้าถึงโลกียสุขได้ ก็ด้วยการถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ถึงพร้อมด้วยการรักษา รู้จักคบเพื่อนที่ดี และใช้จ่ายทรัพย์สมบัติให้เหมาะสม และเข้าถึงโลกุตตรสุขได้ ด้วยปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ สีลสิกขา สมာธิสิกขา ปัญญาสิกขา และหลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ หรือการปฏิบัติตามทางสายกลาง วิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ได้วางหลักการไว้อย่างเป็นระบบ เพื่อความรู้แจ้งเห็นจริง ไม่ต้องอาศัยความโปรดปรานจากพระเป็นเจ้าก็สามารถที่จะเข้าถึงความสุขตามที่ตนเองต้องการได้ เพียงแต่มนุษย์ปฏิบัติตามวิธีการที่พุทธปรัชญาเถรวาทได้วางเอาไว้</p>	<p>๔. วิธีการเข้าถึงความสุข ปรัชญาฮินดู ได้วางหลักการวิธีการเข้าถึงความสุข ๒ ประเภท คือ มนุษย์เข้าถึงความสุขเบื้องต้นได้ ก็ด้วยการปฏิบัติตามหลักพรหมจรรยาธรรม กฤหัสถาธรรม วานปรีสถาธรรม และสันยัสถาธรรม ตามหลักวรรณะ ๔ และโดยฐานะตามที่ตัวเองเป็นอยู่ และเข้าถึงความสุขเบื้องปลายได้ ด้วยการบำเพ็ญโยคะ ๓ คือ (๑) กรรมโยคะ (๒) ชญาณโยคะ (๓) ภักติโยคะ ปรัชญาฮินดูนั้น เน้นที่การทรมานตนเอง อาศัยความโปรดปรานจากพระเป็นเจ้า ถึงแม้ว่าบุคคลจะปฏิบัติได้มาก แต่ถ้าพระเป็นเจ้าไม่โปรดปราน ก็ไม่สามารถที่เข้าไปเป็นอันหนึ่งอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมันได้</p>

๔.๕ คุณค่าของวิธีการเข้าถึงความสุขเพื่อการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุขในปัจจุบัน

หลักการนำทฤษฎีเรื่องวิธีการเข้าถึงความสุขของพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดูมาประยุกต์ในการดำเนินชีวิตนี้ เป็นการนำเอาวิธีการของทั้ง ๒ ปรัชญามาเป็นแนวทางในการเข้าไปหาความสุขที่แท้จริงของชีวิต แล้วนำวิธีการนั้นมาพิจารณาว่า ทำอย่างไร มนุษย์จึงจะพบกับความสุขตามที่ตนเองต้องการ ซึ่งปรัชญาทั้ง ๒ สำนักนี้ ก็ได้ให้คำตอบในวิธีการเข้าถึงความสุขของการดำเนินชีวิตเอาไว้แล้ว ขอเพียงแต่นำมาประพฤติปฏิบัติก็จะทำให้ชีวิตมีความสุขตามที่ตนเองได้ประพฤติปฏิบัตินั้น

บรรดาความสุขที่เกิดจากปัจจัยต่าง ๆ ย่อมเป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปว่า เป็นสุขที่เจือด้วย ความทุกข์ เป็นความสุขเพียงชั่วครั้งชั่วคราว จะต้องแสวงหากันอยู่ร่ำไป เช่น ความอึดจากการกินอาหาร แม้จะเป็นความสุข แต่ก็ก็เป็นความสุขเพียงขณะที่อาหารยังอยู่ในกระเพาะเท่านั้น เพราะกระเพาะว่างเมื่อใด เมื่อนั้น ความหิว ก็มาเยือนทรมานรบกวนอีก จะต้องหากินร่ำไป ความสุขทางกามก็เช่นเดียวกัน เมื่อเสพเข้าไปแล้ว ก็มีความสุขเพียงชั่วขณะที่เสพเท่านั้น เมื่อไม่เสพแล้ว ก็ทำให้มีความทุกข์ จึงต้องแสวงหาอยู่ร่ำไป

ชีวิตมนุษย์ในปัจจุบันนี้ กำลังเดินหลงทาง คือ มุ่งแสวงหาวัตถุภายนอก ซึ่งเป็นสิ่งที่จะนำมาใช้ เพื่ออำนวยความสะดวก และความสุขสบายในทางกาย หรือบำรุงบำเรอร่างกายจนเกินขอบเขต อันเป็นเหตุให้เกิดความทุกข์ ความเดือดร้อนตามมา จนเป็นบ้า ฆ่าตัวตาย เพราะความอยากที่ผิด และความอยากที่เกินตัว ไม่รู้จักพอ จึงต้องตามสังคมใหม่ที่เป็นวัตถุนิยมจนลืมตัว ลืมตาย ทั้งจิตนิยม ที่ควรจะได้ประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้เห็นความเป็นจริง ให้รู้แจ้งตามความเป็นจริง ไม่สงสารตัวเองที่จะต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดให้เป็นทุกข์อีกนับชาติไม่ถ้วน การที่จะเกิดมาเป็นมนุษย์ได้ก็ยากเย็นแสนเข็ญ แต่ครั้งเมื่อได้เกิดมาเป็นมนุษย์แล้ว กลับลืมตัว มัวเมาเพลิดเพลินกับความสุขชั่วคราว อันเจือด้วยความทุกข์เช่นนี้ อันเป็นสาเหตุให้สร้างกรรมไม่รู้จักจบสิ้น

การมีชีวิตที่ดีของมนุษย์ ควรมีการดำรงชีวิตตามปัจจัย ๔ อันเป็นปัจจัยพื้นฐานของชีวิต ที่ทำมาหากินมาได้อย่างสุจริต ให้สุขภาพกาย และสุขภาพใจ มีความสุขสมบูรณ์ก็เพียงพอแล้ว แต่ยังถือว่าเป็นผู้ที่ยังติดข้องอยู่ในโลก หากหันกลับมาพัฒนาทางด้านจิตใจ เพื่อที่จะละความอยากให้ได้เสียแล้ว จะถือว่าเป็นทางออกที่ดีที่สุด สำหรับการก้าวไปสู่เป้าหมายของชีวิตตามหลักวิธีการเข้าถึงโลกุตตรสุขและความสุขเบื้องปลายของปรัชญาทั้ง ๒ สำนัก ซึ่งถือว่าเป็นเป้าหมายสุดท้ายที่สูงสุดของชีวิตมนุษย์ พ้นจากความทุกข์ ไม่ต้องกลับมาเวียนว่ายตายเกิดอีกต่อไป

มนุษย์เรายังสับสนอยู่เป็นอันมากเกี่ยวกับ โลก ชีวิตและจุดมุ่งหมายที่ชีวิตควรจะดำเนินไปให้ถึง อะไร คือ สิ่งที่มีมนุษย์เราควรแสวงหา และอะไร คือ สิ่งที่ไม่จำเป็นต้อง ไปเสียเวลากับมัน ด้วย

ความไม่รู้เกี่ยวกับเรื่องนี้ มนุษย์จึงได้เสียเวลาไปเป็นอันมากกับสิ่งที่ไม่จำเป็น และใช้เวลาเพียงน้อยนิดเกี่ยวกับสิ่งที่จำเป็นจริง ๆ เพื่อพัฒนาชีวิตให้ขึ้นสู่ระดับสูง เพื่อความสงบอันแท้จริงของชีวิต

สมัยนี้โลกของเราเต็มไปด้วยสิ่งยั่วยวนใจ ให้มนุษย์เราหลงไหลมัวเมาไปกับสิ่งยั่วยวนจนปิดบังปัญญาที่จะมองเห็นถึงความเป็นจริงแห่งชีวิต ยิ่งวิ่งตาม ก็ยิ่งมีความทุกข์มากขึ้นเท่านั้น สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง รวมถึงสังคมส่วนรวมด้วย กระแสของ โลกได้ถูกระชากบุคคลไปอย่างไร้ความปราณี ความสุขที่เกิดจากกระแสแห่งการทำดีแม้จะมีอยู่ แต่ก็ไม่มีใครสนใจนัก จึงทำให้ชีวิตมีแต่ความทุกข์

ในปัจจุบันนี้ มีทั้ง โลกแห่งความจริงและโลกมายา แต่มนุษย์เรามักมองไม่เห็นโลกแห่งความจริง มักมองเห็นแต่โลกมายา ชอบหลอกตัวเองว่า เป็นผู้มีความสุข แท้ที่จริงแล้ว เป็นความทุกข์ทั้งนั้น ผู้ดำเนินชีวิตในทางที่ผิด จึงหาความสุขได้ยาก ส่วนผู้ดำเนินชีวิตในทางที่ถูก ย่อมหาความสุขได้ง่าย ความสุขของชีวิตนั้น ที่ปลอมก็มี ที่แท้ก็มี ความสุขที่เกิดจากโลกียธรรม มีลาภ ยศ เป็นต้น เป็นความสุขที่ปลอม หรือเทียม มีทุกข์คอยติดตามซ่อนเร้นอยู่เสมอ คอยแต่เวลาให้ผลเท่านั้นเอง ส่วนความสุขที่เกิดจากความสงบ อันอาศัยธรรมเป็นพื้นฐาน เป็นทางเดิน จัดเป็นความสุขแท้ ความสุขเทียม เป็นของร้อน ความสุขแท้ เป็นของเย็น ดังนั้น ผู้ที่ต้องการประสบกับความสุขที่แท้จริง ก็ต้องแสวงหาวิธีการในการเข้าถึงความสุขที่แท้จริงให้ได้ พุทธปรัชญาเถรวาท กับปรัชญาฮินดู ที่ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาค้นคว้าวิจัยมานี้ จึงเป็นแนวทางที่จะทำให้มนุษย์ผู้ประพฤติปฏิบัติตาม ประสพกับความสุขสูงสุดในชีวิต ได้อย่างแท้จริง

บทที่ ๕

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

๕.๑ บทสรุป

จากการศึกษาเปรียบเทียบเรื่อง “วิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู” ในครั้งนี้ ได้ข้อสรุปเบื้องต้นว่า หลักการของทั้ง ๒ ปรัชยานั้น ล้วนมุ่งให้บุคคลรู้จักวิธีการเข้าถึงความสุขตามวิธีการที่แตกต่างกันไป แต่วิธีการของทั้ง ๒ ปรัชญาดังกล่าวนั้น อาจประสานเข้าด้วยกัน เพื่อเป็นแนวร่วมในการสร้างสรรค์ประโยชน์สุขต่อตนเอง และสังคมมนุษย์ เพื่อให้เกิดความสุขสืบต่อไป ซึ่งสามารถสรุปได้ ๒ ประเด็น คือ ๑. ความคล้ายคลึงกันของวิธีการเข้าถึงความสุข ๒. ความแตกต่างกันของวิธีการเข้าถึงความสุข ซึ่งสรุปผลการเปรียบเทียบได้ ดังต่อไปนี้

๕.๑.๑ สรุปการเปรียบเทียบความหมายของความสุข

ความสุข ในทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น มีอยู่ ๒ ความหมาย คือ

๑. ความสุข หมายถึง สภาพที่ทนได้ง่าย ตรงกันข้ามกับความทุกข์ อันหมายถึงสภาพที่ทนได้ยาก ความสุข และความทุกข์เป็นของคู่กัน เพราะต่างก็เป็นเวทนาอย่างใดอย่างหนึ่งในเวทนา ๓ และเวทนา ๕ เมื่อเป็นเวทนา ความสุข จึงเป็นส่วนหนึ่งของขั้น ๕ และเมื่อเป็นขั้น ๕ ความสุข จึงตกอยู่ภายใต้กฎธรรมดา หรือกฎไตรลักษณ์

๒. ความสุข หมายถึง ภาวะที่สิ้นกิเลสทั้งปวง ภาวะที่ปราศจากตัณหา พุทธปรัชญาเถรวาทเรียกความสุขชนิดหลังนี้ว่า นิพพานสุข หรือนิรามิตสุข และถือว่าเป็นความสุขที่สูงสุดของมนุษย์ อันจะเข้าถึงได้ก็ต้องด้วยการดับทุกข์ทั้งหมด

ความสุข ตามทรรศนะของปรัชญาฮินดูนั้นมีอยู่ว่า การทำดีมีผลเป็นบุญและกระทำความชั่วก็มีผลเป็นบาป ทำดีก็มีความสุข ถ้าทำชั่วก็เป็นทุกข์ หรือความสุขเป็นผลของความดี ส่วนความทุกข์ก็เป็นผลของความชั่ว ครั้นเมื่อตายไปแล้วผลบุญอันเกิดจากการกระทำดี ก็จะส่งผลให้ไปเกิดดีมีความสุขยิ่ง ๆ ขึ้นไป แต่ผลบาปก็ตรงกันข้ามคือ นำให้ไปเกิดไม่ดีมีความทุกข์มากขึ้นไปอีก เป็นอย่างนี้เรื่อยไปจนเข้าถึงโมกษะจึงหยุดการเวียนว่ายตายเกิด เสวยบรมสุขอย่างแท้จริง ส่วนความสุขในโลกนี้เป็นเพียงสุขเจือทุกข์หรือเมื่อกกล่าวตามความจริงแล้ว ความสุขไม่มี ความทุกข์ เป็นความทุกข์ชนิดหนึ่ง เพียงแต่ทุกข์ลด คนพอทนได้ก็เรียกว่าสุข แต่ความจริงก็เป็นทุกข์อยู่นั่นเอง และความทุกข์นี้เองเป็นพื้นฐานของชีวิตอย่างแท้จริง กล่าวคือความทุกข์เป็นเรื่องของชีวิต ไม่ใช่เรื่อง

ภายนอกที่เปลกปลอมเข้ามา ชีวิตเป็นทุกข์ การเกิดมาไม่ว่าในภพภูมิไหนย่อมเป็นทุกข์ ส่วนเหตุที่ทำให้คนเกิดมาก็เพราะกรรม และเหตุที่เกิดกรรมก็มาจากกามหรือกิเลสตัณหา ส่วนกามก็เกิดมาจากอวิชชา เพราะฉะนั้นจึงอวิชชาเป็นรากเหง้าแห่งภพภูมิและความทุกข์ทั้งปวง ปรัชญาฮินดูสอนว่ากรรมที่ทำให้คนมีความทุกข์ในชาตินี้ ส่วนใหญ่เป็นผลจากรรมในอดีตชาติ แต่บางทฤษฎะก็ว่าความดีบุญและความสุขเกิดมาจากเทพเจ้าฝ่ายดีบันดาล ส่วนความชั่ว บาป และความทุกข์เป็นผลของเทพเจ้าฝ่ายไม่ดีหรือพญามารบันดาลเช่นกัน แต่บางทฤษฎะก็ว่าทั้งความสุข ความทุกข์ บุญ-บาป ดี-ชั่ว ล้วนแต่เกิดมาจากเทพเจ้าองค์เดียวกัน พระองค์ทรงสร้างสภาวะคู่กันนี้ เพื่อเป็นบทเรียนให้คนเข้าใจชีวิต จะได้หันมาเป็นคนดีและหน่ายหนีความทุกข์เข้าสู่บรมสุขใน โมกษะ

จากการศึกษาวิจัยพบว่า ความหมายของความสุขของปรัชญาทั้ง ๒ สำนักมีส่วนที่คล้ายคลึงกัน คือ เห็นว่าความสุขนั้น อาศัยการกระทำทางกาย ทางวาจา และทางใจ โดยมีความตั้งใจหรือมีความตั้งใจเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ การทำความดี ถือว่า เป็นบ่อเกิดของความสุข การทำความชั่ว ถือว่า เป็นบ่อเกิดของความสุข

ส่วนที่มีความเห็นแตกต่างกันนั้น ก็คือ พุทธปรัชญาเถรวาท วางหลักการไว้ว่า ความสุขนั้นบุคคลสามารถที่จะทำให้มีให้เกิดขึ้นได้เอง ทำดี ก็เป็นสุข ทำชั่ว ก็เป็นทุกข์ ส่วนปรัชญาฮินดู มีหลักการว่า อยู่ที่เจตจำนงของพระเป็นเจ้า เป็นผู้ประทานความสุข หรือความทุกข์มาให้

๕.๑.๒ สรุปการเปรียบเทียบระดับของความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู

พุทธปรัชญาเถรวาท แบ่งความสุขออกเป็น ๓ ระดับ ซึ่งความสุขในแต่ละระดับ มีลักษณะที่แตกต่างกันออกไปตามลำดับขั้น คือ

๑. ระดับกามสุข หมายถึง ความสุขต้องอาศัยสิ่งบำรุงบำเรอประสาทสัมผัสทั้ง ๕ หรือขึ้นต่อวัตถุปรนเปรอจากภายนอก เป็นความสุขของมนุษย์ปุถุชนที่ยังข้องอยู่ในโลก เป็นความสุขที่อาศัยวัตถุ หรืออามิสแล้วเกิดความยินดี เป็นเหตุให้เกิดความสุข ความสุขประเภทนี้ มีคุณน้อย แต่มีโทษมาก เนื่องจากว่าต้องอาศัยค้นหา ความทะยานอยาก ความต้องการ ความยินดี ความพอใจในอารมณ์ต่าง ๆ เป็นความสุขที่ไม่เป็นอิสระ เพราะต้องการสิ่งอื่นมาตอบสนอง จึงจะเป็นสุข เรียกว่าเป็นความสุขที่ขึ้นต่ออามิส และยังเกี่ยวพัน หรือข้องอยู่ในโลก

๒. ระดับมานสุข หมายถึง ความสุขเนื่องด้วยมาน มีบ่อเกิดมาจากการที่จิตได้สัมผัสกับสมาธิ มานสุขนี้ เรียกว่า เป็นความสุขทางใจ ได้แก่ ภาวะที่จิตบรรลุสมาธิถึงระดับหนึ่ง มานสุขเป็นแดนต่อแดนระหว่างกามสุขกับนิพพานสุข อันเป็นความสุขสูงสุด มานสุข มิได้เกิดจากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ เป็นสุขที่ไม่มีทุกข์เจือปน จิตที่เจริญสมาธิได้ถึงขั้นมาน ย่อมหลุดพ้นจากกิเลสตัณหาได้ชั่วคราว มีลักษณะสงบ รามเรียบ กระจ่าง และมีพลังพร้อมที่จะบรรลุสัจธรรมขั้นสูงสุด

๓. ระดับนิพพานสุข หมายถึง ความสุขที่เนื่องด้วยนิพพาน มีบ่อเกิดมาจากปัญญา หรือ วิปัสสนา นิพพานถือว่าเป็นความสุขขั้นสูงสุด หรือบรมสุข นิพพานเป็นประสบการณ์ที่รู้ได้เฉพาะตน ผู้ที่บรรลุนั้น อาจเล่าให้คนอื่นฟังได้ แต่ผู้ฟังก็ไม่เข้าใจ เหมือนกับผู้เคยประสบด้วยตัวเอง ส่วนมากมักอธิบายว่า นิพพาน คือ ความดับ ความดับในที่นี้ หมายถึงดับหา หรืออุปาทานดับ อีกอย่างหนึ่ง พุทธปรัชญาเถรวาทได้อธิบายว่า นิพพาน คือ สภาพที่สิ้นราคะ โทสะ โมหะ การที่บุคคลยังไม่สิ้นราคะ โทสะ โมหะ ย่อมทำให้เกิดความยึดมั่นถือมั่น ความยึดมั่นถือมั่น ทำให้มนุษย์สร้างโลก และให้ความสำคัญแก่โลกภายนอก นิพพาน คือ การเห็นโลกตามความที่มันเป็นจริง ไม่ใช่เห็นโลกอย่างที่เรายากให้เป็น การควบคุมกิเลสดับหาไว้ได้ จะทำให้คนเห็นโลกตามเป็นจริง และในที่สุด ก็หลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวงได้

ระดับของความสุข ในปรัชญาฮินดูนั้นมี ๔ ระดับ คือ

๑. ธรรมะ หมายถึง ความสุข อันเกิดจากการปฏิบัติธรรมจนมีความสงบทางด้านจิตใจ และเข้าใจความจริงของชีวิต

๒. อรรถะ หมายถึง ความสุข อันเกิดจากการแสวงหาความเจริญก้าวหน้าให้แก่ชีวิต จนมีทรัพย์สินสมบัติไว้ใช้สอยครอบครอง ไม่เกิดความเดือดร้อนในการดำรงชีวิตประจำวัน

๓. กามะ หมายถึง ความสุข อันเกิดจากกามคุณ ๕ ซึ่งอาศัยการประกอบอาชีพ จนสามารถใช้จ่ายทรัพย์สินในการแสวงหากามคุณ ๕

๔. โมกษะ หมายถึง ความสุขที่เกิดจากการออกบำเพ็ญพรต เพื่อบรรลุนิพพาน เมื่อหลุดพ้นจากอำนาจของกิเลสได้แล้ว จะได้ต้องมาเวียนว่ายตายเกิด และประสบกับความทุกข์ในชาติหน้าอีก

จากการศึกษาวิจัยพบว่า พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาฮินดู ได้วางหลักประพจน์ปฏิบัติจากระดับที่ง่าย ไปสู่ระดับที่ยาก เป็นขั้น เป็นตอนเหมือนกัน

ส่วนที่แตกต่างกันพบว่า มีการแบ่งระดับของความทุกข์ไม่เท่ากัน พุทธปรัชญาเถรวาทมุ่งเน้นให้มนุษย์หลุดพ้นจากความทุกข์ ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น มุ่งถึงการที่ให้อาตมมันกลับเข้ากลายเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับพรหมัน

๕.๑.๓ สรุปการเปรียบเทียบประเภทของความทุกข์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู

พุทธปรัชญาเถรวาท ได้จัดประเภทของความทุกข์ไว้เป็น ๒ ประเภท คือ

๑. ประเภทโลกียสุข หมายถึง ความสุขของชาวโลก ที่ยังเสพเสวยเวทนา สุขในระดับนี้ คือ สุขพร้อมที่จะมีความทุกข์อยู่เสมอ พุทธปรัชญาเถรวาท ไม่สนับสนุนให้บุคคลหมกมุ่นอยู่ในความสุขระดับนี้ เพราะเป็นความสุขที่ไม่แน่นอน

โลกียสุข เป็นความสุขที่มีตัณหาเป็นเครื่องหล่อเลี้ยง การมีตัณหานั่นเอง ทำให้มนุษย์ให้ความหมาย และให้คุณค่ากับโลก และชีวิต บางครั้งบางคราว มนุษย์ก็สมหวังได้รับความสุข บางครั้งบางคราว ก็ได้รับความทุกข์ เพราะโลกียสุขดังกล่าวนี้ ไม่ใช่ความสุขที่แท้จริง

๒. ประเภทโลกุตตรสุข หมายถึง ความสุขเหนือโลก เป็นความสุขขั้นนิพพาน พุทธปรัชญาเถรวาท ให้ความสำคัญกับความสุขในประเภทนี้ เพราะเมื่อบุคคลได้บรรลุถึงความสุขในประเภทนี้ ก็จะปลอดพ้นจากความทุกข์ หรือเครื่องร้อยรัด ครอบงำจิตใจต่าง ๆ ไม่กลับกลายมาเป็นความทุกข์อีก ความสุขประเภทโลกุตตรสุขนี้ เป็นความสุขสูงสุดของพุทธปรัชญาเถรวาท ที่บุคคลผู้นับถือจะต้องดำเนินไปให้ถึงด้วยความเพียรพยายาม

ปรัชญาฮินดู ได้จัดประเภทของความสุขไว้ ๒ ประการ คือ

๑. อรรถะ กามะ และธรรมะ จัดว่าเป็นความสุขเบื้องต้น สามีสุข เพราะว่ายังอาศัยวัตถุสิ่งของในการดำรงชีวิตอยู่ในโลกนี้ เมื่อบุคคลมี อรรถะ กามะ และธรรมะครบทั้ง ๓ บริบูรณ์แล้ว ก็จัดว่าเป็นผู้ที่มีความสุข แต่ยังเป็นความสุขที่ยังติดข้องอยู่ในโลก สามารถที่จะเวียนว่ายตายเกิดไปได้ทุกภพทุกชาติ

๒. โมกษะ จัดว่าเป็นความสุขเบื้องปลาย เพราะว่า ธรรมชาติแห่งโมกษะ มีสภาพเป็นอย่างไรเดียวกับพระพรหม ซึ่งเป็นสภาพที่ไม่อาจจะอธิบายเป็นคำพูดออกมาให้ถูกต้องได้อย่างไร มีสถานภาพแห่งความหลุดพ้นอยู่เหนือกาละ และเทศะ สถานะแห่งโมกษะ เป็นสถานะที่อยู่เหนือการเจริญ และการเสื่อมของสังสารวัฏ อยู่เหนือการเกิด และการตาย

ผู้วิจัยได้พบว่า ประเภทของความสุขของปรัชญาทั้ง ๒ สำนักนั้น มีความคล้ายคลึงกัน ก็คือ ประเภทของความสุขมี ๒ ประการเหมือนกัน เป็นความสุขที่ต้องอาศัยวัตถุภายนอกดำรงชีวิตอยู่ และต่างก็อาศัยวัตถุภายนอกนั้น นำเข้าไปสู่ความสุขสูงสุดของแต่ละปรัชญาเหมือนกัน

ส่วนความแตกต่างกันนั้น ผู้วิจัย ได้พบว่า พุทธปรัชญาเถรวาทนั้น จะบรรลุความสุขสูงสุดได้ ก็ต่อเมื่อดับกิเลสทั้งหมดให้ได้เสียก่อน ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น จะต้องอาศัยพระเป็นเจ้าเท่านั้น ที่จะเข้าถึงความสุขสูงสุดได้

๕.๑.๔ สรุปการเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู

ส่วนวิธีการที่จะเข้าถึงโลกียสุข และโลกุตตรสุขนั้น พุทธปรัชญาเถรวาท ได้วางหลักการประพฤติปฏิบัติ ได้รับประโยชน์สูงสุด ตามประเภทของความสุข ดังต่อไปนี้

๕.๑.๔.๑ สรุปการเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงโลกียสุขและความสุขเบื้องต้น

วิธีการเข้าถึงโลกียสุข ในพุทธปรัชญาเถรวาท จะต้องปฏิบัติตามหลักการเพื่อสำเร็จประโยชน์ในโลกปัจจุบัน ที่เรียกว่า “ทิฏฐธัมมิกัตถะ” ซึ่งมีหลักการอยู่ ๔ ประการด้วยกัน คือ

๑. อุฏฐานสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยความขยันหมั่นเพียร ใช้ปัญญาแสวงหาแหล่งที่จะได้โภคทรัพย์นั้นโดยไม่เกียจคร้าน

๒. อารักขสัมปทา หมายถึง ความถึงพร้อมด้วยการรักษาทรัพย์ที่หามาแล้วไม่ให้เสียหายไปด้วยเหตุต่าง ๆ

๓. กัลยาณมิตตตา หมายถึง การคบมิตรสหายที่ดี หรือคบคนที่สามารถแนะนำให้ตนเองไปสู่จุดหมายที่ดี หรือคอยเหลือเมื่อเดือดร้อนได้

๔. สมชีวิตา หมายถึง การดำรงชีวิตอย่างเหมาะสม รู้จักการบริหารชีวิต การเป็นอยู่ให้ดำเนินไปด้วยความปกติ ไม่หวั่นไหวกับสังคมที่แปรเปลี่ยนไป หรือไม่มีนิสัยฟุ้งเพื่อเกินฐานะอันเป็นเหตุให้เกิดความหายนะของทรัพย์ได้

วิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้น ในปรัชญาฮินดูจะต้องปฏิบัติ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. การปฏิบัติตามหลักอศรม ๔ คือ

(๑) พรหมจรรย์ ในวัยนี้ เป็นวัยศึกษาเล่าเรียน และฝึกฝนอบรมตนเองให้เป็นคนดี มีความรู้ดี ความสามารถดี และความประพฤติดี พรหมจรรย์ หรือวัยต้นของชีวิต ถือว่าเป็นวัยเตรียมชีวิต เพื่อเจริญก้าวหน้าในอนาคต เพื่อให้การศึกษา และความประพฤติปฏิบัติเป็นไปตามที่ปรารถนาไว้

(๒) ภฤหัสถ์ ชั้นนี้ เป็นขั้นที่สองของชีวิต เป็นขั้น หรือวัยแห่งการมีครอบครัว สร้างเนื้อสร้างตัวให้เป็นหลักเป็นฐาน ให้มีความมั่นคงในด้านเศรษฐกิจ ที่จะดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างไม่ฝืดเคือง บุคคลผู้เป็นภฤหัสถ์นั้น มีหน้าที่ต้องแบกรับภาระของครอบครัวโดยธรรมชาติ ในวัยแห่งการครองเรือน จึงนับว่ามีความสำคัญยิ่ง

(๓) วานปรีสถ์ เป็นช่วงที่ ๓ ของบุคคลแล้ว เมื่อมีอายุเลขมัชฌิมวัย มีบุตร ธิดา สืบตระกูลแล้ว ก็ยกทรัพย์สมบัติให้บุตร ธิดา แล้วออกไปอยู่ป่า การอยู่ป่าเป็นกิจที่ต้องปฏิบัติในช่วงนี้ เพื่อบำเพ็ญเพียรทางใจเข้ามานสมาบัติในที่สงบ เพื่อแสวงหาความหลุดพ้น โดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับเรื่องของโลกอีกต่อไป

(๔) สันยาसी เป็นช่วงสุดท้ายของชีวิต ที่จะต้องออกบวชเป็นสันยาसी และสละโลก ความวุ่นวายทุกอย่าง โดยสิ้นเชิง บำเพ็ญพรตตามหลักปรัชญา เพื่อจุดหมายปลายทางของชีวิต คือ โมกษะ รวมทั้งออกสั่งสอนผู้อื่น

๒. การปฏิบัติหน้าที่ ตามหลักวรรณะ ๔

ปรัชญาฮินดูนั้น มีความเชื่อว่าพระพรหมเป็นผู้ให้กำเนิดมนุษย์ขึ้นมา เมื่อให้กำเนิดมนุษย์ขึ้นมาแล้ว จำจะต้องให้ปฏิบัติตามที่ของตนเองเพื่อการเข้าถึงความสุข ดังต่อไปนี้ คือ

(๑) วรรณะพราหมณ์ มีหน้าที่ศึกษาพระเวท และประกอบพิธีกรรม รวมทั้งเป็นครูสอนหนังสือ

(๒) วรรณะกษัตริย์ มีหน้าที่ปกครอง ป้องกันมิให้ผู้อ่อนแอเป็นอันตรายได้ รู้จักการใช้อาวุธต่าง ๆ

(๓) วรรณะแพศย์ มีหน้าที่ประกอบการค้า และพาณิชย์กรรมต่าง ๆ

(๔) วรรณะศูทร มีหน้าที่เป็นกรรมกร คอยรับใช้ในกิจการงานต่าง ๆ โดยทั่วไป

๓. การปฏิบัติโดยฐานะตามที่ตัวเองเป็นอยู่ ในปรัชญาฮินดู ถือว่า มนุษย์เกิดมาในโลกนี้นั้น ล้วนมีฐานะ คือ ความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันออกไป เมื่อผู้ใดก็ตาม ปฏิบัติตามฐานะที่ตัวเองเป็นอยู่ ก็จะเข้าถึงสามิสสุขได้อย่างแน่นอน คือ

(๑) ปิตฤธรรม คือ บิดาจะต้องปฏิบัติต่อบุตร ธิดา ของตนเองด้วยความเมตตา และกรุณา

(๒) มาตฤธรรม คือ มารดาจะต้องเอาใจใส่อบรมสั่งสอนแก่บุตร ธิดาของตนเอง สร้างนิสัยที่ดีงามให้เกิดแก่บุตร ธิดา

(๓) อาจารย์ธรรม คือ หน้าที่ที่ครูอาจารย์ จะต้องพึงมีต่อลูกศิษย์ของตนเอง

(๔) บุตรธรรมและศิษย์ธรรม คือ หน้าที่ที่บุตร ธิดา จะต้องปฏิบัติต่อบิดามารดา และหน้าที่ที่ลูกศิษย์จะต้องปฏิบัติต่อครูอาจารย์

(๕) ภราตฤธรรม คือ หน้าที่ที่พี่และน้อง จะพึงปฏิบัติต่อกัน

(๖) ปติธรรม คือ ธรรมะอันเป็นหน้าที่ของสามี หรือเจ้าผัว ที่จะพึงปฏิบัติต่อภรรยา

(๗) ปัตนีธรรม คือ ธรรมะอันเป็นหน้าที่ที่ภรรยา จะพึงปฏิบัติต่อสามีด้วยความซื่อสัตย์สุจริต

(๘) สวามี-เสวกธรรม คือ ธรรมะอันเป็นหน้าที่ของนายจ้าง และลูกจ้าง จะพึงปฏิบัติต่อกันและกัน

(๙) ราชธรรม คือ ธรรมะที่พระราชา หรือผู้ปกครองจะพึงปฏิบัติต่อประชาชนทั่วไป

(๑๐) มานวธรรม คือ ธรรมะอันเป็นหน้าที่ของสาธุชนคนดีทั่วไป

จากการศึกษาวิจัยพบว่ามีผลคล้ายคลึงกัน คือ พุทธปรัชญาเถรวาท วางหลักการไว้ว่า มนุษย์จะเข้าถึงโลกิยสุขได้ ก็จะต้องปฏิบัติไปตามหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้าอย่างเคร่งครัด

ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น มีหลักการว่ามนุษย์ต้องประพฤติตามหลักธรรมะที่วางไว้อย่างเป็นระบบ เช่นเดียวกัน

ส่วนที่มีความแตกต่างกัน คือ พุทธปรัชญาเถรวาท วางหลักไว้ว่า มนุษย์มีสิทธิเสรีภาพในการปฏิบัติได้เท่าเทียมกันทุกคน ไม่มีการแบ่งชนชั้นวรรณะ ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น มีหลักว่า มนุษย์นั้นเกิดมาจากพระเป็นเจ้า จึงมีการแบ่งชนชั้นวรรณะ จำกัดสิทธิเสรีภาพในการประพฤติ

๕.๑.๔.๒ สรุปการเปรียบเทียบวิธีการเข้าถึงโลกุตตรสุขและความสุขเบื้องต้น

วิธีการเข้าถึงโลกุตตรสุข ซึ่งเป็นความสุขอย่างแท้จริง พุทธปรัชญาเถรวาท ได้วางวิธีการไว้ ดังต่อไปนี้ คือ

๑. หลักไตรสิกขา คือ หลักการอบรมกาย วาจา ใจ อบรมจากระดับที่หยาบเข้าไปหา ระดับที่ละเอียดเป็นขั้นตอนไปตามลำดับ คือ ลีลสิกขา ได้แก่ ศึกษาอบรมในเรื่องของการประพฤติปฏิบัติทางกาย วาจา ให้ถูกต้องดีงาม ไม่สร้างความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง และสังคม รักษาระเบียบวินัย ปฏิบัติหน้าที่ของตนได้อย่างถูกต้อง ดำรงตนให้อยู่ในความสุขจริต ซึ่งถือว่าเป็นทางแห่งความดีงาม สมานสิกขา ได้แก่ ศึกษาอบรมในเรื่องของการควบคุมจิตใจ ไม่ให้ฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ที่มากระทบ มีจิตตั้งมั่น เป็นหนึ่งเดียว กำจัดกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในจิตใจ ทำใจให้มีความบริสุทธิ์ สะอาด ผ่องใส ปัญญาสิกขา ได้แก่ ศึกษาอบรมในเรื่องของปัญญา รอบรู้สิ่งที่ควรรู้ รู้ทั่วทุกด้าน รู้เหตุทั้งผล รู้เบื้องต้นเบื้องปลาย ยกจิตของตนขึ้นสู่วิปัสสนา รู้แจ้งเห็นจริงแทงตลอดถึงความเป็นจริงของโลก ในที่สุด จิตก็จะหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งปวง

๒. หลักอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ ทางอันประเสริฐที่จะทำให้ผู้ประพฤติปฏิบัติไปสู่ความพ้นทุกข์ มีอยู่ด้วยกัน ๘ ประการ คือ

(๑) สัมมาทิฏฐิ ปัญญาอันเห็นชอบ คือ เห็นอริยสัจ ๔

(๒) สัมมาสังกัปปะ คำริชอบ คือ คำริจะออกจากกาม คำริในอันไม่พยาบาท คำริในอันไม่เบียดเบียน

(๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ คือ เว้นวจีทุจริต ๔

(๔) สัมมากัมมันตะ ทำการงานชอบ คือ เว้นกายทุจริต ๓

(๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ คือ เว้นจากความเลี้ยงชีวิตโดยทางที่ผิด

(๖) สัมมาวายามะ เพียรชอบ คือ เพียรในที่ ๔ สถาน

(๗) สัมมาสติ ตั้งใจไว้ชอบ คือ ระลึกในสติปัญฐานทั้ง ๔

(๘) สัมมาสมาธิ ตั้งใจไว้ชอบ คือ เจริญฌานทั้ง ๔

อริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้ สามารถจัดลงในไตรสิกขา คือ สีล สมาน และปัญญา ได้ตามหมวดธรรม เพื่อเป็นหลักสำหรับฝึกอบรมกาย วาจา ใจ และปัญญา ให้มีความเจริญ จนบรรลุ

เป้าหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้นจากกิเลสตัณหา เข้าสู่ภาวะที่เป็นนิมิตตีสุข คือ ความสุขที่เป็นผลจากการที่จิตมีสภาวะเป็นพุทธะ หรือใสสว่าง ปราศจากคามหนาที่บของอิตตา และความมัวหมองจากกิเลสตัณหาต่าง ๆ ที่ห่อหุ้ม สภาวะเช่นนี้ เกิดจากปัญญารู้แจ้ง หรือ นิพพาน ซึ่งสามารถจัดได้ดังนี้

ศีลสิกขา ประกอบด้วย สัมมาวาจา สัมมากรรมันตะ สัมมาอาชีวะ เป็นการฝึกอบรมในด้านความประพฤติ และระเบียบวินัย ให้มีความสุจริตทางกาย วาจา และการประกอบอาชีพ

สมาธิสิกขา ประกอบด้วย สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ เป็นการฝึกอบรมทางด้านจิตใจ ปลูกฝังคุณธรรม เสริมสร้างคุณภาพของจิต และให้มีจิตตั้งมั่น

ปัญญาสิกขา ประกอบด้วย สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ เป็นการฝึกอบรมทางปัญญาอย่างสูง ทำให้เกิดความรู้แจ้ง อันสามารถที่จะชำระจิตให้หลุดพ้นแล้วนำไปสู่ความเป็นอิสระโดยสมบูรณ์อย่างแท้จริง

วิธีการเข้าถึงความสุขเบื้องต้น ปรัชญาอินดู ได้วางหลักวิธีการเอาไว้ตามหลักการปฏิบัติโยคะ ได้แก่ การรวมเอาอากัมน์เข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับพรหมันมี ๓ ประการ คือ

๑. กรรมโยคะ หมายถึง มรรควิธีแห่งการเข้าถึงอันติมสังจะด้วยการปฏิบัติหน้าที่อย่างถูกต้อง กรรมโยคะจะปรากฏชัดก็ต่อเมื่อเข้าถึงชญาณโยคะก่อน นั่น คือ เมื่อมีความรู้ จึงจะสามารถเห็นความสำคัญของการปฏิบัติตามทศณะของปรัชญาภควัทคีตา กรรมโยคะกับชญาณโยคะไม่มีการขัดแย้งกัน ทั้งสองอย่างจะต้องเคียงคู่กันและอิงอาศัยกันและกันตลอดไป

๒. ชญาณโยคะ หมายถึง ความรู้ ความเห็น ความชอบ ความถูกต้อง ความวิเวกเป็นต้น เพราะฉะนั้น ชญาณโยคะ ก็คือความเห็นชอบที่เป็นผลมาจากการพิจารณาโดยบริสุทธิ์ใจ หรือการลงมติโดยศุทธพุทธิ คือ พุทธิหรือความรู้อันบริสุทธิ์ที่ไม่สร้างความทุกข์ทรมานให้แก่บรรดาชีวิตทั้งหลาย หากคิดแต่จะสร้างผลประโยชน์ความดีงามให้แก่ส่วนรวมเพียงฝ่ายเดียว ชญาณโยคะ เป็นมรรควิธีแห่งการเข้าถึงความจริงอันติมะด้วยความรู้

๓. ภักติโยคะ หมายถึง การประกอบความภักดี การมีจิตใจแน่วแน่อยู่กับพระเจ้าหรือการบริการแก่พระเจ้าโดยไม่หวังผลตอบแทนใด ๆ อีกนัยหนึ่ง หมายถึงการมอบจิตใจไว้กับสิ่งสูงสุดของตน เมื่อมีความจงรักภักดีกับพระเจ้าแล้วพระเจ้าก็จะตอบแทนให้โดยให้เข้าไปรวมอยู่กับปรมาตมัน หรือบรรลุมโภคะ คือความหลุดพ้น

พุทธปรัชญาเถรวาท และปรัชญาอินดู วางหลักไว้ว่ามนุษย์ จะบรรลุความสุขสูงสุดได้นั้น จะต้องลงมือปฏิบัติด้วยตนเอง ทั้งยังต้องทำลายอวิชชา และอวิชยาให้ได้เสียก่อน จึงจะบรรลुถึงความหลุดพ้นจากความทุกข์ทั้งมวลได้เช่นเดียวกัน

ผู้วิจัยได้พบความแตกต่างว่า พุทธปรัชญาเถรวาทนั้น ต้องรักษาศีล เจริญสมาธิ มีปัญญาเห็นความเป็นจริงของสรรพสิ่ง ดำเนินไปตามอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการ หรือดำเนินไปตามทางสายกลาง ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น ต้องอาศัยการทรมานตนเองเพื่อให้พระเป็นเจ้าโปรดปราน เมื่อพระเป็นเจ้าโปรดปรานแล้ว ก็จะประทานความสุขสูงสุดให้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการวิจัยค้นคว้าเรื่องวิธีการเข้าถึงความสุขในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดูในครั้งนี้ พบว่า ความสุขนั้นมีอยู่ ๒ ประเภท คือ โลกียสุข และโลกุตตรสุข ในพุทธปรัชญาเถรวาท กับความสุขเบื้องต้น และความสุขเบื้องปลาย ในปรัชญาฮินดู ความสุขทั้ง ๒ ประเภท ทั้งในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู ต่างมีวิธีการที่เข้าถึงความสุขแต่ละประเภทแตกต่างกันออกไป ถ้าเมื่อใดก็ตาม มนุษย์พากันแสวงหาโลกียสุข หรือความสุขเบื้องต้น ก็จะทำให้เกิดการเห็นแก่ตัว เบียดเบียนกันขึ้น แต่ถ้ามนุษย์หันมาแสวงหาโลกุตตรสุข หรือความสุขเบื้องปลายเสียแล้ว ก็จะทำให้สังคมของเราอยู่ด้วยกันอย่างมีความสุข จะพบว่าวิธีการเข้าถึงความสุขมีความคล้ายคลึง และความแตกต่างกันในด้านของพื้นฐานแนวคิด การปฏิบัติ และจุดหมายสูงสุด เพราะพุทธปรัชญาเถรวาท ปฏิเสธทเวะ คือ พระผู้เป็นเจ้า ส่วนปรัชญาฮินดูนั้น ขอมรับนับถือพระผู้เป็นเจ้า ถึงอย่างไรก็ตาม ปรัชญาทั้ง ๒ สำนักนี้ ก็มีวิธีการในการเข้าถึงความสุขพื้นฐานมีความคล้ายคลึงกันทีเดียว แต่วิธีการที่จะเข้าถึงความสุขพ้นจากทุกข์ทั้งปวงมีความแตกต่างกันอย่างสิ้นเชิง แต่ถึงจะมีวิธีการที่แตกต่างกันออกไป ก็ควรที่จะประสานกันเพื่อเป็นแนวทางในการอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุขในสังคม ซึ่งเมื่อปฏิบัติได้ตามหลักคำสอนของปรัชญาทั้ง ๒ สำนักแล้ว ก็ย่อมจะนำความสุขให้เกิดขึ้นแก่สังคมได้อย่างมากมาย ซึ่งพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. ควรมีการนำวิธีการเข้าถึงความสุขของทั้ง ๒ สำนักนี้มาประยุกต์ใช้ในประเทศไทย เช่น นำไปสอนในสถาบันการศึกษาอย่างจริงจัง เพื่อเป็นวิธีการในการดำเนินชีวิต

๒. รัฐบาลควรมีนโยบายส่งเสริมวิธีการเข้าถึงความสุข ให้คนในสังคมประพฤติปฏิบัติตาม และปลูกฝังวิธีการเข้าถึงความสุข รวมทั้งรัฐบาลต้องเป็นตัวอย่างในการประพฤติปฏิบัติ

๓. เมื่อศึกษาทฤษฎีวิธีการเข้าถึงความสุขของปรัชญาทั้ง ๒ สำนักนี้แล้ว ควรนำมาประพฤติปฏิบัติกันอย่างจริงจัง เพื่อส่งเสริมสังคมให้มีความสุข เช่นในเรื่องของไตรสิกขา ในพุทธปรัชญาเถรวาท และ หลัก โยคะ ในปรัชญาฮินดู เป็นต้น

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัย

จากการศึกษาเปรียบเทียบในครั้งนี้ ผู้วิจัยพบว่า มีอีกหลายประเด็นที่ควรจะไปศึกษาค้นคว้า หรือวิจัย เพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจอย่างละเอียดยิ่งขึ้น ดังนี้

๑. การศึกษาเปรียบเทียบสุนทรียศาสตร์ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู
๒. การศึกษาเปรียบเทียบญาณวิทยาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู
๓. การศึกษาเปรียบเทียบอภิปรัชญาในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู
๔. การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องหน้าที่ในพุทธปรัชญาเถรวาทกับปรัชญาฮินดู

บรรณานุกรม

๑. ข้อมูลปฐมภูมิ

๑) พระไตรปิฎก

มหามกุฏราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับหลวง, พิมพ์เนื่องในวโรกาสครบ ๒๐๐ ปี แห่งราชวงศ์จักรี แห่งกรุงรัตนโกสินทร์, กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๒๕, เล่มที่ ๔, ๑๐, ๑๑, ๑๒, ๑๔, ๑๕, ๑๘, ๒๐, ๒๑, ๒๒, ๒๓, ๒๔, ๒๕, ๒๖, ๒๙, ๓๐, ๓๓, ๓๔, ๓๕, ๖๘.

๒. ข้อมูลทุติยภูมิ

มหามกุฏราชวิทยาลัย. “**วิสุทธิมรรคแปล ภาค ๓ ตอน ๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย**” . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๐.

๑) หนังสือทั่วไป

คุณ โทจันทร์, รศ.. “**ศาสนาเปรียบเทียบ**”. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๓๗.

दनัย ไชยโยธา, รศ.. “**นานาศาสนา**”. พิมพ์ครั้งที่ ๑. (กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส.พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๓๙.

บุญมี แทนแก้ว, ผศ.. “**ปรัชญาศาสนา**”. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โอ.เอส. พรินต์ติ้งเฮาส์, ๒๕๔๘.

ปรีชา ช้างขวัญยืน และสมภาร พรหมทา. “**มนุญย์กับศาสนา**”. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ปิ่น มุทุกันต์, พ.อ.. “**แนวสอนธรรมะ**”. กรุงเทพมหานคร : คลังวิทยา, ๒๕๑๔.

_____ . “**มงคลชีวิต (ภาค ๒)**”. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : อมรการพิมพ์, ๒๕๑๖.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต). “**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**”. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต). “**พุทธธรรม**”. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๔๕.

พราหมณ์ชวิน รังสิพราหมณกุล และพราหมณ์พิบูลย์ นาควานิช, **“พระราชกรณียกิจของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๙ ในการทรงอุปถัมภ์ศาสนาพราหมณ์-ฮินดูในประเทศไทย”**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘.

พระมหาสม สุมน, ดร.. **“ศึกษาเปรียบเทียบทรรศนะคุณค่าชีวิตของมนุษย์ในลัทธิฮินดูและในพุทธศาสนา”**. กรุงเทพมหานคร : นีลนารการพิมพ์, ๒๕๓๗.

พิน ดอกบัว, รศ.. **“ศาสนาเปรียบเทียบ”**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร : โสภณการพิมพ์ กรุงเทพฯ, ๒๕๔๔.

มหามกุฏราชวิทยาลัย, **“ปฐมสมันตปาฐาภิคา แปลเล่ม ๒ ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย”** กรุงเทพมหานคร, โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, พิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๒๘.

สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (พิมพ์ ธรรมธรเถร). **“ตถาคตศาสนา”** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, พ.ศ. ๒๕๔๘).

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. **“พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๑”**. พิมพ์ครั้งที่ ๓๒. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

สุนทร ธีรชัย. **“ปรัชญาอินเดีย : ประวัติและลัทธิ”**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

๒) บทความ/วารสาร

พระมหาจรัส เขม โขโต. “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธรศาสนาฝ่ายเถรวาทกับศาสนาฮินดู”, **วารสารบัณฑิตศาสตร์**. ปีที่ ๒ ฉบับที่ ๓ (พฤษภาคม-ตุลาคม ๒๕๔๖).

สนั่น ไชยานุกูล. “ทฤษฎีเรื่องกรรม”, **วารสาร ไทย-การตะ**. ปีที่ ๓๐ ฉบับที่ ๓๐ (เล่มที่ ๑ เดือนมีนาคม ๒๕๔๖).

๓) วิทยานิพนธ์/สารนิพนธ์/งานวิจัย

จรรยาศักดิ์ ชูมานนท์. “ศาสนากับสันติภาพ : การศึกษาเปรียบเทียบหลักคำสอนและวิธีการสร้างสันติภาพในศาสนาพราหมณ์-ฮินดูและพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๑.

พระกัณฐพล โอภาโส. “การศึกษาวิเคราะห์เรื่องทรัพย์ในพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระครูปลัดเอกชัย อชิโต. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องแนวความคิดมนุษย์เชิงจริยศาสตร์ในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระครูศรีวิริยโสภณ. “สวัสดิการสังคมในพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.

พระจรัสพัฒน คมภิรมย์โม. “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องการบูชาในพุทธศาสนาเถรวาทกับศาสนาฮินดู”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระสุนพลศักดิ์ กมโล. “ความสัมพันธ์เรื่องการเกิดกับการดำรงชีวิตตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระบุญเรือง จิตฺตมโม. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์ภาวะผู้นำในพระพุทธศาสนา : ศึกษาเฉพาะกรณีวิธีแก้ปัญหาของพระพุทธเจ้า”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

พระปลัดชัยมงคล กลุยาโณ. “การศึกษาเชิงวิจารณ์ การกำหนดคุณค่าชีวิตของมนุษย์ตามแนวพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐.

พระมหาจรัญ คมภีโร. “การศึกษาเปรียบเทียบเรื่องความสุขตามทัศนะปรัชญาสุขนิยมกับพระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาจรัส เขมไชโต. “การศึกษาเชิงเปรียบเทียบแนวความคิดทางจริยศาสตร์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาทกับศาสนาฮินดู”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕.

พระมหานิยม อธิวิโส. “การศึกษาเปรียบเทียบแนวความคิดเรื่องความสุขในทฤษฎีจริยศาสตร์ของจอห์น สจ๊วต มิลล์กับพุทธจริยศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕.

พระมหาภายิต สุภาสิโต. “ชีวิตในอุดมคติตามทรรศนะของพุทธปรัชญาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์ศาสนศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระมหาศิริวัฒน์ อริยมณี (จันท๊ะ). “การศึกษาเชิงวิเคราะห์แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงจากมุมมองของ
พระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณ
ราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

พระมหาเกษม สลัญญโต. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องทุกข์ในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์
ศาสตรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

พระเชื่อง ปันหน่งเพชร. “การบริโภคปัจจัย ๔ ของพระภิกษุสงฆ์: ข้อพิจารณาทางจริยธรรม”.
วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, ๒๕๔๐.

๔) สัมภาษณ์

สัมภาษณ์ บัณฑิตวิทยาลัย สุกุล. ประธานอินดูโปโรหิตแห่งประเทศไทย. วันจันทร์ที่ ๘ กันยายน
พ.ศ. ๒๕๕๑.

ประวัติผู้วิจัย

ชื่อ-นามสกุล	พระมหาคม อุษุกุล โม (แดงทรัพย์)
วัน เดือน ปีเกิด	วันที่ ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๑๘
ภูมิลำเนา	จังหวัดชัยภูมิ
อุปสมบท	วันที่ ๖ พฤษภาคม ๒๕๔๐ ณ พระอุโบสถวัดสุทัศนเทพวราราม แขวงราชบพิธ เขตพระนคร กรุงเทพฯ โดยมีพระวิสุทธาริบัติ เป็นพระอุปัชฌาย์ พระศรีวิสุทธีมุนี เป็นพระกรรมวาจาจารย์ พระราชวิสุทธีคติก เป็นพระอนุสาวนาจารย์
สังกัด	วัดสุทัศนเทพวราราม คณะ ๘ ถ.บำรุงเมือง แขวงราชบพิธ เขต พระนคร กรุงเทพฯ ๑๐๒๐๐
การศึกษา	
พ.ศ.๒๕๓๓	นักธรรมชั้นเอก วัดศิริพวงศาวาส สำนักเรียนคณะจังหวัดชัยภูมิ
พ.ศ.๒๕๓๘	เปรียญธรรม ๗ ประโยค สำนักเรียนวัดสุทัศนเทพวราราม
พ.ศ.๒๕๔๕	ปริญญาตรี ศาสตราจารย์บัณฑิต (เอกปรัชญา) มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย
หน้าที่การงาน	
พ.ศ. ๒๕๔๐- ปัจจุบัน	กรรมการสนามนามหลวงแผนกธรรม
พ.ศ. ๒๕๔๒- ปัจจุบัน	อาจารย์สอนศีลธรรมในโรงเรียน กรรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม อาจารย์สอนวิชาพระพุทธศาสนา ธรรมศึกษา วิทยาการอบรมธรรมศึกษา